

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
ALEVİLİK ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK

Yüksek Lisans Tezi

Gülnur GÜNDOĞAR

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ

Temmuz-2021

Malatya

SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK

Gülnur GÜNDOĞAR

Alevilik Araştırmaları Enstitüsü

Alevilik - Bektaşilik Araştırmaları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIşMANI

Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ

Temmuz- 2021

Malatya

ETİK BEYANI

İnönü Üniversitesi Alevilik Araştırmaları Enstitüsü tez yazım yönergesi kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada:

- Tez içinde sunduğum verileri, belgeleri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunulan çalışmanın özgün olduğunu bildiririm.

Bu beyanlarımın aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 28.07.2021.

GÜLNUR GÜNDOĞAR

ÖZET

Gündoğar, Gülnur. **Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik** (Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 2021.

Aleviliğin bilimsel olarak araştırılabilmesi için tarihsel süreçte sahip olduğu özelliklerin ve yaşanan değişimlerin saptanması büyük önem taşımaktadır. Tezimizde Aleviliğin farklı yorumlarının ve bu duruma neden olan sosyal koşulların açıklanmasını amaçladık. Çeşitli alanlarda yapılan tezleri, araştırmaları ve makaleleri inceleyerek konunun inançsal ve kültürel boyutlarına değindik. Sosyal değişim sürecinde meydana gelen farklılaşmaların nasıl algılandığı üzerinde durduk.

Aleviliğin kurumsal yapısına etki eden unsurların, özellikle kentleşme sonucunda çözülmeye başladığını ve kent ortamı, formel eğitimin yaygınlaşması, nüfusun artması gibi birçok unsurun etkisiyle onlarca araştırmaya ve tartışmaya konu olduğunu gördük. Yurt içinde ve dışında gerçekleştirilen araştırmaların sonuçlarının, medya ve sosyal medya vasıtasıyla geçmişe nazaran daha yaygın olarak takip edildiğini saptadık. Özellikle akademi dışında gerçekleştirilen çalışmaların bir kısmının metod ve kaynaklar bakımından yeterli ve kapsayıcı olmadığı sonucuna ulaştık. Akademik çevrelerde yapılan araştırmaların da genellikle farklı disiplinlerden gelen kişilerce yapıldığından, teorik ve metodolojik düzeyde alanların yapısından etkilendiklerini, büyük ölçüde bölgesel ve dönemsel nitelikli çalışmalar oldukları için genel bir izlenim sunmaya elverişli olmadıklarını tespit ettik. Aleviliğin literatürdeki temel unsurlardan oldukça uzak yansıtıldığı bazı çalışmalarda, ideolojik kaygılarla hareket edilmesinin ortaya çıkardığı tahribat, tarihsel sürecin henüz aydınlatılmamış yönleriyle birleşince birtakım kabullerin, bilimsel bilginin anlaşılmasını zorlaştırdığını saptadık.

Aleviliğin kurumsal ve tarihsel özelliklerinin net biçimde açıklanabilmesi için multidisipliner araştırmalar yapılması gerekmektedir. Günümüzde farklılaşan yönlerin ortaya çıkarılması için alan araştırmalarının desteklenmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, sosyal değişim, kentleşme, kurumsal yapı

ABSTRACT

To be researching Alevism scientifically, it takes great importance to determine its characteristics and known the historical process and the changes they had experienced. In our thesis, we aimed to explain the different interpretations of Alevism and explain the social conditions that cause this situation. By examining this thesis, researches, and articles in various fields, we referred to the religious and cultural dimensions of the subject. We focused on how the differentiation that occurred in the process of social change was perceived.

We have seen that the factors affecting the institutional structure of Alevism have begun to dissolve, especially as a result of urbanization, and it has been the subject of dozens of researches and discussions with the effect of many factors such as the urban environment, the spread of formal education, and the increase in the population. We have determined that the results of the researches carried out in the country and abroad have been followed more widely through the media and social media than in the past. To sum up, some of the studies carried out particularly outside of the academic fields are not enough and inclusive terms of methods and resources. We have determined that since the studies conducted in the academic area it is generally carried out by people from different disciplines, they are affected by the structure of the fields at the theoretical and methodological level, and they are not suitable for presenting a general impression because they are mostly regional and periodical studies. In some studies, in which Alevism has reflected far from the basic elements in the literature, we have determined that the destruction caused by acting with ideological concerns, combined with the aspects of the historical process that have not been clarified yet, make it difficult to understand scientific knowledge.

Multidisciplinary research is needed to be clarified to explain the institutional and historical characteristics of Alevism. Today, we can say that the fields of the study should be supported to reveal the differentiating aspects.

Keywords: Alevism, social change, urbanization, institutional structure

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖN SÖZ.....	vi
GİRİŞ	1
1. SOSYAL DEĞİŞME KAVRAMI VE ANALİZİ	4
1.1. SOSYAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER	7
1.1.1. Çevre Faktörü	7
1.1.2. Kültürel Faktörler	9
1.1.3. Teknoloji Faktörü.....	10
1.2. SOSYAL DEĞİŞME TİPLERİ	11
1.2.1. Serbest Sosyal Değişme	12
1.2.2. Zora Dayanan Sosyal Değişme	13
2. ALEVİLİK KAVRAMININ ANALİZİ.....	14
2.1. BEKTÂŞÎ KAVRAMININ ANALİZİ	17
2.2. KIZILBAŞ KAVRAMININ ANALİZİ.....	19
2.3. ALEVİLİKLE İLİŞKİLENDİRİLEN KAVRAMLARIN ANALİZİ.....	21
2.4. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK KAVRAMININ ANALİZİ....	25
2.5. ALEVİLİKLE İLİŞKİLENDİRİLEN BAZI İNANÇLARIN ANALİZİ	33
3. ALEVİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİNİN ANALİZİ	40
3.1. ALEVİLİĞİN GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFİ AKIMLAR.....	52
3.2. ALEVİLİĞİN GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN ŞAHSİYETLER	54
3.2.1. Hz. Ali	54
3.2.2. Ahmet Yesevî	56
3.2.3. Hacı Bektâş-ı Velî	57
4. ALEVİLİKTE DEDELİK KURUMU VE OCAK SİSTEMİNİN ANALİZİ	59
4.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE DEDELİK KURUMU VE OCAK SİSTEMİNİN ANALİZİ	61

5. ALEVİLİKTE CEM VE KIRKLAR KAVRAMININ ANALİZİ	64
5.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE CEM VE CEMEVLERİNİN ANALİZİ ...	69
6. ALEVİLİKTE MUSAHİPLİK KURUMUNUN ANALİZİ	72
6.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE MUSAHİPLİK KURUMUNUN ANALİZİ	73
7. ALEVİLİKTE DÜŞKÜNLÜK KAVRAMININ ANALİZİ.....	75
7.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE DÜŞKÜNLÜK KAVRAMININ ANALİZİ	76
8. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME KAVRAMLARININ ANALİZİ.....	78
8.1. KENTLEŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK KURUMLARININ ANALİZİ.....	80
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	88

ÖN SÖZ

Alevilik, geleneksel özellikleri incelendiğinde -kimi bölgesel farklılıklar içermekle beraber- kendi içinde bütünlük arz eden inançsal ve sosyal bir yapıya işaret etmektedir. Bu bütünlüğü sağlayan, inançsal yapısının benimsenerek yıllarca sürdürülmüş olmasıdır. Günümüzde Aleviliğin sahip olduğu geleneksel özelliklerin, çeşitli yönleriyle farklılaştığı bir dönemde yaşamaktayız. Aleviliğin inançsal ve kurumsal yapısını oluşturan unsurlar, tarihsel kaynaklarından uzak şekillerde değerlendirilmekte ve bu durumun ortaya çıkardığı birtakım problemler, alana ilgi duyan araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Kavramlar ve metotlar üzerinde mutabakat sağlanamamış bir alanda çalışmak araştırmacıların, üretilen bilgilerin kapsamı ve geçerliliği sorunlarıyla yüz yüze gelmesine neden olmaktadır. Tüm bu zorluklara rağmen Alevilik üzerine yapılmış nitelikli bilimsel yayınlar, alana önemli katkılar sunmaktadır. Literatür incelenirken karşımıza çıkan hususlardan biri araştırmaların önemli bir kısmının kentleşme sürecinin etkilerini içerdiğiidir. Türkiye'nin 1950'lerden bu yana geçirmiş olduğu hızlı sosyal değişim, Aleviliğin algılanma ve yaşanma biçimlerini etkilemiştir. Nüfusun kentlere göçü, yoğunlaşması ya da bazı bölgelere dağılması, eğitim sürelerinin artışı, siyasal hareketler, kimlik tartışmaları gibi birçok husus bireylerin, Aleviliği farklı şekillerde değerlendirmesine yol açmaktadır. Aleviliğin temel kurumsal yapısı kentlerde zayıflamaya başlamış ve özellikle genç kesim arasında inancın algılanma biçimleri değişmeye başlamıştır. Ocak sisteminin zayıflaması ve dedelik kurumunun farklı şekillerde değerlendirilmeye başlaması, Aleviliğin algılanma ve yaşanma biçimleri üzerinde ciddi oranda etkili olmuştur. Çalışmamızda Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde Aleviliğin değişen görünümünü yansıtan eserlere yer verdiğimiz gibi geleneksel özelliklerini yansıtan temel eserler üzerinde de durduk. Aleviliğin algılanma biçimlerini değiştiren hususların analizi için farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çalışmalarını inceledik. Amacımıza uygun olması adına son yıllarda yazılan tezlere daha fazla önem verdik. Bulguları karşılaştırarak genel bir izlenim elde ettik. Bu süreçte bana destek olan aileme teşekkür ediyorum. Emekleri ve sabrı dolayısıyla danışman hocam Prof. Dr. Mehmet DÖNMEZ'e saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Gülnur GÜNDOĞAR

MALATYA 2021

GİRİŞ

Alevilik, tarihsel ve sosyolojik boyutlarıyla ele alındığında sosyal bilimler için büyük bir araştırma alanıdır; zira edebî, inançsal ve kurumsal boyutlarıyla tarihte eşine az rastlanır bir özgünlüğe sahiptir. Alevilik üzerine yapılan çalışmalar farklı dönemleri ve bölgeleri kapsadığından araştırmaların içerikleri birbirinden farklı birçok bilgi içermektedir. Çoğunlukla eğitim alınan bilimsel disiplinin etkileri, temel alınan kaynaklar, incelenen dönemin özellikleri ve bazı ideolojik tercihler/yanlılıklar Aleviliğin anlaşılmasında çeşitli ölçülerde etkili olmaktadır. Aleviliğin diğer inançlarla ilişkisi, tarihsel süreçte etkilendiği unsurlar, bugün Alevi adıyla tanınan tüm topluluklar; konunun kendi geleneksel özellikleriyle, benzerlik ve farklılıklarıyla, disiplinler arası çalışmalar ile araştırılmayı beklemektedir. Bölgesel yahut dönemsel özellikleri içeren başarılı araştırmalar bulunsa da bütünü görmemiz için daha uzun bir süre gerekmektedir; çünkü Alevilik, günümüzde sayısı sürekli artan farklı yorumlarla açıklanmakta ve gün geçtikçe Aleviliğin yaşanış biçimleri değişmektedir. Yurt içinde ve dışında yapılan çalışmaların daha önce vurgulandığı gibi çoğunlukla bölgesel ve dönemsel nitelikli olması ve genelde bir bilimsel sahaya sınırlı kalması, Aleviliğin tanımından inançsal dayanaklarına kadar farklı yorumlanmasına neden olmaktadır.

Kentleşme, sanayileşme ve modernleşme sürecinin meydana getirdiği önemli kurumsal değişimlerin, farklı toplumlarda çeşitli etkileri ortaya çıkardığını görebiliriz. Toplumsal yapının unsurlarında farklılaşmalar meydana getiren bu büyük değişimler, kurumsal alanlarda etkisini göstermiştir. Sadece hukuk, ekonomik ve siyasal yapı değil aynı zamanda aile gibi kurumlar da değişime uğramıştır. Bu süreç aile yapısının geniş aileden çekirdek aileye geçmesine zemin hazırlamıştır. Zamanla meydana gelen değişimlerin etkisiyle çekirdek aile de zarar görmeye başlamış, parçalanmış ailelerin sayıları artmaya başlamıştır. Şentürk'ün tezinde saptadığı gibi kentleşme, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin ortaya çıkarıp beslediği sosyal ve ekonomik nitelikli sorunlar, aile içi geçimsizliklere ve ailelerin parçalanmasına sebep olmaktadır (2006: 323). Bu durum toplumsal yapının diğer kurumsal alanlarını etkilediği gibi bireysel ilişkileri de değişime uğratmaktadır. Kentleşme süreci ailenin özelliklerini etkilediği gibi nüfusun yapısını da etkilemiştir. Kentleşme önemli bir nüfus hareketine işaret etmektedir; ancak yalnızca bu

şekilde değerlendirilemez, ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle şekillenmektedir (Keleş, 2012: 31). Her ülkenin kentleşme sürecinde kendine has bazı farklılıklar bulunabilir. Ülkelerin sosyal ve ekonomik özelliklerinin çeşitliliği bu farklılaşmanın temel sebeplerindendir. Tarımda makineleşmenin kırsal alanda işsizliği arttıran bir husus olarak kentleşme sürecini hızlandırması (Aktaş, 2019: 85), 1950’lerden sonra Türkiye’nin demografik ve sosyal yapısını büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Alevilik, dönemsel ve bölgesel olarak kendine has birtakım özelliklere sahip olsa da özellikle kentleşme sürecinden çokça etkilenmiştir; çünkü geleneksel süreçte kurumsal yapısını kırsal yaşamın etkisiyle oluşturmuştur (Yıldırım, 2018b: 83-84). Dedelik kurumu, musahiplik gibi Aleviliğin temel özelliklerini şekillendiren unsurlar, kırsal yaşam dâhilinde mümkün olabilmıştır. Geçmiş dönemlerde okuma yazma oranlarının düşüklüğü, Alevi toplulukların çoğunlukla köylerde yaşamaları ve nüfus olarak daha az sayıda olmaları, dedelerin önemli bir otorite figürü olarak inancın temelindeki bilginin devamını sağlayan kaynak olması gibi unsurlar, inançsal ve sosyal yapının uzun süre ciddi farklılaşmalar yaşamadan devamını sağlamıştır. Kentleşme sonucunda şekillenen “...Alevi modernleşmesi sürecinde, Alevi kimliğini belirleyen Alevi inancının kaynağı ve nitelikleri çeşitli yönleriyle tartışılmaya başlandı” (Yazıcı, 2011: 529).

Göçler sayesinde geleneklerinde farklılıklar bulunan çeşitli Alevi topluluklar karşılaşmış, nüfus artmış, eğitim oranları artarak kaynaklar ve tarihsel metinler incelenmiştir. Aleviliğin tarihi ve kaynakları üzerine çok çeşitli tartışmalar yaşanarak, bugün tanımında dahi uzlaşılması zor bir zemin oluşmuştur. Modern Alevilik (Yıldırım, 2018b: 79) ve benzeri kavramlarla ifade edilen bu değişimin temel nedeni yukarıda saydığımız sosyal etkenlerdir. Sayılan hususlar, Alevilik üzerine çalışan araştırmacı sayısını arttırdığı gibi konunun çok farklı biçimlerde değerlendirilmesinin önünü açmıştır.

Alevilikte dini otorite olan ocakların, inancın sosyal ve kurumsal yönleri üzerinde büyük tesiri vardır (Taşgın, 2013: 65). 1950’lerden günümüze geldikçe artan kentleşme süreci genel itibarıyla insan ilişkilerinde büyük değişimlere yol açtığı gibi dede ve talipler arasındaki ilişkiyi de zayıflatmıştır ve yaşanan süreç tezlere yansımıştır (Ünlü, 2013: 114: Akın, 2017: 496). Bu durumun önde gelen nedenlerinden biri kırsal yaşamın gerektirdiği samimi ilişkilerin kent hayatına taşınmasının mümkün olmayışıdır. Kent yaşamında

Alevilik, çeşitli gruplar arasında farklı anlaşılmakta (Dönmez, 2016: 215) ve bu durum Aleviliğin değerlendirilme ve yaşanma biçimlerini değiştirmektedir.

Alevilerin kimlik arayışı içinde olduğu (Tol, 2009: 304) ve kimliklerini inşa etme çabasıyla (Subaşı, 2019: 53) çeşitli söylemler geliştirdikleri görülmektedir. Bu söylemler çok sayıda esere konu olmakla beraber zamanla “...herkesin, kendisinden hareketle tanımlamaya çalıştığı Alevilik anlayışlarının ortaya çıkmaya başladığı” (İrat, 2009: 123) bir düzlem oluşmuştur. Kimlik tartışmaları ve ideolojik farklılaşmalar, Aleviliğin tarihsel zeminini sorgulayan yorumlar sunmaktadır. Yapılan araştırmaların önemli bir kısmı üniversiteler dâhilinde uzman kişilerin elinden çıkmamaktadır. Bu durum sosyal bilimler ekseninde uzmanlaşarak çalışmalar yapan araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Medya vasıtasıyla uzman olmayan kişilerin söylemleri ön plâna geçtiğinden bilimsel eserlerin tanınırlığı azalmaktadır. Bilimsel açıdan yaklaştığımızda, disiplinlerin kendine has yöntemlerinin olması, elde edilen bilgilerin kapsamı ve geçerliliğinde sorun teşkil edebilmektedir. Aleviliğin bölgesel yorumlarının ve tarihsel koşullarında meydana gelen değişimin yarattığı farklılıkların saptanması için multidisipliner akademik çalışmalar gerekmektedir. Bu çalışmada Aleviliğin geçirdiği sosyal değişim süreçleri, farklı yorumlar ışığında değerlendirilecektir.

1. SOSYAL DEĞİŞME KAVRAMI VE ANALİZİ

Sosyal değişme kavramı, sosyoloji biliminin gelişim sürecini dikkate aldığımızda oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sosyolojinin bir bilim disiplini olarak ortaya çıkışını hazırlayan başlıca etmenlerin XVIII. yüzyıldan itibaren meydana gelen sosyal değişimler olduğunu söyleyebiliriz. Fransız Devrimi, sanayileşme, kentleşme ve modernleşme gibi çok büyük etkileri olan sosyal değişimler, sosyolojinin yol haritasını tayin etmiştir. İlk dönem sosyologları, meydana gelen değişimleri doğru açıklamak adına kendi sosyal teorilerini oluşturmuş ve sonrasında yetişen sosyologları etkilemişlerdir.

“Fransız Devrimi’nin “düzen ve ilerleme” sloganının büyük teorilerin merkezini işgal ettiği dikkate alındığında, değişimi anlama ve arzu ettikleri istikrarlı/nihai düzeni sağlama istikametinde düşünürlerin ve sosyologların sarf ettikleri gayreti anlamak mümkün olabilir. Evvela sosyolojik merakın merkezinde baş döndürücü değişimin tılsımını keşfetme hülyasının yattığı görülmektedir. Sonrasında ise elde edildiği düşünülen sihirli asa ile topluma adeta bir dokunuşla arzu edilen son bir değişiklik yaparak ideal bir düzen vermenin beyhude gayreti sergilenmiştir” (Tatar, 2018: 11).

Sosyolojinin gelişim sürecine etki eden sosyal ve siyasi nitelikli birçok unsur bulunsa da Fransız Devrimi ortaya çıkardığı tartışmalar ve bunalımlar ele alındığında başat faktörlerden biri olarak değerlendirilmelidir. Muhafazakârlık gibi hem sosyolojinin teorik yapısını etkileyen hem de toplumların siyasi tarihinde iz bırakan akımların yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Devrimin ortaya çıkardığı iklim, birey ve aklı temele alan düşünceleri sarsmıştır (Ünsaldı ve Geçgin, 2015: 64). On sekiz ile on dokuzuncu yüzyılın, toplumların tarihinde görülmemiş çapta farklılaşmalar yaratmasıyla sosyolojiden beklenen bu derin değişim rüzgârını açıklaması ve yönlendirmesi olmuştur. Bu durum yirminci ve yirmi birinci yüzyılda teknolojik yenilikler ve küreselleşme gibi daha geniş çapta etkili olan değişimlerle devam etmiş, özellikle 1980 sonrasında sosyolojinin teorik ve metodolojik açıdan yoğun tartışmalar yaşamasına neden olmuştur. Klasik ve çağdaş kuramlarla bu değişimler açıklanırken, konuya nasıl yaklaşılabileceği önemli bir tartışma konusu olmuştur. Sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreçleri dünyanın neredeyse her yerinde geniş çaplı etkiler bırakmış olan toplumsal değişimlere verilmiş isimlerdir. Bu süreçler toplumun yapısını

oluşturan kurumsal alanlara sirayet edecek farklılaşmaların yolunu açmış, nüfusun yapısını ve özelliklerini değiştirmiştir.

Sanayileşme, üretim ve tüketim ilişkilerini kendi yapısına göre şekillendirebilecek güçte bir ekonomik değişime işaret etmektedir. Sanayileşme, İngiltere ve Almanya gibi büyük Avrupa ülkelerinin nüfus yapısını ve özelliklerini kısa sürede değiştirdiği gibi gelişen kapitalist ekonomi politikalarının da etkisiyle yeni pazarlar gereksinimini arttırmıştır. Kapitalizm, endüstriyel üretimin gelişiminde büyük rol oynamıştır çünkü bazı ekonomik davranışların oluşmasına zemin hazırlamıştır örneğin kapitalizmin sürekliliğini sağlayacak bir unsur olarak piyasa koşullarının, malların ve hizmetlerin üretiminin rasyonel bir biçimde hesaplanması ve yönlendirilmesini mümkün kılmıştır (Bilton vd., 2009: 24-25). Endüstriyel üretim arttığında elde edilen kâr sayesinde sermaye birikimleri de artmış ve yeni alanlara yatırımlar yapılmasını sağlamış, sanayide çalışacak işçi gereksinimini arttırmış ve bu durumda kentlere göçü arttıran bir sebep olmuştur.

Modernleşme bir süreç olarak birçok değişimi kapsamaktadır. Giddens ve Sutton çalışmalarında Modernlik için “... endüstrileşmeyi, **kapitalizmi**, kentleşmeyi ve **şehirciliği**, sekülerleşmeyi, **demokrasinin** inşasını ve yayılmasını, üretim yöntemlerinde **bilimsel** ölçütlerin kullanılmasını içermektedir” demişlerdir (2014: 29). Modernleşme süreci öncelikle Avrupa ve ona yakın coğrafyalarda ortaya çıksa da dünyanın neredeyse her yerine ulaşmıştır. Kapitalizmin yayılması, iki dünya savaşı, daha sonra yaşanan soğuk savaş dönemine baktığımızda toplumların geleneksel yapılarından oldukça farklılaşan siyasal örgütlenmelere, yaşam tarzlarına, üretim ve tüketim biçimlerine doğru yöneldiklerini görürüz. Nüfusun artması ve kentlere gelmesi ailenin yapısından eğitimin içeriğine kadar neredeyse her unsuru kendi gerekliliklerine göre şekillendirmiş ve bireylerin hayatlarını büyük ölçüde değiştirmiştir.

Sosyal değişimin birçok tanımı mevcuttur ve araştırmacılar genellikle teorilerinin bir parçası olacak biçimde tanımlamışlardır. Eröz’ün eserinde “...içtimaî bünyedeki değişimleri; sosyal münasebetlerdeki, içtimaî müessese ve organizasyonlardaki tahavvülleri ifade eden bir mefhum” (2014: 145) olarak ele alınan sosyal değişim kavramını en kısa şekilde, toplumsal yapıyı oluşturan çeşitli unsurlarda meydana gelen farklılaşmalar olarak açıklayabiliriz. Sosyal değişim zamana, mekâna ve topluma göre farklılaşan hususlar

içerdiğinden tanımların ve açıklamaların da sayısı ve içerikleri değişebilmektedir. Marshall *Sosyoloji Sözlüğü* çalışmasında, sosyologların sosyal değişimi araştırırken tikel değişim süreçlerini incelediklerini ve tanımlarını bu şekilde oluşturduklarını söylemiştir (2005: 136). Bu durum kentleşme, sanayileşme gibi köklü sosyal değişimler ile örneğin aile kurumunda meydana gelen bir değişimin de ele alınabildiğini göstermektedir. Konuyu daha iyi açıklayabilmek adına kurum ve değişim ilişkisine kısaca yer vereceğiz. Fichter kurumu, kültürün bir kısmı olarak ele almıştır ve kurum, "... kişilerin temel sosyal gereksinimlerini karşılama amacıyla belirlenmiş, onaylanmış ve birleştirilmiş tarzlarda oynadıkları, oldukça sürekli rol ve ilişki yapısıdır" (2012: 139-140). Sosyolojik açıdan kurumlar aile, ekonomi, eğitim, siyaset, din gibi başlıklar altında incelenmiştir. Kurumlar çeşitli işlevlere sahiptir ve fertler sosyalleşme sürecinde bunları benimser. Korkmaz ve Kocadaş'a göre, toplumun nasıl bir değişim sürecinde olduğunu açıklayabilmek adına, belirli bir sürede temel kurumlarda ne ölçüde değişim gerçekleştiğini göstermek gerekmektedir (2015: 196). Kurumların yapısında veya işlevlerinde meydana gelen farklılaşmalar, bize değişim sürecinin yapısı hakkında bilgi verecektir.

Sosyal değişmeye neden olan birçok faktör bulunabilir. Her değişme süreci, meydana geldiği toplumun çeşitli dinamiklerinden etkilenmektedir örneğin kentleşme süreci dünyada çok sayıda toplumun yaşadığı bir değişim olmasına rağmen her toplum bu süreci kendi özellikleri ölçüsünde yaşamıştır. Tarihsel ve kültürel yapı, sosyal değişmenin özelliklerini etkileyebilmektedir. Türkiye'de yaşanan kentleşme sürecinin Baltık ülkelerinden yahut Amerika'dan farklı unsurları içermesinin temel nedeni budur. Nüfus özellikleri, inanç yapısı, kentleşmenin hangi dönemlerde yaşandığı gibi birçok etmen bu süreci şekillendirmektedir. Sayılan nedenlerden dolayı gerek sosyoloji bilimi için gerekse diğer sosyal bilimler için sosyal değişmenin mahiyeti hesaba katılmadan olgular üzerine yorum yapmak pek mümkün gözükmemektedir.

Sosyal değişmenin üzerinde etkili olan etmenler dönemselsel açıdan da değerlendirilebilir ve tarihsel süreçler dikkate alınınca bazı temel faktörler sosyal değişmenin başat aktörleri konumundadır. Savaşlar, göçler ve iskân faaliyetlerinin fiziksel ve sosyal çevre üzerindeki etkisi, dinlerin ya da yaygın olan inanç sistemlerinin değişimi, hukuksal ve ekonomik reformlar, kültürel etkileşimler gibi hususlar sosyal değişimin etmenleri olarak ele alınabilir. Son yüz yıllık süreçte ise teknoloji faktörü -kendi başına

değerlendirildiğinde- büyük bir değişim faktörü olarak ele alınmalıdır. Aşağıda bazı temel faktörlerden kısaca söz edilecektir.

1.1. SOSYAL DEĞİŞMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Sosyal değişmeyi etkileyen faktörler zamana ve yaşanan bölgelere göre değişebilmektedir. Farklı toplumlarda ve kültürlerde meydana gelen değişimlerin benzeyen yönleri olduğu gibi benzemeyen yönleri de olmaktadır. Kitle iletişiminin mümkün olmadığı dönemlerde toplumların, birbirinin maruz kaldığı unsurlardan haberi olmadığı gibi etkilenme olasılıkları da düşüktür ancak günümüze yaklaştıkça bu ihtimal azalmakta, dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen olayların bizim toplumumuzu da etkileme oranı artmaktadır. Sosyal değişimi etkileyen faktörler çok sayıda başlıkta ele alınabilir zira bölgesel ve dönemsel farklılıklar, sosyal değişim faktörlerinin de çeşitliliğini arttırmıştır. Aşağıda temel bazı faktörlerden bahsederek konumuz ile ilişkisi sunulacaktır.

1.1.1. Çevre Faktörü

İnsan yaşamı, fiziksel ve sosyal yönleriyle belirli bir çevrede geçtiği için sosyolojinin önemli bir konusunu oluşturmaktadır. Toplumlar kentte, kırdaki, dağlık bölgelerde, geniş platolarda; sulak arazilerde yahut kurak bölgelerde yaşadıklarında sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri tüm bu durumlardan etkilenmektedir. Bunun dışında göçler, savaşlar, iklim değişiklikleri gibi birçok unsur insanların sosyal ve fiziksel çevresini biçimlendirmiştir.

Çevrenin insan üzerindeki etkilerinden bahseden çok sayıda düşünür ve yazar vardır. İbn Haldun, '*Mukaddime*' adlı eserinde yedi iklim bölgesinden söz etmektedir. Bu iklim bölgelerinden bazılarını yaşama elverişli kabul etmiş, *mutedil* olarak adlandırmıştır. Ekvator ve çevresinde yer alan bir ve ikinci iklim bölgelerini ve kutuplara yakın olan altı ve yedinci iklim bölgelerini itidalden uzak kabul etmiştir. Bir ve ikinci iklim çok sıcak, yedinci ve altıncı iklimse çok soğuk olduğundan mutedil bir yapıya sahip değildir ancak bu iklimlerin arasında bulunan orta iklimler vardır; üçüncü, dördüncü ve beşinci iklim bu iklimlerdir. Orta yerdeki iklimlerde yaşayanlar itidal üzerine yaşamaktadır. Meskenleri, gıdaları, ilim hayatları gibi tüm sosyal yaşamları düzenli ve mamur bir haldedir. İbn Haldun hukuki

sistemlerin, ilimlerin ve hatta dinsel kurumların bu orta iklimlerde meydana geldiğini söylemiştir. Arap, Rum, Yunan, Çin milletlerini örnek göstermiştir (2013: 230-263).

Sosyolojinin ortaya çıkışında ve gelişim sürecinde fikirlerinin etkili olduğu birçok düşünür vardır. Montesquieu, bu isimlerden biri olmakla birlikte '*Kanunların Ruhu Üzerine*' adlı eserinde iklimin insan davranışlarına etkisinden söz etmiştir. Ona göre farklı iklimlerde yaşayan insanlar birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Soğuk ya da sıcak iklimlerde yaşamının fiziksel özelliklerden başlamak üzere sosyal niteliklere kadar etki ettiğini savunmuştur. Soğuk iklimlerde yaşamının kalbe daha yararlı olduğundan ve bu nedenle soğuk iklimlerde yaşayan insanların kalplerinin daha güçlü olduğundan söz etmiştir. Soğuk iklim insanı kendine daha fazla güvenmektedir. Bazen iklimin aşırı sıcaklığı, vücudun tamamen bitkin olmasına neden olmakta ve bu bitkinlik ruha etki etmektedir. İklimin etkisiyle kişide istek ve çabanın azaldığından ve bu nedenle sıcak iklimlerde insanın tembelleştiğinden söz etmektedir. İklimin karakterler üzerinde bu ölçüde etkili olduğunu savunmuştur (2016: 316-319). Fiziksel ve sosyal çevrenin insan yaşamı üzerinde etkisi çok güçlüdür. Bu etkinin bir parçası iklim olarak alınabilir. İbn Haldun ve Montesquieu'nun görüşleri genelleyici bir yapıya sahip olduğu için eleştirilmekle birlikte sıcak ya da soğuk iklimin; insanın ekonomik faaliyetlerine, konutların yapılış biçiminden geleneklere kadar birçok sosyal ve kültürel unsuru etkilediği aşîkârdır. Sosyal çevreyi biçimlendiren birçok unsur bulunmakla birlikte İbn Haldun ve Montesquieu gibi isimler çoğunlukla iklim ve diğer coğrafi özellikler üzerinde durmuşlardır. Coğrafi yapının ekonomik hayat başta olmak üzere kurumsal yapıyı etkilediği bir gerçektir. Bu nedenle göç gibi faaliyetler toplumsal açıdan büyük değişimler meydana getirmiştir ancak bu noktada çevreyi sadece fiziksel çevre olarak görmek yetersiz olacağından sosyal çevreyi de temele alarak düşünmemiz gerekmektedir. Özellikle teknolojinin gelişmesinin sonucu olarak günümüzde sosyal değişmeyi kolaylaştıran unsurlar, fiziksel ve bölgesel olmaktan çok öteye geçmiştir. Medya ve sosyal medya önemli bir değişim aracı olarak sosyal çevremizi biçimlendirmekte, tutum ve davranışlarımızda geçici ve kalıcı değişimlere neden olmaktadır. Bireyler arasındaki iletişimin biçimleri değişmekte ve bu durum sosyal hayatın farklılaşmasına neden olmaktadır.

1.1.2. Kültürel Faktörler

İnsan doğduğu ve büyüdüğü çevre itibariyle çeşitli değerlere, inançlara, kabullere ve tümünün bir bileşimi niteliğinde görebileceğimiz kültüre sahiptir. Kültürü bir “duyuş ve düşünüş biçimi” (Bozkurt, 2015: 317) olarak ele alabiliriz. Toplumsal bir varlık olarak insan kültürün alıcısı ve taşıyıcısı olarak yüzyıllarca varlığını sürdürmüştür. Sosyal değişim sürecinin en temel öğelerinden birisi kültürel faktörlerdir. Konumuz itibariyle din alanından bir örnek verebiliriz. İslâm’ı kabul eden birçok toplum bulunmaktadır ancak her toplum İslâm’ı aynı yüzyıllarda ve aynı şekillerde kabul etmemiştir. Sadece dil farklılıkları bile İslâm’ın nasıl anlaşılacağı ve yaşanacağı konusunda önemli etkiler meydana getirmiştir. Bunun temel nedeni her toplumun kendine has kültürel yapısının ve tarihsel özellikleriyle bütünleşen kurumsal yapısının değişme sürecinin uzun olmasıdır zira uzun dönemler, normatif yapısı başka bir dinle ve değerler sistemiyle oluşmuş toplumda, dinsel açıdan bir değişimi mümkün kılmak ve bu süreci kurumsallaştırmak zaman almaktadır. İslâm, kabul edildiği toplumlarda zamanla mimari ve sanatta etkili olmuş, kültürün birçok bileşenine çeşitli unsurlarıyla yansımıştır.

Kültürlerin birbirini etkilemesi tarihsel süreçte neredeyse tüm toplumlarda meydana gelmiştir. Toplumlar arası etkileşimi çoğaltan olaylar ve olgular vardır. Beşirli’nin vurguladığı gibi tarihte İpek ve Baharat yolu ticaret ağlarının sağladığı kültürel çeşitliliklerin seyyahlar vasıtasıyla farklı coğrafyalara yayılmasını örnek gösterebiliriz (2017: 17). Seyyahlar, tüccarlar ve askerler yoluyla başka coğrafyalarda öğrenilmiş birtakım uygulamalar ve icatlar bölgelerden bölgelere taşınmıştır.

Bilimsel buluşlar ve ilerlemeler de toplumsal yaşamda önemli bir değişme aracıdır. Matbaanın kullanılmaya başlaması ile birçok ülkeye ve bölgeye üretilen bilgilerin ulaştığını söyleyebiliriz bu durum dünyanın her yerinde ilmî tüm eserlerin daha kolay ve çok sayıda çoğaltılmasını mümkün kılmış ve daha sonraki dönemlerde kitle eğitimi kolaylaştırmıştır. Eğer matbaa gibi kısa sürede çok sayıda eser elde edebileceğimiz bir makine olmasaydı eğitim daha önceki yüzyıllardaki gibi kısıtlı bir çevrede kalabilirdi. Günümüz örneğinden yola çıkarsak, kültürlerin birbiriyle temasının sıklaşması kültürel etkileşimi arttıran bir unsurdur. Nüfusun, üretim ve tüketimin artması, ulaşımın kolaylaşması gibi unsurlar kültürel

açından farklılaşmalara yol açarak sosyal değişme hızını geçmiş dönemlere nazaran çok arttırmaktadır.

1.1.3. Teknoloji Faktörü

Teknoloji faktörü tek başına değerlendirildiğinde dâhi son yüzyıllık dönemde büyük değişimleri ortaya çıkarmıştır. Bu değişimler sadece üretim, ulaşım ve haberleşme gibi alanlarda meydana gelmemiş, sosyal alanların tümüne sirayet etmiştir. Tarım toplumu örneğinden yola çıkarsak, tarımda makineleşme şehir ile köy arası bağlantı kurmayı kolaylaştırmış, köydeki yaşamın değişimi üzerinde rol oynamıştır (Bilgiseven, 1988: 218). 1950'lerden itibaren köyle irtibatı artan köylüler için zamanla göç yollarını açacak olan da bu irtibatın sağlanmasıdır zira köy halkı için toprak sorunları çıktığında şehre gitme gerekliliği doğacaktır. Makineleşmenin etkisiyle kente göçü hızlandıran teknoloji sadece bireylerin hayatlarında bir değişime neden olmamış aynı zamanda modern sanayinin ihtiyaç duyduğu çeşitli madenlerin elde edilebilmesi için devletlerarasında rekabet ve anlaşmazlıklara da sebep olmuştur (Eröz, 2014: 148). Tek tek bireylerin hayatından toplumların hatta devletlerin yapısına dâhi etki etmeye başlayan teknoloji, insanlığın üretmekte olduğu her çeşit bilginin yayılmasına da zemin hazırlamıştır. Yakın tarihe geldiğimizde önce televizyonun, sonra internetin etki alanının artması, teknolojinin sosyal değişimin önemli bir faktörü olmasına fırsat vermektedir.

Teknoloji sayesinde ekonomiden siyasete, medyadan eğitime hayatın neredeyse tüm alanlarında etkili olan değişimler söz konusudur. Her nesil bir öncekinden farklılaşan fikirler ve davranış kalıplarına sahip olabilir ancak teknoloji unsuru bu farklılaşmanın hızını ve miktarını arttırmaktadır zira her nesil bir öncekinden daha fazla enformasyona maruz kalmakta ve bunun sonucunda daha da çeşitlenen fikir ve yaşam tarzları ortaya çıkmaktadır. Teknoloji faktörü gençler üzerinde çok etkili olsa da yetişkinlerde ve orta yaşlılarda da etkili olmaktadır. İnternetin kapsayıcılığı giderek artmakta, sanal alışveriş imkânından devlet kurumlarında yapılan işlemlere kadar geniş bir yelpazeyle kullanıcılarının daimi olmasını sağlamaktadır. Bu durum, tek başına büyük bir değişim gibi görünmese bile iletişim faaliyetleri ve ekonomik davranıştan başlayarak insan ilişkilerinin birçoğunu kapsayacak şekilde sosyal değişime neden olmaktadır. Teknolojinin yaygınlaşması, eğitim sürelerini uzatarak yaşam boyu eğitim fikrini geliştirmekte, bu durum aynı anda birden fazla iş yapan

ve bu nedenle ailesine, arkadaşlarına, akrabalarına vakit ayırmakta zorlanan kitleleri ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu süreç, insan ilişkilerini biçimlendirmektedir. Bireyselleşme artmakta ve insanları bir araya getiren ortak sosyal paydalar azalmaktadır. Bu durum, din alanına dâhi yansımakta, ibadethanelerin sayısı artsa bile insanların birlikte ibadet edebileceği alanlara dâhil olma ihtimali azalmaktadır. Yoğun çalışma saatleri, uzun mesafeler ve daha birçok teknoloji kaynaklı değişim, insanları ancak belli zamanlarda ve kısıtlı biçimlerde bir araya getirmektedir.

Konumuz itibariyle yaklaşırsak Alevilik üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların içerikleri gün geçtikçe daha fazla tanınırlık kazanmaktadır. Bunun sonucu olarak bölgesel açıdan sahip olunan özellikler üzerine yapılan çalışmalar dâhi büyük farklılıklar içermektedir. Sosyal değişimin hızı hem yapılan çalışmaların içeriğinde farklılıklara neden olmakta hem de elde edilen bilgilerin genellenebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum üzerinde teknolojinin payı büyüktür; zira geçmişte yapılan, düşünülen ve inanılan her şeyi kayıt altına almak imkânsızken bugün bunu yapabiliyor olmak bilgilerin kapsayıcılığını, geçerliliğini ve genel kabule uygunluğunu sorgulatmaktadır.

Türkiye'nin geçirdiği sosyal değişimlerin temelinde kentleşmenin getirdiği hususlar büyük etkiye sahiptir ve bu süreç 1950'lerden günümüze uzanmaktadır. Kentleşme süreci konumuz itibariyle ayrıca önem taşımaktadır ve ayrı bir bölümde detaylı olarak değerlendirilecektir; çünkü bugün Alevilik üzerinden tartışılan konuların yazınsal geçmişi çoğunlukla bu sürece aittir. Aleviliğin kurumsal yapısı büyük ölçüde kırsal yaşam temelinde örgütlendiğinden günümüzde onunla ilgili söylenenlerin bu ölçüde farklılaşmasında, kent ortamının büyük payları vardır. Kent yaşamı farklılıklar esasında ve bir arada yaşama deneyimlerini içerirken, çeşitli yazınsal olanaklar sunarak Aleviliğin anlaşılma ve yaşanma biçimlerini değiştirmiştir.

1.2. SOSYAL DEĞİŞME TİPLERİ

Sosyal değişimin yapısı, yönü, süresi ve hangi şekillerde gerçekleştiği sosyoloji biliminin tartışma alanlarından birisini oluşturmaktadır. Toplumsal yapının kurumsal alanlardan oluşması ve kültürel özellikler ile ilişkili normatif yapısı, dönemden döneme ve zamandan zamana değişebilmektedir. Bu durum farklı şekillerde gerçekleşebilir. Bazen

sosyal değişim kendiliğinden ve toplumsal gerekliliklerin kolaylaştırmasından bazen ise talep edilerek gerçekleştirilebilir. Değişimin ortaya çıkışındaki etken neden üzerinden yapılan bir değerlendirmede de değişme, iki tip olarak sınıflandırılmıştır: serbest sosyal değişme ve zorunlu/zora dayanan sosyal değişme (Kaya, 2005: 55). Bu iki tip değişmenin de toplumların tarihinde dönemsel olarak etkili olduğu görölmektedir.

1.2.1. Serbest Sosyal Değişme

İnsanlık tarihine baktığımızda son yüzyılda sahip olunan iletişim ve ulaşım olanakları daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar artmış ve bunun sonucunda sosyal ve kültürel birçok unsur dünyanın bir bölgesinden diğerine ulaşabilmiştir. Bu durum farklılıkları ve değişim hızını arttırmıştır. Bu değişme tipinde nüfusun artması, kültürel faktörler temel rol oynarken asıl etki dışarıdan gelmektedir (Eröz, 2014: 159). İki farklı topluluğun örneğin göç yoluyla karşılaşılarak sosyal ve kültürel etkileşimde bulunmasını düşünebiliriz. Bu tip değişimlerde zora başvurulmadığı (Kaya, 2005: 55) gibi, zamanla sosyal hayatın yapısından doğabilmektedir.

Göçün, kentleşmenin, modernleşmenin aile yapısına tesirlerini ele alırsak, daha önce geniş aile yapısı yaygındı ve bu tarımsal üretimin devamı için gerekliydi; zira tarımda çalışacak insan sayısının fazla olması lazımdı ve nüfus genel itibariyle azdı. Kente göçle birlikte çalışma şartları değiştirdi, ücret karşılığında kısıtlı süre çalışma mecburiyeti doğdu ve bu nedenle büyük aileyi sürdürebilecek yapı ortadan kalkmaya başladı. Ailenin yapısı üzerinde değişimi zorunlu kılan bir husus yoktu ancak ekonomik ve sosyal gereklilikler, nüfus artışı ve insan ömrü ortalamalarının uzaması gibi unsurlar aile kurumunun yapısını değiştirerek daha çok çekirdek aile gerçeğiyle karşılaşmamızı sağlamıştır.

Teknolojinin gelişimiyle beraber kültürel özelliklerin de teknoloji vasıtasıyla yayılma alanı kazandığını söyleyebiliriz. Üretimin yapıldığı ülkeler ve bölgelerdeki kültürel hususların pazarlanmaya başladığını (Beşirli, 2017: 15) görebiliriz. Bu durum dünyanın birçok yerinde sadece mal ve hizmetlerin arz ve talebini etkilememekte aynı zamanda kültürel değişimi de hızlandırmaktadır. Serbest sosyal değişmeler yapısı itibariyle toplumların değişiminde büyük bir alanı kaplamaktadır. Günümüz toplumlarında sosyal ve siyasi örgütlenmelerin yapısı, ekonomik faaliyetler ve kültürel etkileşimlerin artışı sonucunda serbest sosyal değişimler de artmaktadır.

1.2.2. Zora Dayanan Sosyal Değişme

“Sosyal Değiştirme” olarak da adlandırılan bu değişme tipinde bazen sömürgecilerin faaliyetleri (Tezcan, 1984: 16) bazen ise başka ülkelerdeki yenilikleri kendi ülkesine uygulamak isteyen ya da çeşitli ideolojilerin etkisinde olan idarecilerin kararları söz konusudur. Bu durumlara örnek olarak Hindistan’da İngilizlerin Kast sistemine müdahale etmesi ya da Rusya’da 1917 İhtilali örnek verilebilir (Eröz, 2014: 160-161).

İnsanlık tarihinde çok sayıda örneği bulunan bu tür değiştirmeler, hapis, sürgün, ölüm cezası gibi yaptırımlarla uygulanmaya çalışılmıştır (Kaya, 2005: 57). Tarihte savaşların, zorlu yaşam şartlarının, kıtlığın ve göçlerin ortaya çıkardığı siyasi ve sosyal baskıların etkisiyle zora dayanan sosyal değişimlerin etkili olduğunu görebiliriz. Günümüzde ise daha çok yasal uygulamalar ve yaptırımlar ön plâna çıkarak değişim sürecine tesir etmektedir.

2. ALEVİLİK KAVRAMININ ANALİZİ

Çalışmamızın bu kısmında öncelikle farklı kaynaklarda yer alan Alevilik tanımları üzerinde durarak bu tanımların ortak noktalarını inceleyeceğiz. Araştırmaların tarihsel ve sosyolojik özelliklerinden bahsedeceğiz. Konunun rahat anlaşılabilmesi için geleneksel süreçte sahip olunan özellikler ile günümüzde değişen koşulların farkları üzerinde duracağız. Alevilik, literatürde birçok tanımına rastlayabileceğimiz bir kavramdır. Araştırmacılar aldıkları eğitim, geldikleri disiplin ve konuya bakışlarının etkisiyle çeşitli Alevilik tanımları yapmakta ve Alevilik ile ilgili değerlendirmelerini, bu tanımları içerecek şekilde sunmaktadır. Yaşanılan çağın hatta içinde bulunulan kısa dönemlerin dâhi insan zihnine olan etkisi düşünülürse yapılan tanımların kısıtlı veya öznel yanları olabileceği anlaşılabacaktır. Bilimsel perspektifle yapılan tanımların, ilgili disiplinlerin özellikleriyle bağlantılı olacağı açıktır. Konuya yaklaşım itibarıyla düşünürsek Edebiyat alanında çalışmış bir araştırmacıyla, Tarih alanında çalışmış bir araştırmacı farklı noktalara değinerek açıklamalar yapacaktır. Her bilim, kendi yöntemini ortaya koyan ve bilgi üretimini bu yöntemin ışığında geliştiren bir yapıya sahiptir. Daha önce vurguladığımız gibi farklı bilim dallarının konuya yaklaşımının farklı şekillerde olmasının temel nedenlerinden biri bu yöntem çeşitliliğidir. Bu durum bir sakıncaya yol açacaktır -onlarca eser verilmiş olmasına rağmen konumuzun eksik noktalarının bulunmasının nedenlerinden biri budur- yöntem farklılığından dolayı üretilen bilgilerin genel itibarıyla kabulü/reddi ve kapsamı sorunudur. Alevilik kısa bir sürede oluşmuş ve dar alanda kalmış bir yapıda değildir, yüzyıllar boyu kendi özsel niteliklerini etkileyen dinsel, sosyal ve siyasi içerikli birtakım süreçlerden geçerek günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle onu, herhangi bir dönemi yahut herhangi bir bölgedeki gerçekliğiyle ve tek bir bilimin net bir şekilde varlığını sağlamış yöntemleriyle incelemek yeterli olmayacaktır. Alevilik adına yazılmış eserlerin incelenmesinde Tarih ve Edebiyat biliminin yöntemleri ve verileri yol gösterici olurken sahada halihazırda varlığını sürdüren birikimin açıklanması, Sosyoloji biliminin vasıtasıyla olacaktır. Sayılan nedenlerden dolayı Alevilik tanımlarını incelerken mümkün olan en geniş perspektifle açıklamalar yapılacaktır.

Etimolojik açıdan baktığımızda Arapça kökenli bir sözcük olan Alevi, “Hz. Ali’ye intisâbı olan kimse” ve “Kızılbaş” (Devellioğlu, 2017: 32), Ali’yi seven, Ali taraftarı olan

(Kutlu, 2012: 577) mânâlarına gelen bir sözcüktür. Tarihsel olarak kullanımı hakkında farklı yorumlar bulunsa da genel itibariyle “Alevi” kavramının ortaya çıkışı, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’in vefatı sonrasında gelişen siyasi süreçler ile ilişkilendirilmiştir. Halifelik tartışmaları içinde Hz. Ali’nin yanında olan “dinî ve siyasî grupları” nitelemek adına kullanılmıştır (Akbulut, 2018: 11). Subaşı da benzer bir bakış açısıyla şöyle bir tanım yapmıştır: “Alevilik; en belirgin özelliği Hz. Muhammed’in ehl-i beytine, özellikle de Hz. Ali ve soyuna gösterilen derin saygı, sevgi ve yandaşlık olan dinî ve siyasi grupların genel adıdır” (2019: 67). Ehl-i beyt kavramı üzerinde duracak olursak, Eröz eserinde kavramın, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’in ev halkına istinaden kullanıldığını belirtmiştir (1990: 33). İslâm Peygamberi hayattayken yönetimin gerek esasları gerekse aktörleri üzerinde sağlanmış olan mutabakat zemini, Peygamber’in vefatıyla gelişen süreçte değişmiştir ve bu değişim İslâm’ın algılanışı üzerinde etkili olmuştur. İslâm Peygamberinin vefatıyla Müslümanların yaşadığı “idarî kriz” (Lewis, 2009: 72) halifelik tartışmalarının doğmasına neden olmuştur. Bu tartışmalar sadece ilk dönemlerde değil, İslâm’ın daha fazla yayıldığı yüzyıllarda da etkili olmuş, kimi mezhepsel farklılaşmaların ana noktalarından biri olmuştur. Öyle ki, Ebû’l- Feth Şehristânî, Müslümanlar arasındaki en büyük ihtilafın imamet üzerine olduğunu söylemiştir (Yörük, 2002: 53). Zikredilen durumun yarattığı rahatsızlıklar birçok sufi akımın da gelişmesini etkilemiştir. Ocak, tasavvufun bu süreçte “mistik bir tepki olarak” şekillendiğini belirtmiştir (2017: 54). Bu tasavvufi yorumların bazıları zamanla ekollere ya da tarikatlara dönüşmüş ve çeşitli dönemlerde Müslümanlar arasında etkileri olmuştur.

Aleviliğin gelişim sürecinde etkili olan inançsal, tarihsel ve sosyal olayları değerlendiren bazı yazarlar, Aleviliğin tasavvufî yapıya sahip olduğunu ve kendine has bir tarikat özelliği gösterdiğini öne sürmüşlerdir. Uğurlu Alevilik için, İslâmiyet’in Kuran’a dayanan ve inancı evrensel yönleriyle değerlendiren, tasavvufi bakış açısıyla bütünleşmiş bir inanç yapısına (2007: 32) dendiğini belirtmiştir. Alevilik adına, eserinde birçok tanım ve açıklamaya yer vermekle birlikte genel itibariyle Aleviliğin inanç yapısı ve tasavvufi yönleriyle ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Üçer de Aleviliğin geleneksel özellikleriyle “soya dayalı tarikat” olarak nitelenmesini doğru bulmaktadır (2005: 183). Bu yönde yapılmış olan tanımların, Aleviliğin geçirdiği tarihsel süreçten çok sahip olduğu genel niteliklerine yönelik değerlendirmeler olduklarını söyleyebiliriz.

Tarihsel ve toplumsal olarak yaklaşıldığında Aleviliğin tanımlanmasına ve adlandırılmasına etki eden birçok unsur vardır. Alevilik anlayışlarının farklılaşmasını ifade eden bazı kavramlar kullanılmaktadır. Hatay bölgesinde yaşanan Aleviliğin kendine has birtakım özellikleri bulunmaktadır. Tarihsel süreci ve kurumsal yapısı göz önüne alınırsa, “Anadolu Aleviliği” olarak adlandırılan Alevilikten farklılaştığı birçok noktalar vardır. Bu bölgede yaşanan Alevilik kaynaklarda “Nusayrîlik”, “Hatay Aleviliği” ya da “Arap Aleviliği” olarak yer almaktadır. Keser, yaptığı araştırmada bölgedeki insanların kendisini çoğunlukla “Arap Alevi” olarak nitelendirdiğini bulmuştur fakat kaynakların önemli bir kısmında Nusayrî adıyla yer almaktadırlar (2002: 11). Dönmez’in yaptığı çalışmada bazı inanç önderlerinin de kendilerini Alevi olarak tanımladığı görülmektedir (2011: 267). Arap Aleviliği ya da Nusayrîlik inanç yapısında batınî özellikler taşımasının etkisiyle gizliliğe önem vermiştir (Arslan, 2015: 110) bu nedenle hakkında yapılan araştırmaların çoğu yakın tarihe dayanmaktadır. Nusayrîliğin, Muhammed b. Nusayr en-Nemirî tarafından kurulduğuna (Bulut, 2011: 581) inanılmaktadır. Nusayrîlikte ibadet anlayışı, Anadolu Aleviliğinden farklıdır. Anadolu Aleviliğinde cemler yapılırken ve ibadet toplu olarak yerine getirilirken Nusayrîlikte ibadet bireysel olarak görülmüştür (Bulut, 2011: 603).

Nusayrîlikte *amcalık kurumu* vasıtasıyla inanç unsurları erkek çocuklarına aktarılmaktadır (Aslan, 2018: 203). Kadınların inanç ve ibadet içindeki görevi kısıtlıdır ve bu durum geçmiş dönemlerin yapısını da dikkate aldığımızda, sosyal hayatta kendisini göstermiş ve kadının rollerinin azalmasına yol açmıştır (Dönmez, 2011: 277). Hatay bölgesi Aleviliği, tarihsel ve kurumsal özellikleri dikkate alınınca amcalık kurumu ve kadının inanç içindeki yeri gibi birçok hususta Anadolu Aleviliğinden farklılıklar göstermektedir.

Aleviliğin açıklanmasında kullanılan kavramlardan biri de Bektâşîlik’tir. Eröz, Bektâşîliğin “Hacı Bektaş Veli’ye bağlı olan” anlamında kullanıldığını bahseder. “Köy Bektâşîleri” ve “Şehir Bektâşîleri” kavramlarını kullanarak, Köy Bektâşîlerine “Alevi” , Şehir Bektâşîlerine “Bektâşî” demektedir (1990: 52). Bu kavramlaştırmanın temel kaynaklarından biri Alevilerin tarihsel süreçte çoğunlukla kırsal hayatta yaşamlarını sürdürmüş olmaları gerçeğidir. Bektâşîler ise şehirlerde tekkeler kurmuş ve çevresinde örgütlenmiş bir tarikattır (Melikoff, 1993: 29). Bektâşîlerin inançsal düzlem üzerindeki öneminin yanında Osmanlı Tarihinde de etkileri olmuştur. Birge’ye göre, Bektâşîler Yeniçeriler vasıtasıyla kurulan yakın ilişkiler nedeniyle 1826’ya kadar Osmanlı Devletinde

önemli bir askeri rol de üstlenmişlerdir. Anadolu'nun çeşitli bölgelerine “Kızılbaş, Tahtacı, Abdallar, Çepniler” isimleriyle dağılan gruplar da Bektâşîler ile inanç ve gelenek bakımından ilişki içinde olmuşlardır (1991: 13). Alevilik ve Bektâşîlik kavramları bazen birbirlerinin yerine bazense birbirlerini kapsayacak şekilde kullanılmışlardır. Yukarıda bahsi geçen “Köy Bektâşîleri” ifadesi bunun bir göstergesidir. Bektâşîler ile Aleviler arasında tarihsel süreçte yakın bağlar oluşmuştur ve Birge gibi birçok araştırmacı da bu durum üzerine çalışmıştır.

Alevilerin inançsal ve etnik kökenleri üzerinden açıklanması ve buna uygun Alevilik tanımları da yapılmıştır. Alevi toplulukların inançsal farklılıklarına yönelik merak duyan ve araştırma yapan ilk isimler içinde Amerikan misyonerler vardır (Dressler, 2016: 34). Türk yazarlar içinde ise Alevilik üzerine yapılan araştırmaların ilkleri sayılabilecek çalışmalar Baha Said Bey, Fuad Köprülü ve Yusuf Ziya Yörükân’a aittir. Alevi toplulukların inançsal açıdan farklı olduğu gibi etnik köken açısından farklı oldukları iddiasını dillendiren yazarlara yönelik eleştiriler yapılmıştır. Baha Said Bey, çalışmasında özellikle Hristiyan Misyonerlere tepki göstermiş, Alevilerin Oğuz Türk’ü olduğunu ifade etmiştir (2000: 111-112). Alevilik adına çalışmalar yapan ilk yazarlar, öncelikle onun İslâm’ın diğer yorumlarından farkları ve bu farkların nedenleri üzerinde durmuştur. Aleviliğin kökenleri ve hangi topluluklarla bağlarının olduğuna yönelik tartışmalar, Aleviliği İslâm içinde ya da dışında değerlendiren ve Alevilere yönelik etnik köken iddiasında bulunan birçok yazarın ilgi alanına dâhil olmuştur. Günümüzde tarihsel verilerin ışığında Aleviliğin oluşum sürecine daha net bilgilerle yaklaşabilsek de bu durum, kimi yazarların kabulünü almamakta, tarih olduğu gibi değil “olması gerektiği gibi” değerlendirilmektedir. Kısmen önyargı veya politik kaygılarla hareket edilen bazı çalışmalar, kamuoyunu uzun süre meşgul ettiğinden bilimsel çalışmaların içerikleri doğru şekillerde ele alınamamaktadır. Aşağıda Alevilikle ilgili diğer kavramlara yer verilerek tarihte ve günümüzde inancın nasıl değerlendirildiğinden söz edilecektir.

2.1. BEKTÂŞÎ KAVRAMININ ANALİZİ

Bektâşî kavramı, inançsal tüm benzerliklerine rağmen tarihsel süreçte Alevi kavramından çeşitli şekillerde farklılaşmıştır. Temelde Bektâşî kavramı Hacı Bektâş-ı Velî’ye izafe edilerek adlandırılmış bir tarikat yapısını vurgulamak amacıyla

kullanılmaktadır. İnançsal yapısını incelediğimizde Soyzer, “Bektaşilerin Alevilikleri mürid silsilesi olarak ehl-i beyte dayanmak ve iman esaslarının temeline ehl-i beyte bağlılığı oturtmak şeklindedir. İtikat sistemlerinin diğer ayağını ise vahdet-i vücud anlayışı oluşturmaktadır” demiştir (2016: 22). Vahdet-i vücud anlayışı, tasavvufi yorumların gelişiminde etkili olmuştur. Schimmel’e göre vahdet-i vücud XIV. yüzyılda, tasavvufi eserlerin ana temalarından biri haline gelmiştir (2019: 120). Çift’e göre, Hacı Bektâş-ı Velî hakkındaki bilgiler net olarak günümüze ulaşamadığından bu anlayıştan etkilenip etkilenmediği kesin olarak bilinmese de ilk dönem Bektâşîlerinin vahdet-i vücud anlayışını belirli düzeylerde bildikleri söylenebilir (2009: 258). Zamanla Bektâşî tekkelerinin ülke topraklarına önemli ölçüde yayıldığını göz önüne alırsak, diğer sufi akımlarla ilişkiler kuracaklarından dolayı bu anlayışla karşılaşmama olasılıkları çok düşüktür.

Hacı Bektâş-ı Velî’nin hayatıyla ilgili birçok tartışma söz konusu olsa da evlilik yapıp yapmadığına dair iki görüşün bulunması tarikatın yapısını etkilemiştir. Bektâşîler arasında iki kolun varlığına neden olan bu durumun sonucunda iki grup *Babagân* ve *Çelebi* isimleriyle nitelenmişlerdir (Şener, 1996: 15). Bektâşîliğin gelişim sürecine baktığımızda XIII. yüzyıl ve sonrasında önemli olduğunu görürüz. Babai isyanından sonraki dönemde özellikle XIV. yüzyıldan itibaren Rum Abdallarının etkisiyle geçen süreçte Bektâşîliğin nüvelerine rastlarız fakat Bektâşîlik, özellikle Balım Sultan döneminde yani tarikatın başına geçmesiyle daha fazla yayılmıştır (Üzüm, 2012: 52-54). Bektâşîliğin kurumsallaşmasında etkili olan Balım Sultan döneminde *mücerretlik* (evlenmeme) *erkânı* tarikata yerleşmiştir. Balım Sultan, anlatılara göre Anadolu’da Safevî etkisinin arttığı dönemde Hacı Bektâş dergâhının başına getirilmiştir (Üzüm, 2012: 54-56). Osmanlı döneminde Bektâşî tekkelerinin halkın sosyal hayatı üzerindeki etkisinin incelendiği bazı eserler bulunmaktadır. Örneğin Faroqhi eserinde Bektâşî tekkelerinin coğrafi dağılımından ekonomik sistem içindeki yerine kadar geniş bir inceleme sunmuştur. Evliya Çelebi’nin eserinden yola çıkarak Bektâşî tekkelerinin yerlerine ilişkin bazı bölgelerden bahsetmiştir: Kızılırmak bölgesi, Gediz ve Küçük Menderes çevresi, Akdenizin Anadolu kıyıları. Bunun dışında Bursa, Bektâşîler için önemli bir şehirdir (2017: 55). İlk Bektâşî tekkesi Sulucakarahöyük’te kurulmuş olsa da (Maden, 2013: 91) tekkeler, Anadolu’nun önemli bir kesiminde varlık göstermiş ve Evliya Çelebi’den hareketle tekke ve türbelerin sayısı 155’i bulunmuştur (Maden, 2013: 124). Tekkelerin ve türbelerin bu ölçüde

yaygın olması Bektâşîlerin halkın önemli bir kesiminde tanındığını göstermekle beraber dönemin inanç yapısı üzerindeki etkisini de arttırmıştır.

Dindi, Alevilikte ve Bektâşîlikte ana kaynakların Kur'ân ve Sünnet olduğunu belirtmiştir (2011: 19). Hacı Bektaş'ın eserlerinde ayetlerin sıklıkla yer aldığından söz etmiştir. Makâlât'tan örnek veren yazar, çok sayıda ayetin mealen yer aldığını, eserlerde yer alan ayetlerin çoğunlukla tasavvufî yorumlara kaynaklık eden ayetler olduğunu belirtmiştir (2011: 48-49). Bektâşîler arasında önemli olan eserler incelendiğinde menkıbevî anlatımın yaygın olduğu bazı İslâmî unsurlar ön plâna çıkmaktadır. Hacı Bektaş-ı Velî'ye atfedilen eserlerden biri olan Makâlât'ta, insanların kaç bölükten yaratıldığından, tasavvufî birtakım unsurlardan (şeriat, tarikat, marifet, hakikat makamları gibi) ve Hz. Adem'in yaradılışından bahsedilmektedir (Makâlât metinleri Coşan, 1990: Kaygusuz, 2011).

Literatürü incelediğimizde Aleviliğin, Bektâşîlik ile ele alınarak tarikat özelliği gösterdiğini ifade eden birçok görüş bulunmaktadır. Bu görüşler Aleviliğin gelişim sürecini göz önünde tutarak tasavvufun etkisiyle bir araya gelip örgütlenen inançsal ve toplumsal nitelikli bir yapıyı işaret etmektedir. Gölpınarlı ise Aleviliği bir tarikat olarak görmemiştir. Bunun nedeni ise tarikatlara katılımın, kişilerin tercihinine bağlı olmasıdır. Alevilikte böyle bir seçenek olmadığını belirtmiştir. Alevi bir aileden gelmek gerekir. Dedelikte soy bağı önemlidir. Aleviler, ailelerinin mensup oldukları ocağa bağlanırlar, bu durum da tercihe bağlı değildir (1969: 277-278). Alevilik ile Bektâşîlik arasında kurumsallaşma düzeyinde birçok farklılık olduğu açıktır; ancak ilk dönemlerinde beslendikleri inançsal kaynakların ve anlayışların benzerliği, iki inançta ortak olan bazı hususlara zemin hazırlamıştır.

2.2. KIZILBAŞ KAVRAMININ ANALİZİ

Kızılbaş kavramının kullanımının kökeni üzerine net bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bir yorum onu İslâmî bir referans ile zikrederken diğer bir yaklaşım onu Türkmenlerin sosyal hayatıyla ilişkilendirmektedir (Dönmez, 2016: 21). Kızılbaş kavramını, farklı yorumların yaratabileceği kafa karışıklığı nedeniyle tarihselliği ile ele almak gerekmektedir:

“Kızılbaş adı, X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan ve bu yeni dini önceki birtakım inanç ve gelenekleriyle kendilerine has biçimde bağdaştıran konar göçer Türkmen oymakları için değişik coğrafya ve dönemlerde kullanılan çok sayıdaki isimlerden

biridir. Bu adın eski Türkler’de bir baş giysisi olan kızıl börkle ilgili olduğu, siyah başlık giyen bir Türk zümresinin Karapapak veya Karakalpak, Kıpçaklar’dan bir bölümün Karabörklü, Buhara mektebine mensup bir sûfi geleneğin Yeşilbaş adıyla anıldığı bilinmektedir. Önceleri bütün Türkmen oymakları kızıl börk giydiği halde yaygın İslâmî anlayışa mensup kesimlerin zamanla kızıl börkü terketmesi üzerine sonraları Alevî adıyla anılacak zümrelere kızılbaş denilmeye başlandığı ifade edilmektedir” (Üzüm, 2002: 546-547).

Onat, Kızılbaşlığın bir zümreyi ifade edecek şekilde kullanımının, Safevi Devleti’nin kuruluşu sürecinde Şeyh Haydar dönemine denk geldiğini ve Şah İsmail dönemiyle birlikte kavramın Safevileri destekleyen Türkleri ifade edecek şekilde kullanıldığını belirtmiştir (2012: 671). Kızılbaşların tarihte önemli yerlerini almalarını sağlayan hususlardan biri siyasi güçleri olmuştur. Safevilerin etki alanının genişlemesinde Kızılbaşların rolü oldukça büyüktür. Şah İsmail’den önce Şeyh Haydar gibi önemli isimlerin öldürülmeleri, Kızılbaşların Şah İsmail’i korumak için ön plânda olmalarına yol açmıştır (Karadeniz, 2014: 64-65). Bu durum Safevi Devleti’nin elini güçlendirmiştir. Tarihte Kızılbaşların varlığını etkileyen birçok sosyal koşul olsa da siyasallaşmasına ve içe kapanmasına neden olan temel süreç, Osmanlı ve Safevi Devletlerinin mücadelesiyle yaşanmıştır.

Kızılbaşların tarihte nasıl bir yapıya haiz oldukları, sayılarının ve etki alanlarının ne kadar olduğuya ilgili bazı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar içinde yazarı bilinmeyen bir *Kızılbaşlar Tarihi* eseri vardır. Kitap, Kızılbaş topluluklarının kimlerden oluştuğuna odaklanmıştır (Gündüz, 2016: Deniz ve Asadi, 2015). Kehl-Bodrogi, Kızılbaş kavramının günümüzde Anadolu’da yayılmış olan “heterodoks” ve “ezoterik” nitelikli bir dinsel topluluğun adı olduğunu vurgulamıştır. Yaşanan siyasi mücadelenin etkisiyle Osmanlı döneminde Anadolu’da yaşayan ve Şii izler taşıyan grupları kapsayacak şekilde genişletilerek kullanıldığından söz etmiştir (2017: 13). İslâmlaşma sürecinin özellikleri ön plâna alındığında, bazı dönemlerde farklı yorum biçimlerinin etkili olduğu topluluklara çeşitli adlar verildiğini görürüz. Yıldırım, XV. yüzyıl ve XVI. yüzyılda meydana gelen değişimlerden söz ederek ilgili dönemlerde halk arasında yaygın olan ve bugünkü anlayışla Sünnilik ya da Şiilik içinde değerlendirilmeyen bir İslâm anlayışının, daha sonra Kızılbaş olarak adlandırılacak olan topluluklar arasında, kendine özgü inançsal yapılara dönüştüğünü belirtmektedir (2018b: 80-82). Kızılbaş kavramı, özellikle XIX. yüzyıla kadar kullanıldığını, eserlerden anlayabildiğimiz bir kavramdır. Günümüzde daha çok Alevi kavramı kullanılsa da tarihsel metinler incelendiğinde karşımıza çok kez çıkmaktadır.

2.3. ALEVİLİKLE İLİŞKİLENDİRİLEN KAVRAMLARIN ANALİZİ

Aleviliğin inanç yapısını ve evren tasavvurunu etkileyen birtakım hususlar bulunmaktadır. Alevi toplulukların yaşadıkları hayatı anlamlandırma biçimlerine etki etmesi bakımından oldukça önem taşıyan bu unsurlara aşağıda detaylıca yer verilecektir ve böylece geleneksel süreçte Alevilerin sahip olduğu manevi hayatın yansıması olan noktalar incelenecektir.

Kavramlardan ilki *Elest Bezmi* kavramıdır. Bu kavram hem insan tasavvurunu ve insanın dünyadaki yerini hem de evren tasavvurunu yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

“Alevi Bektaşî anlam dünyasında mekân ve zaman algısı önemli bir yer tutmaktadır. Bu algı Alevilik Bektaşîlik klasik metinleri aracılığıyla sürekli ve güncel kılınmaktadır. Bu durum klasik metnin iki türlü anlam kurgu ve aktarımıyla ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zaman ve mekânın kurgusu ve anlatımı “Ruhlar âlemi – elesti bezm” ile başlatılır ve dünyayla tamamlanır. Buna göre insanların önce ruhları yaratıldı, bu ruhlar bir araya toplandı ve beden giydirilmiş haliyle de dünyaya gönderildi. Yaratıcı yaradılışa ve onun bilgisine ilişkin olarak da insanı şahit kılmıştır. İnsanın şahit kılındığı bu durum peygamberler ve veliler aracılığıyla da hatırlatılır. Alevi Bektaşîlikte bir anlamda ruhlar âleminin hatırlatıcısı pir, cem ise ruhlar âleminin tekrarlandığı mekânıdır.” (Taşgın, 2013: 23-24).

Alevîlikte inançsal tüm unsur ve kavramlar birbirini bütünleyen bir yapıya sahip olup: kırklar inancı, Elest bezmi, cem, pir-mürşid ilişkileri gibi tüm bileşenleriyle manevi çerçeve yansıtılmaktadır. Gerek Buyruk metniyle gerekse Alevi topluluklarının -neredeysse tümünde- yüzyıllardır varlığını sürdüren gelenekle, inanç temellendirilmiştir.

“Elest Bezmi” kavramı İslâmın tasavvufî yorumlarının birçoğunda farklı değerlendirmeleriyle karşımıza çıkmaktadır. Kavram, Arapça ve Farsça kökenli iki sözcükten oluşmakla beraber Kuran’ın bir ayetini referans almaktadır. “Farsça’da “sohbet meclisi” anlamına gelen “bezm” kelimesiyle Arapça’da “ben değil miyim” mânasında çekimli bir fiil olan “elestü”den oluşan bezm-i elest terkibi, “Ben sizin rabbiniz değil miyim” hitabının yapıldığı ve ruhların da “evet” diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder” (Yavuz, 1992: 106). Kavramın dayandırıldığı ayet ise Araf Suresi 172.ayettir:

“Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye Rabbin Âdemoğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler.” (Karaman vd., 2017:161).

Alevilikte Elest Bezmi kavramı, yaradılış ve insan varlığı üzerine getirilmiş bir yorum olmakla birlikte cem içinde canların “bir” olarak, varlık içinde birliğe duyduğu inancın bir parçasıdır. Elest Bezminde Hakk’a ikrar verdiği inanan (Varlık, 1997: 11) talipler, bir araya gelerek “yol” içinde ilk durak olan Elest Bezmini yâd etmektedir. Bu yönüyle Alevîlikteki insan tasavvurunun temelini görmekteyiz. Elest Bezmi hem insanın varoluşunu açıklayan hem Alevîlikteki inanç ve ibadet anlayışını biçimlendiren ve Taşgîn’in belirttiği surette zaman algısını temellendiren bir kavramdır.

Güruh-ı Naci kavramı ise Alevi topluluklarının kendilerini nasıl algıladıkları üzerinde yorum yapmamızı kolaylaştıran başka bir hususu sunmaktadır. *Güruh-ı Naci* üzerine birçok yorum vardır. Bunlardan biri Işık’ın makalesidir. Işık, “*Güruh’ı Naciye* bağlıdır özüm...” diye başlayan şiirleri örnek vererek kavramı yorumlar. Aleviliğin inançsal kaynağına yöneldiğimizde başka inançlarda gördüğümüz *Seçkinlik* kavramının bir benzer yorumunun olduğunu görürüz. İslâm dininde yer alan *Fırka-ı Naci* ve *Güruh-ı Naci* kavramları söz konusudur. Alevilerde *Güruh-ı Naci* inancı vardır. Yazar bu kavramı, *İslâm’ın takvası sonucu seçilenler inancının, “Alevi anlatıları ve şiirleriyle sistematik bir inanç haline” getirilmesi olarak değerlendirir*. Alevi olmak, *Güruh-ı Naciye* mensubiyeti ifade etmektedir. *Güruh-ı Naciye*’den olmak iki türlüdür. Birincisi soy olarak pir soyuna mensup olmak ikincisi Alevi toplumu içinde doğmuş olmaktır. Alevi bir ailede doğmak ikrar verme yolunda ilk adımdır ancak Alevi kalabilmek için eline, beline ve diline sahip olabilmek gereklidir. İkrarına sadık kalmak gereklidir. Bu noktada tekamül halinde olan Aleviler bu tekamül ile *Güruh-ı Naciye* dahil olurlar (2015: 25-49).

Dört kapı kırk makam Aleviliğin ve Bektaşiliğin ve bazı tasavvufî yapıların nüans farklılıkları olmakla birlikte kabul ettikleri bir inançtır. Alevi inancında talibin gitmesi gereken yolu ve bu yolun esaslarını vurgulayan temelleri içermektedir. Arı’nın tezinde belirttiği gibi Anadolu Aleviliğinden bahsedildiğinde dört kapı kırk makam ve mevzu bahis kuralların tamamının önemsendiği görülmektedir. Bu kapı ve makamlar, Alevi talibin aşması lazım gelen merhalelere ait kurallarının bütününi ihtiva etmektedir. Zikredilen kapılardan her birini geçebilmek için onar adet makamdan da geçebilmek gerekmektedir. Bunun

neticesinde ise kişi kemal derecesine ulaşmış olacaktır (2019: 34). *Buyruk* metinleri Aleviliğin inançsal yapısını anlatan az sayıda kapsamlı eser olması bakımından mühim kaynaklardır. Alevi inancının temellerini anlattığı kabul edilen ve İmam Cafer Sadık'ın yazdığına inanılan “*Buyruk*”; bu inancın ana noktalarını sunan bir kitaptır. *Buyruk*'ta taliplerin kâmil insan olma süreci üzerinde durulmaktadır ve Aleviliğin inançsal yapısını simgeleyen “dört kapı kırk makam” ile anlatılmıştır. Sözü edilen dört kapı; şariat, tarikat, marifet ve hakikat kapısıdır (Odabaşı, 2016: 31).

“Gönül gel karardan aşma

Sözüm sana meveddettir

Gafillen bacadan düşme

Evvel kapu şeriattır

..

Eğer bu sırra erersen

Dolan kapudan girersen

Tarikat farzın sorarsan

Yedi farz üçü sünnettir

..

Hakikat genc-i nihândır

Marifet gevher-i kândır

Yedi yüz yetmiş mizandır

Ötesi ilm-i hikmettir

Mürebb'olan Ali gerek

Dört kapuda eli gerek

Musâhibin hâli gerek

Zira Ali Muhammed'dir”

Pir Sultan Abdal (Gölpınarlı ve Boratav, 2017: 160-161).

Aleviliğin kaynakları arasında sayılan *Buyruklar*, menakıbnameler ve anlatılar bölgeden bölgeye bazı değişiklikler göstermektedir. Aleviliğin yayılması ve tarihsel süreçte geçirdiği evreler düşünüldüğünde bu çeşitliliklerin anlaşılması kolaylaşmaktadır. Shankland yaptığı çalışmada Alevi köylerinde *Buyruk* metnlerinin çoğunlukla dedelerde bulunduğu ve zarar gelmesini engellemek için bir beze sararak sakladıklarından bahseder (2003: 98). Tarihsel süreçte de Shankland'ın gördüğü şekilde dedeler vasıtasıyla *Buyruklar*ın muhafaza edildiklerini söyleyebiliriz. Okuma yazma oranının düşüklüğü ve Aleviliğin “sır” olarak kabul edilmesi dikkate alındığında çok sayıda yazılıp dağıtılamayacağı açıktır.

Buyruklar dışında üzerinde duracağımız bir diğer eser “*Tam Hüsniye*” adıyla bilinmektedir. Kitapta, Hüsniye adında bir karakter vardır ve Hüsniye zengin bir tüccarın hizmetçisidir. Hüsniye'nin İmam Cafer Sadık'ın eğitiminden geçtiği söz edilmektedir (2012: 10). Kitap incelendiğinde, Hüsniye'nin Halifenin huzuruna çıktığı ve alimler ile çeşitli konularda tartıştığı görülmektedir. Bu konular arasında Halifelik meselesi, hayır şer, kaza ve kader başlıkları yer almaktadır. Bu eserin Aleviler arasında iyi bilinen bir eser olduğu (Kaplan, 2019: 95) ve Safevi etkisiyle Şii inancı güçlendirmek adına ortaya çıktığı (Yıldız, 2014: 28) kabul edilmektedir. Alevilerin bölgesel açıdan çeşitli farklılıklar taşıması ve kentleşme öncesinde okuma yazma oranının düşük olması eserlerin kısıtlı çevrelerde kalması ihtimalini arttırsa da inançsal açıdan birçok hususu içermesinden ötürü mühim bir kaynak olarak ele alınabilir.

Bahsedilen kavramlar ve kaynaklar Alevilerin kendilerini, inançlarını ve evreni geleneksel süreçte nasıl algıladıklarını göstermesi bakımından dikkatle incelenmelidir. Tezimizde asıl amacımız Aleviliğin algılanma biçimlerinin geçirdiği dönüşümü saptamak olduğundan ilgili kavramların günümüz ile bağlantısını da vurgulamak gerekir. Günümüze yaklaştıkça bu hususların ve toplumsal hayattaki rollerinin azaldığını görmek çok muhtemeldir; zira yolun esaslarının anlatılmasını ve uygulanmasını mümkün kılan sosyal süreç büyük oranda değişmiştir. Burada adı anılan kavramların ve kaynakların günümüzde

yazılan bazı eserlerde geleneksel süreçten oldukça farklı değerlendirilmeye başlandığını görebiliriz.

2.4. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK KAVRAMININ ANALİZİ

Alevilik adına yapılmış bilimsel araştırmaların çoğu geçtiğimiz yüzyıldan günümüze uzanmaktadır. Çalışmaların bu ölçüde yeni olmasının en mühim nedenleri kentleşme ve modernleşme sürecidir. Aleviler yüzyıllarca kırsal bölgelerde, sosyal, inançsal ve siyasi nedenlerle içe kapanık bir yaşam sürdürmüştür. Kent yaşamı, Türkiye'nin kendine has ekonomik ve kültürel özellikleriyle birleşince Alevi topluluklar için önemli değişimlerin kapısını açmıştır. Aleviliğin tanımlanmasından temel özelliklerinin yorumlanmasına kadar neredeyse tüm bileşenlerinin farklı aktörler tarafından ele alınmasını ve yayılmasını mümkün kılan süreç budur. Sosyal değişimin etkilerini hesaba kattığımızda yapılan tanımların içeriğinde farklılaşmaların olması doğal bir süreç olarak görülebilir, tarihsel dönemleri ve etkilerini hesaba kattığımızda Alevilik adına söylenen sözlerin kapsayıcılığı, değişim nedeniyle azalabilmektedir.

Aleviler daha önce yaşamlarını sürdürdükleri kısıtlı çevreden daha büyük bir çevrede yaşadıkça tutumları değişmeye başlamış ve yeni söylemler ortaya çıkmıştır (Sinanoğlu, 2008: 225). Kentte yaşayan, iyi eğitilmiş ve yabancı dil bilen genç bir kişinin; kırsal bölgede yaşamının büyük kısmını geçirmiş, kısa bir eğitim döneminden geçmiş ve orta yaşlı biriyle aynı bakış açısına sahip olmaması da önemli bir etkidir zira Alevilik farklı bakış açıları, eğitsel çevreler ve ideolojik yapılar içinde çeşitli şekillerde anlaşılabilmektedir. Keleş'in belirttiği gibi Aleviliği tanımlamakta karşılaşılan güçlüklerden biri kentli Alevilerin “farklı perspektifleri” benimsemelerinden ve bu yönde yayın yapmalarından kaynaklanmaktadır (2016: 1). Alevilik ile ilgili çalışmalarda konuyu açıklamak için kullanılan kimi kavramlar, tarihsel gerçekler ve değişimler göz ardı edilerek yorumlanabilmektedir.

“...Aleviliğin ve Alevilerin tarihine içkin özgün kavram, kurum ve aktörler, Aleviliği herhangi bir yönüyle/boyutuyla ele alan çalışmaların mevcut literatürün sınırlayıcı kalıplarını sorgulamadan yol almasını güçleştirir. Kuramsal yönden çok sarıh biçimde açıklayıcı görünen bazı kavram, kalıp ya da önermeler, toplumsal gerçeklikle çok basit düzeyde bir karşılaştırma yahut sınamada dahi işlemez hale gelebilmektedir” (Salman, 2015: 4).

Gezik çalışmasında Aleviliğin tarihsel kökenleri ile gelişim süreci hakkındaki temel fikirleri değerlendirirken Aleviliğin birçok grubu kapsayacak şekilde kullanıldığından söz etmektedir. Bu durum kendi içinde birçok farklılığa sahip olan toplulukların, Alevilik ile ilişkilendirilmesinde yahut Aleviliğin dışında kabul edilmesinde birtakım tartışmalara neden olmaktadır (2015: 260-261). Aleviliğin tarihsel gelişimi başlığında daha detaylı olarak ele alacağımız bu durum aslında konunun açıklanmasında en mühim zorluğu oluşturmaktadır. Zira “Aleviliğin başlangıcı hangi inançsal yahut sosyal temellere bağlanacaktır” sorusu onun tarihsel ve sosyal rolünü de kapsayacak şekilde anlaşılabilecektir. Gezik’in vurguladığı bir diğer husus Aleviliğin içeriği ile ilgilidir. Alevilik bir inanç olarak Ehl-i beyt sevgisi çerçevesinde değerlendirilirse bu sevgiyi ön plâna çıkaran diğer inançların Alevilikle bağını nasıl açıklamak gerekir? Cem ya da musahiplik gibi Anadolu Aleviliğinin temel unsurlarını paylaşmayan grupların Aleviliğin içinde mi dışında mı değerlendirileceği gibi birçok sorun vardır. Tarihsel süreçte Alevilik ile ilişkilendirilen toplulukların kendine has birtakım özellikler taşıdığı aşikârdır. Bu nedenle yapılan tanımlarda kısıtlayıcı bazı özelliklere yer verilmiştir.

Aleviliğin incelenmesini zor kılan temel noktalardan bir diğeri, kaynakların sınırlılığıdır. Çoğunlukla sözlü bir şekilde nesilden nesile aktarılmış bir yapıya sahip olduğundan ve yazılı kaynaklarının eski dönemler için ulaşılabilirliğinin kısıtlılığından Alevilik adına ortaya çıkarılan her bilgi uzun çalışma dönemleri ve disiplinler arası yönelim gerektirmektedir. Bu nedenlerle tezimizin kapsamının geniş olabilmesi için farklı disiplinlerin ve bakış açılarının etkisiyle yapılan açıklamalardan başlayarak değerlendirmelerde bulunacağız.

Subaşı, Aleviliğin bugünkü algılanışlarını inceleyebilmek adına Aleviliğin ortak referans noktasını oluşturan çerçevenin incelenmesi gerekliliğinden hareket eder (2001: 148). Günümüz koşullarında Alevilik, tarihsel köklerinden ve kurumsal yapısından bağımsız olarak algılayabileceğimiz farklı unsurlarla değerlendirilmektedir. Alevilik üzerine çalışma yapanların karşılaştığı birtakım sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlara örnek olarak alan farklılıklarından dolayı araştırmacıların konuya yaklaşım biçimlerinin ciddi oranda farklılaşması verilebilir. Subaşı’na göre ise “Alevilik konusundaki yetersizliklerin çoğu yöntem eksikliğinden kaynaklanmaktadır” (2019: 30). Yöntem konusu, akademi dışındaki

birisi için önemli gözükmeyebilir; ancak Aleviliğin gelişim süreci ve yapısı incelendiğinde ne ölçüde başat bir faktör olduğu ortaya çıkacaktır. Gerek akademide gerekse belirli bir eğitim düzeyine sahip bazı yazarlarda bu hassasiyeti görebilmekteyiz. Hangi kavramın hangi dönem için kullanılabileceğine dair araştırmanın yapılabilmesi için dâhi yöntem konusunda uzlaşılması gerekmektedir aksi takdirde farklı konular için kullanılan kavramlar, sadece benzetildiği için Alevilik adına da kullanılabilir. Aleviliğin yakın dönem kaynaklarda tarihsel ve inançsal bütünlüğünden uzak hususlarla değerlendirilmesinin nedenlerinden birisi budur.

Kurumsal yapıyı düşündüğümüzde ocak sistemi, Alevi bireyin inançsal temellerini sağlamlaştırdığı gibi ona sahip olduğu kimliği de sunmaktaydı. Kent ortamında doğan ve yetişen bireyler içinse ocak sisteminin eskisi kadar etkili olamayacağı aşikârdır. Zamanla bu bağlar tamamıyla zayıflayıp büyük şehirlerde neredeyse tamamen yok olmuştur. Bu noktada Alevi inancına sahip bir ailede büyüyen kişi, Aleviliği dedesinin ya da babasının gördüğü gibi görmemektedir. Bu durum Aleviliğin ne olduğu sorusunu ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kentte, Alevi olmayan toplulukların da dikkatini çekmiştir.

İlk olarak Aleviliğin niteliği, tarihi, tanımı gibi unsurları içeren birtakım bilimsel ve popüler yayınların ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu yayınların popüler nitelikli olanları 1990 sonrasında artmıştır. Bilimsel yayınlar ise XIX. yüzyıldan itibaren çeşitli dönemlerde artarak sürmüştür.

Alevilik çalışmalarının ülkemizde yakın dönemde gelişmesini sağlayan görüşlerin önemli bir kısmı, Köprülü ve Barkan gibi araştırmacılardan etkilenmişlerdir. İki araştırmacının görüşleri -birtakım farklılıklar içerse de- daha sonra birçok isim tarafından da geliştirilmiştir. Alevilik ve Bektaşilik üzerine çalışan neredeyse tüm yazarlar bu isimlere atıfta bulunarak, destekleyen ya da karşı çıkan tezler üretmişlerdir. Bu durumun nedenleri arasında Aleviliğin tarihsel sürecini açıklama hedefi olduğu gibi Anadolu'daki diğer inanç yapılarından farklılıklarını ortaya koyma amacı da etkilidir.

Aleviliğin niteliği nedir? Heterodoks bir inanç mıdır? Senkretik bir inanç mıdır? Kökenleri nereye dayanır? Tüm bu sorular son yüzyılda Alevilik hakkında yazılmış neredeyse her kaynakta çeşitli şekillerde tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmalar medya ve basın vasıtasıyla geniş kitlelere yansımakta ve taraftarları olduğu gibi karşıtlarını da

doğurmaktadır. Söz konusu durumun ortaya çıkmasının ortaya çıkardığı kafa karışıklığı ve tahribat ise bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu verileri geri plana itmektedir. Sayılan tüm bu unsurların etkisinde kalan “Alevilik” daha önce hiç olmadığı kadar farklı algıyla değerlendirilmektedir.

Aleviliğin niteliği ve yapısı üzerine yazılan eserlerde ön plâna çıkan unsurlardan biri inancın beslendiği dinler üzerinde durmaktadır. Birçok yazar Aleviliğin diğer dinlerin etkisiyle oluştuğu ya da başka dinlerin bir uzantısı olduğunu iddia etmektedir. Aleviliğin gelişim sürecinin bazı özel koşulları bulunmaktadır. Bu koşullar, konu üzerine çalışan araştırmacılar için farklı yorumların ve kabullerin kapısını açmaktadır. Aleviliğin farklı inançların bir alt kolu olduğunu iddia eden görüşlerden çeşitli inançların eklektik bir yorumu olduğunu söyleyenlere kadar birçok farklı kabul söz konusudur.

Aleviliğin tarihsel süreçte çeşitli inançlardan etkilendiğini iddia eden araştırmacıların bazıları için, Alevilik bazı mezheplerin ya da tarikatların bir parçasıdır ve bu duruma kimi benzerlikleri örnek göstermişlerdir. Aleviliğin kendi başına bir din olduğunu iddia edenler olduğu gibi, mezhep olarak Caferilikten yahut Şiilikten beslendiğini ifade eden ya da onu Bektaşiliğin bir kolu olarak gören tanımlamalar da vardır. Bu noktada Aleviliğin temel bileşenleri göz önüne alınırsa (dedelik kurumu, cemin temel ibadet olarak kabul edilmiş olması gibi) var olan mezheplerden ve tarikatlardan ayrılan birçok yönü olduğu fark edilecektir. Daha önce bahsedilen iddialar senkretizm, heterodoksi, halk dini tartışmaları ile birleşince birbirine birçok noktada benzemeyen bir veri yığınıyla karşılaşılmaktadır. Bütün bu unsurlar Aleviliğin değerlendirilme biçimlerine etki etmekte, bazı durumlarda ideolojik farklılaşmalarının da tesiriyle tarihsel süreç dikkate alınmadan söylemler üretilmektedir.

Köprülü makalesinde “İslâm Heterodoksisi” kavramını kullanmıştır. Türklerin Anadolu’ya gelişlerinden başlayarak uzun bir dönem devam eden dini hareketlerin, bilimsel sahada incelenebilmesi amacıyla birbirleri ile ilişkilerinin saptanması gerekmektedir. Selçuklu döneminden itibaren Anadolu ve yakın çevresinde meydana gelen dini hareketleri, tarikatları (Kalenderilik, Mevlevilik, Bektaşilik gibi) incelemek ve birbiri ile ilişkilerini saptamak gereklidir; zira hepsi çeşitli ölçülerde Anadolu’daki dini yapıya etkilerde bulunmuştur. Anadolu ve İran Türkleri tarafından kurulan bazı tarikatların Ehl-i sünnet inancına aykırı yönlerinin bulunması, İslâm Heterodoksisinde Türklerin önemli bir role sahip

olduğunu göstermektedir. Köprülü'ye göre ilk zamanlarda Batını akımların etkili olduğu Horasan ve çevresinde yaşayan Oğuzlar, İslâmiyet'i yavaş yavaş kabul ettiler fakat bu *zahiri* bir durumdu. Eski gelenekleri ve inançları etkisini sürdürüyordu (2013: 84-98). Köprülü'nün bu görüşleri daha sonra gelen birçok araştırmacıyı etkilemiştir.

Heterodoksi kavramı Alevilik ve Bektaşilik adına literatürde sıkça rastlayabileceğimiz bir kavramdır. Bunu örneklemek adına onlarca atıf yapabiliriz. Aleviliğin kendine has bir gerçekliğe sahip olması onu sınıflandırmakta aşılması zor bir probleme neden olmuştur. Tarihsel ve kurumsal yapısı düşünüldüğünde sahip olduğu farklı özellikler nedeniyle Köprülü gibi birçok yazar onun heterodoks bir yapıda olduğunu kabul yoluna gitmiştir. Bruinessen Alevilerin kim olduğundan bahsederken "...inanışları ve ritüelleri birbirinden hayli farklı heterodoks toplulukları tanımlamak için kullanılan bir üst kavramdır" (2000: 117) demiştir.

Aleviliğin temelleri ve niteliği üzerine yapılan değerlendirmelerden en sık rastlanabilecek nitelikli olanı, Aleviliğin senkretik bir yapıya sahip olduğu kabulüdür. Aleviliği Bektaşilik ile "Türk halk İslâmlığı" olarak kabul eden Melikoff'un görüşlerinde açıkça rastlayabileceğimiz gibi *bir kültür ve din senkretizmi* (2011: 13-14) söz konusudur. Bu senkretizmi var eden koşulları, Türklerin Müslüman oluş süreci ve eski inançların etkileri temelinde yorumlayan yazara göre Alevilik bir halk sufiliğidir ve bu da batınî bir inanca işaret etmektedir. "Anlatılara ve söylencelere dayanan batınî biçimiyle İslâm, ata gelenek ve göreneklerinin ağır bastığı boy yaşamı içinde daha kolay özümseyiyordu" (Melikoff, 2011: 17). Yaman da yukarıdaki iddialara benzer biçimde Anadolu'daki Aleviliği sosyal koşulların etkisiyle sözlü geleneğe dayanan, eski inançların İslâmî unsurlarla ifade edilerek yaşadığı bir "halk İslâm'ı" olarak değerlendirmiştir (2011: 31). Ocak, Türklerin nüfus olarak çok geniş bir coğrafyaya yayıldığından bahsetmiştir ve bunun sonucu olarak Türkler birçok dini tanımışlardır. Farklı dinleri aynı anda veya farklı zamanlarda yaşayan halk, birbirinin inançlarından etkilenmiştir, bu dinler Türkler arasında kendilerine özel bir hâl almışlardır. Daha sonra bunların yerini İslâmiyet almış ancak geçmiş zamandaki dinlerin etkileri kolayca kaybolmamıştır. Bazıları İslâmî bir görünüm ile yaşamını sürdürmüştür. Dini ve kültürel bir senkretizmden söz eden Ocak'a göre, bu senkretizmin etkileri Alevi ve Bektaşi toplumlarında görülmektedir (2002: 110-111). Melikoff ve Ocak'ın görüşlerinde açıkça gördüğümüz

senkretizm kavramı heterodoksi fikriyle bağdaşmaktadır. Bazı noktalarda Aleviliğin gelişiminde İslâm'ın etkilerinden ziyade diğer dinlerin etkisi olduğunu söyleyen araştırmacılar da olmuştur. Bu durum bir köken ve temel sorunu ortaya çıkarmış, metodolojik ve tarihsel açıdan Aleviliğe yaklaşımımızı, sınırları net olmayan bir düzleme çekmiştir.

Çamuroğlu, Alevi-Bektaşî inancının heterodoks nitelikli olduğu kabulünde Köprülü ile birleşir. Ancak bunu yorumlarken kullandığı argümanlar farklılaşmıştır. Çamuroğlu'na göre heterodoks nitelikli inançlar “*evrenseldir*”. Alevilik İslâm tarihindeki kimi olaylara indirgenmemelidir; zira tarihsel süreçte varlığını sağladıktan sonra evrensel bir inanca dönüşmüştür. Alevilik “*Anadolu’da oluşmuş bir sentezdir*”. Bu sentezde Anadolu’da ve çevresinde yayılmış olan inançların etkileri bulunmaktadır (2008: 40-45). Odabaşı tezinde, Aleviliğin tarihinden bahsederken, senkretizm ve heterodoksi kavramlarının neden kullanılması gerektiğine dair açıklamasında Melikoff’un İslâmlaşmış Şamancılık fikrinden bahseder. Yaptığı görüşmeler ve literatürde yer alan bilgilere dayanarak senkretizm ve heterodoks kavramlarının kullanımının doğru olduğunu iddia etmektedir. Bunun nedeni ise Aleviliğin kökeninde bütünüyle İslâmî ya da Şamanist bir yapının olmamasıdır (2016: 19). Bu yorumlarda diğer birçok kaynakta görüldüğü gibi Aleviliğin birbiriyle uyumlu ve bütün olarak görülmeyen bazı özelliklerini açıklarken, tarihsel köken problemini çözme çabasına da işaret etmektedir.

Senkretizm iddiası oldukça kabul görmüştür ve literatürde bu iddiayı temellendirmek amacıyla eski dinlerle (özelde de Şamanizm ile) bağlantı kuran birçok çıkarım vardır. Öyle ki Karakaya-Stump’ın söylediği gibi “Alevi geçmişine dair görünürde birbiriyle taban tabana zıt anlatılar, Aleviliğin senkretik bir inanç olduğu görüşünde birleşir” (2016: 6). Bunun temel nedeni olarak Aleviliğin diğer inanç yapılarından farklı nitelenebileceği özgün tarafları olması gösterilebilir. Öncelikle kavrama yoğunlaşarak Alevilik açısından önemine değineceğiz.

Senkretizm, farklı dinlerin çeşitli öğelerinin kaynaşması yoluyla meydana gelen dini yapıları anlamak için kullanılan bir kavramdır (Okan, 2004: 35). Aleviliğin senkretik bir inanç olduğu kabulünü yaratan ise gerek Melikoff’un gerekse Ocak’ın temellendirmelerinde görebileceğimiz gibi Aleviliğin ortaya çıkış ve gelişim sürecini etkileyen unsurlardır. Bu

unsurlar için Aleviliğin meydana geldiği zemin, zaman ve kültürel koşullar; Türklerin dönem dönem farklı dinlere mensubiyetleri ve farklı kültürlerle etkileşimleri; yaşanan siyasal ve sosyal içerikli farklılaşmalar nihayetinde Aleviliğin senkretik bir inanç halini almasına neden olmuştur.

Heterodoksi ve senkretizm dışında sık kullanılan diğer kavram ise halk İslâm'ı kavramıdır. Halk İslâm'ı kavramı temelde geniş kitlelerce anlaşılan ve yaşatılan İslâmî bir anlayış olarak ifade edilebilir ki bu anlayış kitabî olmaktan ziyade şifahî unsurları içinde barındıran bir yapıya haiz kabul edilebilir. Okan'ın ele aldığı biçimiyle “İslam'ın toplumsal düzeyde en önemli özelliği, ulemanın yüksek İslâmî ile halk İslâmî arasındaki iç bölünmedir” (Okan: 2004: 36). Burada birçok nokta ele alınsa da yüksek İslâm kavramı daha çok şehirli, dinin öğreniminde bazı formel süreçlerin yürütüldüğü ve bunun çevresinde oluşmuş ilimler etkisinde yer alan İslâmî anlayış kastedilmektedir. İslâmlaşma sürecinin Anadolu'daki durumu ele alındığında halk İslâm'ı vurgusu daha çok İslâmî unsurların, belli sosyal dinamikler ışığında, bir ölçüde anlaşılması ve yaşatılmasını kapsamaktadır. Buna etki eden koşullar genellikle yukarıda ele aldığımız kırsal yaşamın etkileri, dinin ana kaynaklarına ulaşımın pek mümkün olmaması ve Anadolu'nun kendine has kültürel ve nüfus özellikleri sayılabilir. Alevilik bu noktada birçok yazar tarafından bir halk İslâm'ı olarak ele alınmıştır. Altınok'un değerlendirmesinde görebileceğimiz gibi “İslam inançlarını kendi kültürü, anane ve gelenekleriyle kaynaştırarak bir senteze ulaşan Alevîlik tasavvufi bir yorumla Halk İslâmlığını meydana getirmiştir” (2012, 7). Subaşı ise şöyle ifade etmiştir: “...Alevilik, daha çok halk İslamının verimli topraklarında yetişip aşırı Şia etkisinin altında Şamanist öğeler ile eski İran dinleri ve bazı Hristiyan unsurları da kendi içinde barındıran senkretik bir inanç sistemidir” (2019: 86).

“İslam'ın içinde yer alan Halk İslamı görüşü resmi İslam'dan farklıydı. Şöyle ki, resmi İslam anlayışında Kur'an ve sünnete dayanan ilkeler çerçevesinde İslam'ı anlayıp uygularken, Halk İslamı'nın taşıyıcıları İslam'ı kabul ettikleri hâlde onun kurallarını sosyal yaşamlarında tam olarak uygulamamaktaydı. Bu onların hem eski inançlarından tam olarak vazgeçememeleri, hem de İslam'ı derinden bilmemeleri ile de alakalıydı. Göçebe hayata bağlı Türkmenlerin sürekli hareket halinde olduklarından herhangi bir İslam âliminden ders alma veya mektep ve medresede İslam'ı öğrenme şansları yoktu. Bu nedenle de onlar İslam kurallarını detaylı bilmemekte ve İslam'ı kendi anladıkları gibi yaşamaktaydılar. “Heterodoks İslam” veya “Halk İslamı”nın temsilcileri olan Anadolu'nun yarıgöçmen Türkmen aileleri Moğol saldırıları döneminde Orta

Asya'dan buralara kadar gelmiş ve Selçuklu sınırları dahilinde yaşamaya başlamışlar. Bu topraklara geldikten sonra ise yarıgöçmen hayat tarzına geçmişler.” (Rahimli, 2017: 59).

Rahimli'den aldığımız bu kısım genel kabulü özetler niteliktedir. Halk İslâm'ı görüşü Türkmenlerin hayat tarzı ve sosyal gerçekliği tarafından etkilenecek meydana gelmiş olarak kabul edilmektedir. Heterodoks İslâm ya da halk İslâm'ının günümüz temsilcileri ise Alevi-Bektâşî topluluklarıdır.

İrat, halk İslâm'ının tasavvufun ve atalar kültünün yaygın bir şekilde benimsendiği toplumlarda ön plâna çıktığını ve eski inançların etkisini sürdürdüklerini belirtmiştir. Halk İslâm'ının, Türkiye'de benimsenen İslâmî anlayış üzerindeki rolünden söz etmiştir ve Osmanlı döneminde de ulemanın İslâm anlayışının, halktan farklı olduğuna değinmiştir. (2009: 90). Bu durumun tarihsel süreçte meydana gelen değişimin inançsal olduğu kadar sosyal ve kültürel birtakım farklılıklara işaret ettiğini gösterebilir. Dervişlerin, dedelerin veya mürşitlerin ön planda olduğu anlayışın üzerinde; konuşulan dilin, kültürel kodların ve tarihsel sürecin etkileri sayılabilir. Yaşanan birtakım siyasi olayların da etkisiyle iletişimin azalması inanca yönelik tutumların, belirli tarikatlar ya da inanç grupları içinde kalmasına yol açmış olabilir.

“Heterodoksi” görüşüne karşı çıkan araştırmacılar vardır. Yıldırım, dönemin İslam anlayışını *heterojen* kavramıyla açıklamıştır. Dönemin yapısı dikkate alındığında, siyasal açıdan güçlü bir yapının bulunmamasının etkisiyle nüfusun çoğunluğuna hitap edecek “ortodoksi” yoktur (Yıldırım, 2019: 40). Nitekim Osmanlı'nın bölgenin önemli kısmında etkili olup kurumsallaşmaya başladıktan sonra medrese ve çevresinde gelişen İslâm anlayışının yayılmaya başladığı görülebilir. Yine de bu anlayışın geniş halk kitlelerinde ne ölçüde karşılık bulduğu ayrı bir tartışma konusudur zira tekke ve zaviyelerin çevresinde oluşan tasavvufî nitelikli bir İslam anlayışının izleri bugün dâhi kendisini göstermektedir. Yıldırım sonraki bir çalışmada heterodoksi gibi kavramların teorik yaklaşımlar üzerinde etkili olmasının, Alevi tarihine ilişkin yapılan araştırmaların niteliğini etkilediğini vurgulamıştır (2020, 11). Bahsedilen kavramların araştırmacıların önemli bir kısmı tarafından kabul edilmesi hem farklı fikirlerin ortaya çıkmasını zorlaştırmakta hem de tarihin okunması üzerinde etkili olmaktadır.

Karakaya-Stump da heterodoksi kavramına karşı çıkan araştırmacılarıdır. Yazara göre Aleviliğin incelenebilmesi adına tarihsel sürecin dikkate alınması gerekmektedir. Vefai

tarikatinın, Anadolu’da önemli bir etkisi olduğu gibi Aleviliğin (ya da geçmişte sık kullanılan adıyla Kızılbaşlığın) gelişimindeki etkisi göz önünde tutulmalıdır (2016: 189-190). Şahin makalesinde heterodoksi ve senkretizm gibi kavramların Aleviği açıklamak üzere Batılı kaynaklardan analogiler yoluyla aktarıldığından ve ilgili kavramların Alevilerin sosyal gerçekliğini anlamının önüne geçtiğini ve metodolojik açıdan bir “skolastizme” yol açtığından söz etmiştir. Aleviliğin doğru okunabilmesi adına kendi gerçekliğini yansıtan kavramların üretilmesi gerekliliğinden hareket etmiştir (2013: 43). Gerek tarihsel gerekse metodolojik açıdan eleştirilen heterodoksi, senkretizm gibi kavramlar bazı yazarlara önemli bir düşünsel özgürlük alanı tanımaktadır. Özellikle yakın tarihlerde metod kaygısı taşımadan yazılan popüler nitelikli bazı kitaplar incelendiğinde, Aleviliğin “heterodoks” yahut “senkretik” niteliği bir ön kabul olarak görülüp, tarih de istenilen şekillerde yorumlanınca kimlik tartışmalarının bir kesimine dahil olunan, ilmi niteliği zayıf kitaplar yazılır hale gelmiştir.

2.5. ALEVİLİKLE İLİŞKİLENDİRİLEN BAZI İNANÇLARIN ANALİZİ

Alevilik üzerine yapılan araştırmaların önemli bir kısmında köken arayışı söz konusudur. Alevilik tarihine ilişkin kimi araştırmalarda Aleviliğin, dinsel ve etnik kökenlerini ifade etmek üzere yazılmış spekülatif yorumlar vardır (Yıldırım, 2020: 11). Aleviliğin temelinde birtakım inançların olduğunu belirten görüşler bulunmaktadır ve bu görüşlerde Aleviliğin, Anadolu’da varlığını sürdürmüş medeniyetler ve çeşitli kültürlerin etkisinde kaldığı ifade edilmiş ve neredeyse tüm dinsel yapılardan etkilenen bir sentez olarak görülmüştür (Dönmez, 2004: 53). Aleviliğin birçok dinle ilişkilendirilmesi, alanda çalışan tüm araştırmacıların işini zorlaştıran önemli bir unsurdur zira eski dönemlere ait belgeler bulmak ve karşılaştırmalar yapmak oldukça fazla zaman almakta ve çoğunlukla menkıbevi anlatılar yoluyla geldiği için bilimsel açıdan pek güvenilir bilgiler sunmamaktadır. Bu nedenle Aleviliğin temellerine ve gelişim sürecine dair, belirli kabullerin sıklıkla tekrar edildiği araştırmalara rastlamaktayız. Aleviliğin tarihi açıklanırken Şamanizm, Zerdüştlük ve Mazda inancı gibi inançlardan söz edilmiştir.

Şamanizm, hakkında birçok farklı yorumun bulunduğu bir inanç sistemidir. Dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmıştır ve hakkında onlarca araştırma bulunmaktadır. Bu

kısımda temel özelliklerinden bahsederek Alevilik ile ilişkilendirilmesinin nedenlerinden söz edeceğiz. İnan, Kam (Şaman) sözcüğünün Eski Türklerde din adamı anlamına geldiğini vurgulamıştır. Şamanizmde Kam, tanrılar ile insanlar arasında bir aracı olarak kabul edilmiştir (1976: 54-55). Eliade ve Couliano, Şamanizmin bir din olmadığını savunmuştur. Onlara göre Şamanizm’de amaç ruhlar alemiyle irtibata geçmek ve sosyal hayatta bu ruhların desteğini almaktır ve Şamanizm bunu gerçekleştirecek metotların tümüdür (1997: 259). Farklı coğrafyalarda Şamanizmin farklı yorumlarla birleştiğini söyleyebiliriz. Şamanizm’de birçok mühim unsur olsa da *esrime* deneyiminin oldukça önemli yer kapladığını görürüz. Şaman’ın en mühim gücü bu esrimenin temel noktasında bulunmasıdır. Eliade, Şamanlığın *esrime* tekniğine karşılık geldiğini belirtmiştir zira kutsal olan unsurlar ve kavramlarla ilişkili olan bir tek Şaman değildir. Şamanı önemli kılan unsur, *esrimenin ustası* olmasıdır (1999: 22-23). İnançlar, temel olarak evren tasavvuru içeren ve bu tasavvur sayesinde inananlarının hayat hakkındaki görüşlerini biçimlendiren kabullere sahiptir. Radloff’un eseri oldukça kapsamlı biçimde bizlere, inancın evren tasavvurunun ana unsurlarını sunmaktadır. Şamanlıkta dünya birçok kattan oluşmaktadır ve Şaman büyü sırasında bir kattan diğerine geçmek için çok kuvvet harcamaktadır. Yukarı ve aşağıda bulunan katlar, ışık ve karanlık alemlerini temsil etmektedirler. Yukarı ve aşağıdakilerin arasında bulunan yeryüzünde insanlar yaşamını sürdürmekte ve insanlar hem ışık hem de karanlık alemin etkisindedirler. İnsanı yaratan ve koruyan tüm iyi ruhlar ve tanrılar yukarı alemde yer alırlar. Alttaki yer alanlar ise kötü ruhlar ve tanrılardır. İnsanlara zarar verme ve yok etme amacı taşırlar (2008: 17-18). Şamanlıkta evren tasavvuru oldukça önemli bir yer tutmaktadır. İnsanın hem ışık hem de karanlıklar alemlerinin etkisinde oluşu, insanda iyi ve kötü düşüncelerin ve davranışların muhtemel olarak bulunduğunu gösterebilir. Bu noktada insanların bir seçim yapması söz konusudur.

Din değiştirme süreci uzunca yıllar aldığından, bir kez din kabul edildiğinde hemen benimsenmesi ve kurumsallaşması mümkün olmayacağından dolayı Şamanizmin belli ölçülerde İslâmi unsurlarla karışarak devam ettiğini söyleyen birçok araştırmacı vardır. Yola çıktıkları argümanlar, çoğunlukla İslâmiyet öncesinde yer alan Kam’ın, doğa ile ilgili çeşitli inançların ve geleneklerin, İslâmî yorumlar ile birleştirilmesi üzerinden ilerlemektedir. Kam’ın inanç ve sosyal yaşam üzerindeki rolü üzerinde duran araştırmacılar, İslâm dinine geçtikten sonra da geleneğin yansımalarının devam ettiği fikrini taşırlar. Yalçınkaya

eserinde, kimi bölgelerde dedelerin hastalıkların tedavisi gibi bir görev üstlenmesi durumunun Şaman inancının bir etkisi olduğundan söz eder. Ayrıca dedeler çeşitli mucizeler ile ilişkilendirilebilmektedirler ve bu durum da yine Şaman inancının bir etkisi olarak görülmüştür (1996: 93). Melikoff, Gök Tengri inancından söz etmiş, doğa güçleriyle beraber Türklerin kutsalları arasında saymıştır. Dinin büyükleri olan Kam-ozanların birçok işlevi olduğundan söz etmiştir. Kam-ozanlar hem sözlü kültürün devamcısı hem de otacı ve büyücülerdir. Birçok İslâm öncesi edebi kaynakta Kam-ozanların rolü vardır. Melikoff, Dede Korkut’u örnek vermiştir (1993: 31). Eski Türk inançlarının Aleviliğin gelişimi üzerinde etkili olduğu tezi farklı yazarlarca çeşitli argümanlar öne sürerek savunulmuştur.

Bender, Aleviliğin temelde Zerdüşt inancından beslendiğini (1995: 9) ifade etmiştir. Xemgin, Mazda inancı ve Zerdüşt öğretisinin, Aleviler arasında, İslâmî unsurlarla gizlenerek yaşatıldığını öne sürmüştür (2011: 11). Bulut “*Ali’siz Alevilik*” adlı eserinde birçok araştırmacı tarafından Alevilik üzerinde etkili olduğu ileri sürülen “Orta Asya Türk Şamanlığı” tezine karşı çıkmıştır. O da Aleviliğin üzerinde asıl etkili olanın Zerdüştlük olduğunu iddia etmiştir (1998: 461). Şamanizm’in etkisi yerine Zerdüşt dinini, Ezdaniliği yahut Mani dinini Aleviliğin etkilendiği dinler arasında görmek, Aleviliğe ayrı bir başlangıç noktası sunmaktadır. Alevilik adına yapılan değerlendirmelerin bir kısmı onu etnik köken tartışmaları eksenine konumlandırmaktadır. Zerdüştlük ya da Mani dini vurgusu da bir yönüyle etnik köken tartışmalarına dâhil olmaktadır. Alevilik incelemelerinin ilk dönemlerinden beri bu tartışma, farklı argümanlarla sürmektedir ancak tarihsel kaynakların günümüzdeki etnik köken tartışmaları ekseninde yazılmadığı gerçeğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Öte yandan elimizdeki kaynaklar Aleviliğin oluşumu sürecinde sosyal ve siyasi temelli birçok unsur olduğunu göstermektedir ve tarihsel veriler okunduğunda Alevilerin önemli bir kısmının Türk toplulukların üyeleri oldukları görülmektedir. Burada Dede Kargın’ı, Tahtacıları ve Çepnileri örnek olarak gösterebiliriz. Kargın, Oğuz boylarından biridir ve Dede Garkın ise ocak kurucusu olarak kabul edilir (Dedekargınoğlu, 2012: 17). Tahtacılar kökenlerinin Oğuz Boylarına dayandığını vurgulamaktadırlar (Kehl-Bodrogi, 2017: 75) ve Çepniler de Oğuz Boyları arasında yer almaktadırlar (Kehl- Bodrogi, 2017: 83). Aleviliğin gelişiminde büyük etkileri olan Babai İsyanı, Rum Abdalları, dervişler ve babalar örneklerine odaklanırsak öne çıkan figürlerin ekseriyetle Türk olmaları, ibadet dilinin Türkçe olması gibi hususlar dikkate alınırsa etnik

köken tartışmalarının çözümünün kolay olmadığını ortaya çıkacaktır. Geçmiş dönemlerde yazılan kaynakların günümüzdeki etnik köken söylemlerinden farklı bakış açılarıyla kaleme alınması, tarihin okunmasında ideolojik yanlılıkların ön plâna çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Anadolu çeşitli kökenlere sahip insanlardan oluşmaktadır ve zamanla nüfus büyük ölçüde karışmıştır. Çok sayıda savaşın, göçlerin yaşandığı ve siyasi baskılara uğramış bir coğrafyada toplulukların kökenlerini tahlil etmek ve nüfuslarının ne ölçüde karıştığını açıklamakta net sonuçlara ulaşılması mümkün gözükmemektedir ancak verilerden yola çıkarak makul çıkarımlar yapılabilir. Diğer yandan Aleviliğin ve genel olarak dönemin inançsal yapısının teşekkülünde tesiri olan birtakım tasavvufî akımların olması da (Üzüm, 2012: 23) bölgedeki inanç yapılarının dağılımı ve içeriği hakkında ipucu verebilir. Sufî akımların önemli bir zaman diliminde etkili olduğu ve toplumsal (bazen siyasal) muhalefetle birleştiği bir yer olan Anadolu'nun inançsal yapısının incelenmesinde izlenebilecek en gerçekçi yol, bulunabilecek tüm ilmî kaynakların eleştirel biçimde incelenmesi olmaktadır.

Zerdüştlük fikrine karşı çıkan yorumlardan biri “*Alevilik Bildirgesi*” adıyla yayımlanan eserde yer almaktadır. Çalışmanın en başında bazı tezlere karşı çıkıldığı gibi Zerdüştlük tezinin de Aleviliği açıklamak için doğru tercih olmadığı belirtilmiştir. Aleviliğin kaynaklarında Zerdüştlük ile ilgili olumlu hiçbir yorum olmadığı ve Alevilikle bağının tespit edilemediği (Özdemir ve Bâki, 2017: 1617) vurgulanmıştır.

Çınar, eserinde Aleviliği literatürde yer alan yaygın bilgilerin dışında konumlandırmıştır. Ona göre Alevilik *gizli bir inanıştır* ve bu nedenle gerçek Alevilik sembollerle ifade edilebilir. Yazara göre Alevi sözcüğü, yanlış anlamda kullanılmaktadır. Aleviliğin Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisi üzerinden tanımlanmasını eleştiren Çınar’a göre öncelikle Alevi sözcüğü dil bilimsel olarak incelenmelidir. Çınar, Alevi sözcüğünün sonundaki -i ekinin geldiği kelimeye aidiyet kattığından söz ederek “alev” kökünden türediğini ifade etmiştir. Ona göre ibadetlerinde Türkçeden başka dil kullanmadığı için Alevi sözcüğünün Türkçe kaynaklı olması gerekmektedir bu yüzden Alevi sözcüğü Hz. Ali ile ilişkilendirilemez. Ona göre Alevi sözü kadimden beri “ışığa, aleve ait veya alevden gelen” anlamında kullanılmıştır (2017: 15-32). Çınar’ın eserinde genel kabulden oldukça uzak bir Alevilik algısı söz konusudur. Son kırk yıllık süreçte Aleviliğin başka dinlere dayandırılmasından başlamak üzere onu kendi başına bir din olarak nitelendirenlere kadar

çeşitli yorumlar bulunsa da Çınar'ın görüşleri genel itibariyle farklıdır. Her Alevilik tanımı içinde saklı bir *Alevilik tarihi kabulünü* içermektedir örneğin Aleviliğin tasavvufi bir İslâm yorumu olduğunu kabul edersek onu İslâm tarihiyle ilişkilendirerek konumlandırırız. Burada Alevilik genel kabulden uzak bir tarihsel anlayışla açıklanmaktadır. Çınar'ın Alevilik tanımının bazı noktalarda eleştirisi yapılabilir. Öncelikle bilimsel alanlar kanıta, veriye yahut belgeye dayanmalıdır ki Çınar'ın söylediklerini bu açıdan kanıtlamak ya da belgeye dayandırmak mümkün gözükmemektedir zira insanlığın ilk dönemlerinden bugüne gelen bir süreci, böyle bir şekilde kanıtlamayız/belgeleyemeyiz. Çınar, fikrini desteklemesi amacıyla Alevilerin ibadetlerinde sadece Türkçeyi kullandığını söylemektedir (2017: 28). Bu bilgi yapılan araştırmalarla desteklenmektedir ancak ibadetlerin Türkçe olması kullanılan her kelimenin Türkçe olacağını göstermez. İmam, hilâfet gibi birçok kavram İslâmi temellidir, Arapça kökenlidir ve Alevilikte yer alır. Aleviliğin çok sayıda olmasa da yazılı kaynakları bulunmaktadır ve onları temel aldığımızda Çınar'ın tezlerini kanıtlamak mümkün gözükmemektedir. Çınar'ın fikirlerini olduğu gibi kabul etsek dâhi, önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır: Hangi Aleviler için bu tezler doğru olacak? XIX. yüzyıldan önce Aleviler çoğunlukla başka isimlerle anılıyordu: Tahtacılar, Çepniler gibi farklı kaynaklarda farklı adlarla görebileceğimiz isimlerle. Bu durumun yarattığı gelenek farklılıklarını özetleyen önemli bir söz vardır: “yol bir sürek bin bir” bu yönüyle Aleviliğin temelde aynı inanç dinamiklerinden beslendiğini görebiliriz fakat bu dinamiklerin menşei noktasında kesin bir şekilde emin olmamızın önüne geçen önemli bir durum vardır. Aleviliğin bugün zihnimizde yarattığı imgelem geçmişten çok bugünün gerçekleriyle oluşmuştur. Eğer Alevilik bir “sır” ise bundan iki yüzyıl öncesinde Aleviliğin yaşanışı ile ilgili söylediğimiz ve kaynaklara dayanmayan her şey tartışmaya açık olacaktır. Bu sırrı faş eylediğimizde gördüğümüz de görmeyi umduğumuzla alâkalı olacaktır yani öznel bir tutum takınma riski vardır. Tüm bu unsurlar Aleviliği araştırırken bizi, dönemin bulabildiğimiz tüm kaynaklarını temele alarak açıklama ve tezlerimizi bu verilere dayandırma zorunluluğunu doğurmaktadır.

Aleviliğin İslâm'ın özü olduğunu vurgulayan görüşlere baktığımızda Aleviliğin özgün yanlarına daha fazla vurgu yaptıklarını görürüz. Bal araştırmasında, Alevilerin inanç önderleri ve kaynaklarına bakıldığında (özellikle *Buyruk* metninden ve Hacı Bektâş-ı Velî'den esinlenerek) Aleviliğin, İslâm'ın özü olduğu, Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Muhammed'e

bağlandıklarını belirtmişlerdir (1997: 51). Bu kabul, birçok metinde görebileceğimiz ve özellikle geleneksel süreçte Alevilik adına kaynak kabul edebileceğimiz birçok eserde yer alan bir yorumdur.

Aleviliğin gelişim sürecinde sadece dinlerin değil mezheplerin ve bazı tarikatların da olduğu iddia edilmiştir. Şiilik, Caferilik gibi mezheplerin Aleviliğin gelişiminde rolü olduğunu söyleyen isimler olduğu gibi Aleviliğin kendine has özellikleri olduğunu ifade eden yazarlar da vardır. Öz, Aleviliğin Asya ve Anadolu kültürü üzerine kurulduğunu belirtir. Şiiliğin gelişim sürecinin İran’da tamamlanmasına karşın Aleviliğin gelişim sürecini Anadolu’da tamamladığını söylemiştir. Alevilik, Anadolu’ya has bir *inanç ve kültürdür* (2001: 198). Yazıcı bu noktada Aleviliğin, Caferilikten ve Şiilikten farklı birçok özelliği olduğunu vurgulamakta, bir tarikat biçiminde örgütlenen Bektâşilikten de farklı özelliklere sahip olduğunu söylemektedir. “Kendine özgü özellikleriyle Alevilik, bazı tarikat ve mezhep özelliklerine sahip olsa da mezhep ve tarikat üstü/ onlardan farklı, kendisini “İslam’ın özü” olarak tanımlayan bir inanç sistemidir” (2011: 79). Coğrafya sadece yaşam tarzlarına etki etmemektedir, toplumların etkileşim kurduğu tüm diğer unsurları da etkilemektedir. Özkırmılı, Anadolu Aleviliğinin tarihsel boyutlarıyla “...Kalenderiliğin, Haydariliğin, Yeseviliğin, Hurufiliğin... Türk gelenek ve göreneklerinin, Şamanizmin hattâ Anadolu kültürünün bir bileşimi” olduğunu ve bu yüzden tek bir mezhebe yahut tarikata bağlanamayacağını (1996: 97-98) söylemektedir. Öz’ün ve Özkırmılı’nın saptaması bu noktada önem arz etmektedir zira Alevilik, çeşitli benzerlikler öne sürülerek kendisinden önce yahut eş zamanlı varlık gösteren inançlarla ilintilendirilse de muhtevası ve algılanışı bakımından farklı niteliklere sahiptir.

Akın’a göre, Alevi inancı soy esasına dayanmaktadır ve dedeler ile taliplerin yolun gereklerini yerine getirerek sürdürdüğü inançsal ve sosyal bir yapıya işaret etmektedir (2017: 240). Alevi inancının unsurları içinde sayılabilecek en önemli hususlardan biri dedeler ile taliplerin bağıni sağlayarak, inancın omurgasını oluşturan ocak sistemidir. Alevilik adına yapılan yorumların kimisi onun yukarıda görüldüğü gibi doğuş, gelişim koşulları ya da inanç temeline vurgu yaparken Akın’ın bu makalesinde vurguladığı gibi ocak sistemi ve dede-talip ilişkileri, bir sosyal bilimci için Alevilik araştırmalarının kurumsal çerçevesini netleştirmek adına önemli bir dayanaktır.

Şamanizm'in ve eski Türk inançlarının etkilerini tamamen kaybetmesi olası değildir zira inançlar kültürün çeşitli unsurlarıyla etkileşim içinde varlıklarını devam ettirirler. Manevî hayata tesirleri olduğu gibi günlük yaşamın sıradan unsurlarını da şekillendirirler. Bu nedenle eski Türk inançlarının en azından halk nezdinde bir süre daha farklı unsurlar vasıtasıyla yaşadığı iddia edilebilir. Anadolu'nun yapısının birçok kültüre ev sahipliği yapması da farklı değerlendirmelerin kapısını açmıştır.



3. ALEVİLİĞİN GELİŞİM SÜRECİNİN ANALİZİ

Aleviliğin gelişim sürecinin değerlendirilmesi, günümüzdeki değişimin rolünü ve boyutunu anlamamızı mümkün kılması bakımından oldukça önemlidir. Son elli yılda meydana gelen büyük toplumsal değişiminizin de etkisiyle Alevilik, kurumsal yapısından tarihsel özelliklerinin kavranma biçimlerine kadar çeşitli farklılaşmalar yaşamıştır. Bu başlıkta öncelikle Aleviliğin gelişimine etki eden sosyal, siyasi ve dini faktörlere değinilerek tarihsel süreç üzerinde durulacaktır, daha sonra günümüzde meydana gelen değişimler açıklanacaktır.

Aleviliğin tarihsel gelişimi ve kökeni üzerine birbirinden çok farklı yorumlar yapılmış, temel unsurlar üzerinde dahi anlaşılamamış birtakım bilgiler bulunmaktadır. Bunun öncelikli nedenlerinden biri Aleviliğin kavramsal olarak ortaya çıkışı ile tarihsel olarak varlığını ortaya koyması süreci arasında ciddi bir farklılık olması sayılabilir. Alevilik daha önce değindiğimiz gibi kavramsal açıdan Hz. Muhammed'in vefatı sonrası siyasi temelli gelişmelere dayalı olarak ortaya çıkmış ve gelişmiş olsa da Aleviliği kendine has kılan temel kurumlarıyla var eden daha sonraki bir süreç olmuştur. Bugün Alevilik adına söylenen birçok şey temelde Anadolu topraklarında gelişmiş bir inançsal yapıyı vurgulamaktadır; bu nedenle Alevilik tüm sosyal gerçekliğiyle, tarihsel gelişimi ve içerdiği tüm nitelikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Aleviliğin meydana geldiği tarihsel süreci anlamlandırabilmek için Anadolu'nun İslâmlaşması konusu üzerine çalışmak gerekmektedir zira Karamustafa'nın vurguladığı gibi "Aleviliğin oluşumunun hikayesi Anadolu'nun İslamlaşmasının tarihiyle iç içedir" (2015:43). Türklerin Anadolu'ya ilk adım atışı, Hun Türkleri tarafından 395-98 yılları arasında gerçekleşmiş (Sevim, 1988: 13-14) olsa da Müslüman Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşmesi ve Anadolu'nun İslâmlaşması daha sonraki dönemlerde olmuştur.

Türklerin İslâmlaşması sürecinden bahsetmeden hemen önce Dört Halife döneminden, Emevi ve Abbasi Devletlerinin politikalarından kısaca söz etmek gerekmektedir zira bu dönemler Türklerin İslâmlaşma tarihi üzerinde çeşitli etkiler bırakmıştır. Dört Halife döneminde yaşanan olayların temelinde genellikle halifelik

konusunun etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında yaşanan birtakım siyasi ve sosyal nitelikli anlaşmazlıklar ve mücadeleler de vardır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrası yaşanan süreçte Sıffin Savaşı'nın oldukça mühim bir yeri vardır zira bu savaşın sonuçları daha sonraki süreçte birçok tartışmayı ve ayrılığı getirmiştir. Schimmel, Sıffin Savaşı'nı mezheplerin oluşumunda başlangıç olarak değerlendirmiştir (2019: 97). Bu ölçüde önemli olarak ele alınmış bu savaş, öncesi ve sonrasında ortaya çıkan tartışmalar ve kutuplaşmalar, İslâmiyet'in kabulü öncesinde var olan kabilecilik ile birleşince Müslümanlar arasında ileriki yüzyıllara yansiyacak anlaşmazlıkları doğurmuştur.

Taberi Tarihi'nde, Sıffin'e giden süreçte önce Hz. Ali'nin Şam valisi Muaviye'ye elçi gönderdiği ancak Muaviye ve taraftarlarının, Hz. Osman'ı öldürenlere destek olduğu iddiasıyla Hz. Ali'yi suçlu görmelerinin savaşın çıkmasına zemin hazırladığı anlatılmaktadır. Sıffin Savaşı ve sonrasında gerçekleşen Hakem Olayı, Hz. Ali döneminin en ağır olaylarından zira ne yaşandığı dönemde ne de günümüzde açıklanamayacak sorunların çıkmasına neden olmuştur. Öncelikle savaşın politik kaygılarla başlatıldığının açık olması (Hizmetli, 1991: 219; Akbulut, 2018: 279) ve daha sonra Emevilerin devlet kurarak halifeliğin babadan oğula geçmesini bir gelenek haline getirmesi, Müslümanlar arasında birçok katî fikir ayrılığının ve bazen çatışmaların zeminini oluşturmuştur (Sıffin Savaşı ve sonrasında gelişen olaylar: Taberi Tarihi, IV.:36-53; Wellhausen, 1963: 35-53; Hizmetli, 1991: 219-222. Nehc'ül Belâğa'da konuyla ilgili yer alan hutbeler Şerîf er Radî'nin derlemesini haz. Gölpınarlı, 2012: 223-235). Sıffin Savaşı'nın bıraktığı etkiden daha fazlasını ileri yıllarda Kerbela Hadisesi yaşatmıştır. Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi Müslümanlar arasında büyük bir hüzne neden olmuştur. Müslümanlar arasında farklılıkların, siyasi kaygılarla katı bir biçimde oluşması, ilerleyen yıllarda İslâmiyet'in başka coğrafyalara daha fazla yayılmasının sonuçlarıyla birleşince kültürel çeşitlilikler mezhepsel farklılaşmaları beslemiş, sufî akımların yayılmasıyla özellikle Anadolu ve çevresinde inançsal ve sosyal birliğin oluşmasını zorlaştırmıştır.

Emevi Devleti'nin soy bağına önem vermesi ve mevali politikalarının yarattığı hoşnutsuzluk (Günaltay, 1943: 59-60), İslâm öncesinden gelen Ümeyye-Haşım mücadelelerinin de etkileri sonucunda devlet gücünü zayıflatmıştır. Emevi döneminde sınırlar genişlemekteydi ancak Mâverâünnehr bölgesinde halkın sıklıkla isyan ettiği

görülmektedir (Barthold, 1990: 203). Bölgede Emevi iktidarının yarattığı huzursuzluk ortamının etkisiyle Şii hareketlerin yayılma alanı kazandığını görmekteyiz. Bu hareketler ilk olarak Peygamber'in ailesi adına başlamış ancak süreçte siyasi bir nitelik kazanmıştır (Barthold, 1990: 209). Emevi yönetimine yönelik birçok itiraz ve isyan söz konusu olsa da özellikle Ebu Müslim'in desteklediği hareket yeni bir devletin kuruluşuna hizmet etmişti: Abbasi Devleti. Melikoff'un çalışmasında görebileceğimiz gibi Ebu Müslim, tarihte bazı bölgelerde önemli bir inançsal figür haline gelmiştir. Ebu Müslim "Kerbela'nın intikamını alan kişi" olarak kabul edilmiş, Bektaşilerin eserlerinde adı anılmıştır. Adına yazılan epik nitelikli Ebu Müslim romanının, Türkler arasında etkili olduğunu ve Ahi hareketi vasıtasıyla Anadolu'da yayılma imkanı bulduğunu belirtebiliriz (2012: 17-19). Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla ve çeviri faaliyetlerinin artmasıyla beraber İslâmî açıdan yeni tartışmaların ortaya çıktığı bir döneme girilmiştir.

Tarihsel süreci ele aldığımızda, İslâmiyet'in yayılması hem Türk boylarının hem de Anadolu ve çevresinde yaşayan toplulukların sosyal hayatında ve siyasi yapısında değişimlere neden olmuştur. Türklerin İslâmlaşması konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Bu durumun nedenleri arasında Türk boylarının tarihsel süreçte farklı bölgelerde olmaları sayılabilir. Boylar çeşitli dönemlerde İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Toplumsal ve siyasi yönleri de hesaba katmak gerekmektedir. Bir devlet kurmuş ve çevresinde güçlü rakip ülkelerin bulunmadığı Türklerin arasında, İslâmiyet'in daha kolay kurumsallaşacağı açıktır. İslâmlaşma sürecinin hangi yüzyılları kapsadığı üzerinde farklı görüşler olsa da çoğunlukla X. yüzyılda (Turan, 1946: 358) ve sonrasında kitlesel olarak kabul edildiği yönünde bilgilere rastlarız. Türklerin İslâmiyet'i kabulü kısa bir sürede gerçekleşmiş bir hadise olarak görülmemiştir (Biçer, 2018: 101) zira dinin benimsenmesi ve kültürel yapı üzerinde etkili olması için zaman ve zemin şartlarının uygun olması gerekmektedir.

Türkler'in Anadolu'ya gelişleri çeşitli dönemlerde gerçekleşmiştir. Yinanç, Abbasiler döneminde Halife Mehdi'nin Türklerden bir kısmını Anadolu'ya gönderdiğinden söz etmiştir. Bazı Türklerin ise kendi isteğiyle gelerek, Adana, Maraş, Malatya gibi şehirlere yerleştiğini belirtmiştir. Zamanla Türkler, ordunun tamamında etki ve güç sahibi olmuşlardır (1944: 19-20). Anadolu'nun Türkleşmesi konusunda bazı yorum farklılıkları olsa da

çoğunlukla XI. yüzyıl sonlarından itibaren gerçekleştiği (Ortaylı, 2020: 17) kabul edilmektedir.

İbn Fadlan Seyahatnamesi'nde Şeşen, kitaba yazdığı önsözde Oğuzların öneminden söz etmiştir. İbn Fadlan'ın bahsettiği Türkler arasında yer alan Oğuzlar, eskiden Çin'in komşusudur ve daha sonra Aral Gölü'nün çevresine gelmişlerdir. Oğuzlar X. ile XI. yüzyıllar arasında İslâm ülkelerine dağılmışlar, Balkanlara ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir (2019: XII). İbn Fadlan Seyahatnamesi, X. yüzyıla denk gelmesiyle önemli bir kaynak olmaktadır zira dönem koşulları dikkate alındığında çok sayıda belgeye ulaşılması pek mümkün gözükmemektedir. İbn Fadlan, Oğuzların göçebe olduklarından söz etmektedir. Çadırlarda yaşamaktadırlar. İbn Fadlan'a göre bir dine inanmamaktadırlar ve ibadet etmemektedirler (2019: 10). Dönemsel olarak bakıldığında İslâm'ın yayılmasının ve kültürel yapının bir parçası olmasının pek mümkün olmadığını söyleyebiliriz zira öncelikle ibadethanelerin ve din eğitiminin sürekli olması gerekmektedir. Çoğunlukla çadırlarda ve göçebe yahut yarı göçebe olan bir toplumun, yazıyı yaygın olarak kullanamayacağı gibi ibadethaneleri nereye kuracakları gibi sorunları vardır. Türkler, Anadolu ve çevresine yerleşmeye başladıktan sonra bu problemlerin çözümü mümkün hale gelmiştir. XV. yüzyıla geldiğimizde *İbn Battuta Seyahatnamesi*'nde, Anadolu'da büyük bir Türk nüfusu olduğunu görürüz. Öyle ki İbn Battuta "Türk ülkesi" kavramını kullanmıştır. Anadolu'da birçok bölgeyi gezen seyyaha göre Alanya'nın halkı tamamen Türklerden oluşmuştur. Antalya'da ise şehir merkezinde cami ve medrese bulunduğundan söz etmiştir (2018: 400-403). Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, Aleviliğin gelişim süreci üzerine yapılan değerlendirmeleri etkilemiştir. Aleviliğin tanımını yaparken bahsettiğimiz üzere, çeşitli inanç unsurlarının İslâm dışı inançlar ile bağlantılı olarak ele alınması nedeniyle net bir başlangıç tarihinde uzlaşmamaktadır. Bu nedenle ilk olarak tarihsel sürecin nasıl değerlendirildiği üzerinde duracağız.

Barkan "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" adıyla bilinen çalışmasında Türklerin Anadolu'ya göç edişleri üzerinde durmuş, zaviyelerin bölgenin İslâmlaşması üzerine tesirinden bahsetmiştir. Dönemin yapısı üzerinde alplerin ve dervişlerin etkili olduğundan dinî ve mistik akımların Anadolu'da ne ölçüde yaygınlaştığından söz etmiştir. Kırılarda yaşayarak tarımla uğraşan bu dervişler zamanla zaviyelerinin etkisiyle siyasi güç elde

etmeye başlamış, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve ilk dönemdeki gelişiminde rol oynamışlardır (2013: 51-55). Osmanlı Devleti'nin kurulması ve topraklarının genişlemesi üzerinde birçok tez geliştirilmiştir. Bu tezler çoğunlukla Anadolu'nun demografik yapısı, beylikler arası mücadeleler, gazâ inancının etkileri gibi unsurlar üzerinde durmuşlardır. Osmanlı'nın ilk yöneticileri arasında yer alan Osman ve Orhan Bey döneminde dâhi beyliğin konumu ve siyasi etkinliği oldukça başarılı durumdadır. Osmanlı'nın henüz beylik olduğu Osman Bey döneminin, birtakım önemli kazanımlara sahip olduğunu görebiliriz. Öncelikle Bizans'ın eskisi kadar etkili olamayışından dolayı savunmakta güçlük çektiği topraklara diğer beylikler ve devletlere nazaran daha kolay gidilebiliyordu. Askeri alanda sağlanan başarılar, Osmanlı Beyliği'nin Müslümanların yaşadıkları çeşitli bölgelerde ün kazanmasını sağlamıştı (Kafadar, 2010: 21). Osman Bey'in başarıyla uyguladığı gaza politikası sayesinde çevresine çok sayıda gazi ve derviş gelmekteydi (Şahin, 2021: 88). Tüm bu siyasi ve askeri nitelikli başarılar bölgede yaşayan diğer halkları etkilemekteydi.

İnalcık, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili eserinde Selçuklu döneminden bahsederken şehirdeki toplulukların İran kültüründen etkilendiğini belirtmiştir. Uc bölgelerde ise tasavvufî etki ile Türk halk kültürünün yoğunluğundan bahsetmektedir. Anadolu'ya yönelen yoğun bir göçle gelen şeyhler ve dervişlerin, Osmanlı Devleti'nin yöneticileri ile yakın temas halinde olduğundan söz etmiştir. Şeyhlerin ve dervişlerin –baba, abdal yahut kalender adı da verilmekte- Türkmenler için toplumsal ve dinî yönleriyle merkezî bir role sahip olduğundan bahsetmiştir. Daha önce söz ettiğimiz heterodoks İslâm kavramına katılan İnalcık'a göre *Horasan Erenleri* olarak anılan abdal ve babaların temsil ettiği inanç, Şamanizm'in etkisinde ve aşiret yapısına uygun bir *heterodoks İslâmî anlayıştır* (2016: 194-195). Melikoff, Horasan'dan gelmiş din büyükleri için kullanılan Horasan Erenleri kavramının, menakıbnamelerde geçtiğini ifade ederek, Baba İlyas ve Hacı Bektaş'ın ikisi içinde "*Horasan Erenleri*" dendiğini belirtmiştir. Eren kavramı dinsel bir yolculuğa işaret ederken, Bektaşî Baba ise müritlere *eren* demektedir (2010: 31-32).

Köprülü eserinde Babailer İsyanının, Kızılbaşlık ve Bektâşîliğin ortaya çıkmasında rolü olduğundan söz etmiştir (1976: 208-209). Ocak'ın değerlendirmesinde de Babailer İsyanı ve sonrasındaki gelişmeler önemli bir rol taşımaktadır. Daha önce belirttiğimiz surette Ocak, Aleviliğin gelişim sürecinde Anadolu'nun ve Türklerin inançsal geçmişinin izleri

üzerinde durmuştur. Ona göre bu gelişim süreci üzerinde durmadan doğru tarihsel temellendirmeler yapılamayacaktır. Babailer İsyanını, ilgili makalesinde ele alırken bu isyanı ortaya çıkaranın XIII. yüzyılda etkili olan sosyal, ekonomik ve siyasi içerikli sorunlar olduğunu belirtmiştir. Kırsal bölgede yaşayan konar göçerler ile Selçuklu yönetimi arasında yaşanan bir toplumsal hareket olarak gördüğü isyanda, ilgili kitlelerdeki Mehdici heterodoks nitelikli bir inanç, ideolojik olarak kullanılmıştır. İsyân kırsal bölgede Sünni inancın dışında kalan kitleler arasında birliktelik sağlamıştır ve Ocak bu isyanı “heterodoks İslam temelinde gerçekleşen ilk isyan” olarak nitelendirmiştir. Konumuz ile ilgili en mühim kısmı şudur: Ocak, en önemli dinsel ve sosyal nitelikli dini hareketlerden biri olan Rum Abdalları hareketini, Babailer isyanı sonucu ortaya çıkan bir gerçeklik olarak kabul etmiştir ve ona göre Alevilik bu miras üzerinde gelişmiştir (2000: 129-159). Ocak, Anadolu’da Rum Abdalları olarak nitelenen derviş ve şeyhlerin Kalenderî olduğunu, Osmanlı Devleti’nin teşekkül ettiği dönemde cihat, gaza çerçevesinde ve Moğol baskısından kaçmak amaçlarıyla Osmanlı yönetim çevreleriyle ilişkili olduğunu belirtmiştir. Osmanlı ilk dönem beylerinin maiyetinde fetih hareketlerine katılmış, yeni fethedilen yerlerde zaviye açmışlardır. Bu durumun II. Mehmet Fatih devrine kadar genel çizgiyi takip ettiğini belirtmiştir (2017: 178-180). XIII. yüzyıl Anadolu’da sadece siyasi mücadelelerin yaşandığı bir dönem değildir aynı zamanda kültürel ve dinî alanda da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu yüzyıl, Osmanlı Devleti’nin tarihte adından söz ettirmeye başladığı döneme işaret etmekle birlikte Anadolu’nun inanç yapısını etkileyen bir tarikat olan *Vefai* gerçeğine tanıklık etmektedir (Ocak, 2014: 7-8).

Yaman’ın değerlendirmesinde de temelde Babai Ayaklanması’nın önemli bir rolü vardır çünkü Babai Ayaklanmasında “İslâm’ın biçimci anlayışına ilgisiz halk kitleleri” ile “Ortodoks İslam” içinde gördüğü Sünniliği resmi olarak kabul etmiş yönetim arasında yaşanmıştır. Bu ayaklanma Anadolu’da önemli etkiler bırakmış, ayaklanma bastırıldıktan sonra da düşünsel olarak etkilerini sürdürmüştür ve XIV. yüzyıldan itibaren varlığını “Rum Abdalları” kavramıyla devam ettirmiştir (2011: 80). Rum Abdalları birçok yazar ve tarihçi tarafından Anadolu’nun inanç yapısını etkilemesi bakımından oldukça önemli olarak görülmüştür.

Dönemsel olarak bakıldığında politik bir parçalanmışlığa dikkat çeken Yıldırım’a göre Selçuklu Devleti’nin yıkılmasından sonra güçlü kabile liderleri beylikler kurmuştu.

Türkmen beylerinin hizmetinde olan askerler aşiretlerine bağlıydı ve Türkmen askerlerin sembolü kızıl başlıklardı. Dönem özellikleri dikkate alındığında ne siyasi yapının ne de inançsal özelliklerin bugün anladığımız düzlemde olmadığını söyleyebiliriz (2018a: 90-91). XIII. ve XIV. yüzyılın koşulları dikkate alındığında bu süre içerisinde halk kitlelerinin bugünkü manada anladığımız Sünnilik veya Şiilik dairesinde yer alan bir inanç yapısına sahip olmadığını görebiliriz. Ehl-i beyt sevgisinin yoğun olarak yaşandığı, tasavvufi bir İslam anlayışı söz konusudur ve kaynaklarda genellikle Sünni olarak nitelenmişlerdir. Bu dönemde toplumun ekseriyeti dışında kalarak kendi dinsel kurumları içinde varlığını sürdüren bir dini grubun varlığına dair pek bir iz bulunmamaktadır (Yıldırım, 2018b: 80). XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sosyal ve politik yönleriyle kurumsallaşması Türkmenler açısından kabul etmesi zor bir durum olmuştur zira çoğunlukla konar-göçer bir hayat sürdürüklerinden buna uyum sağlamaları pek mümkün gözükmemiştir (Yıldırım, 2018a: 116).

Birdoğan konuya yaklaşırken genel perspektife yakın bir biçimde şöyle söz etmektedir: Osmanlı Devleti ilk dönemde abdallar ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Devletin büyüüp kurumsallaşması sürecinde Türkmenler geri planda kalmıştır. Beyliklerin Osmanlı yönetimine alınması sonucu bu durumun etkisi daha çok artmıştır. Osman Bey döneminde Bizans Devleti'nin uçlarına akınlar düzenlemek Osmanlı'nın fetihlerinin devamı için gereklidir. Bu düşüncüyü destekleyen dervişler ve Türkmen Babalarıdır. Dervişlerin hem Anadolu'ya göç sürecinde hem de uç bölgedeki kimi oymakları kendi çevresinde toplayıp mürit yapmaları gibi faaliyetleri ile Osmanlı Devleti'nin ilk dönemdeki başarısının birer parçaları olmaktadır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde devletin yönetim kademelerinde Türk memurların bulunduğunu ancak XVI. yüzyıldan sonra devşirmelerin etkili olduğunu vurgulamıştır (2015: 107-109).

Savaş, XVI. Yüzyılda Anadolu'daki Aleviliği, tarihsel kaynaklar açısından ele aldığı eserinin önsözünde bir ifadeye yer vermektedir ki dönemin özelliğini yansıtmaması açısından önemlidir. Savaş, devletler arası mücadelelerin yaşanmadığı zamanlarda, halkın farklı inanışlara sahip olmasının bir çatışmanın müsebbibi olmadığı ancak devletler arası mücadeleler yaşandığında inançsal farklılıkların çatışmalara zemin hazırlayabildiğini ifade etmiştir (2013: XI). Bu durum Anadolu'nun dönemsel özelliklerini ele aldığımızda daha fazla netlik kazanacaktır. XIII. ve öncesinde Anadolu'da bölgesel karışıklıkların ve

mücadelelerin yaşandığını görebiliriz. Osmanlı'nın güç kazanıp bölgedeki diğer devletleri etkilemeye başlaması özellikle XVI. yüzyıl ve sonrasını ciddi oranda biçimlendirmiştir. Anadolu'nun birçok topluluğa ev sahipliği yapması ve yukarıda bahsedilen siyasi ve inançsal birtakım farklılaşmalar, çatışmalara zemin hazırlamıştır.

XVI. yüzyılda Aleviliğin ve Bektâşîliğin nasıl algılandığını görmek üzere okuyabileceğimiz çalışmalardan biri *Ahmet Refik*'e ait "*Osmanlı Devrinde Rafizilik ve Bektâşilik*" tir. Yazara göre Rafizilik ve Bektâşilik, dinî hareketler içinde oldukça etkili olmuştur (1932: 21). Öncelikle Şeyh Bedrettin'in eğitimi ve faaliyetlerden daha sonra ise isyandan söz edilmiştir. Sayfalar ilerledikçe karşımıza çıkan en temel unsur, Bektâşilik ve Rafizilik üzerine değerlendirmelerin oldukça farklı olduğudur. Rafizilerin Acem etkisinde olduğunu ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak üzere İran tarafından yönlendirildiğini söylerken, Bektâşilerin Osmanlı yönetiminde bir askeri ocak olarak görev yapmakla birlikte dergahında yaşamlarını sürdürdüklerini anlatmaktadır (1932: 24-25). Bu durumun özellikle Şah İsmail ve sonrasında da bir dönem etkili olan Osmanlı-Safevi çatışmasının tesiri olduğunu söyleyebiliriz zira *Ahmet Refik* için Bektâşilik ile Kızılbaşlığın hiçbir ilişkisi yoktu (1932: 24). Oysa inançsal açıdan önemli benzerlikler bulabileceğimiz gibi menakıbnameler gibi günümüze intikal eden eserlerin büyük kısmında bu duruma kaynak bulabiliriz. Tarihsel süreçte yaşanan siyasi olayların da etkisiyle bugün Alevi adıyla anılan kimi topluluklar, uzun bir süre içe kapalı şekilde köylerde yaşamışlardır. Bu dönemden sonra Aleviliğin kurumsal yapısında Bektâşilikten farklılaşan bazı noktaların geliştiğini ifade edebiliriz, öncesi için en azından inançsal temellerde bu ölçüde kesin konuşmak pek mümkün gözükmemektedir. Bektâşiliğin Yeniçeri Ocağı üzerindeki etkisi ise başka birçok yazar tarafından desteklendiği gibi II. Mahmut dönemine kadar büyük ölçüde sürmüştür. Çoğunlukla şehirler ve çevrelerinde konumlanmış dergâhların varlığı, Bektâşiliğin daha bilinir olmasına yol açmıştır.

Osmanlı Dönemi ve öncesinde inançsal açıdan farklılaşan grupları nitelemek adına kullanılan bazı kavramlar vardır: "mülhid, zındık ve rafizî" gibi. Bu kavramlar, çeşitli dönemlerde bilhassa ulema tarafından inançsal açıdan farklı yorumları ve bazı sufi akımları niteleyecek biçimde kullanılmışlardır. Rafizî kavramı ortaya çıkmasıyla ilgili farklı fikirlerin olduğu (Belli, 2008: 33) bir kavramdır. İslâm tarihinde meydana gelen birtakım siyasi

nitelikli tartışmaların sonucu olarak bazı gruplara yönelik bu ifade kullanılmıştır. Kaynaklarda genellikle Şii inançlara sahip grupları niteleyecek şekilde yer almaktadır (Belli, 2008: 35). Selçuklu dönemi eserlerinde pek yer almamakla beraber Osmanlı kaynaklarında çok defa geçmektedir (Öz, 2007: 397).

Aleviliğin ya da tarihsel açıdan doğru kullanımı olan Kızılbaşlığın yapısını etkileyen iki temel unsur olarak Erdebil Tekkesi ve Osmanlı–Safevi mücadelesi (Onat, 2012: 561) kabul edilmiştir zira Kızılbaşlığın Anadolu’da yer alan inanç topluluklarından siyasi ve inançsal açıdan net bir şekilde ayrılışına neden olan bu iki tarihsel gerçektir. Daha öncesinde Kızılbaşların en azından bölgesel olarak tam bir ayrışma yaşamadığını görebiliriz bu durum da karşılıklı olarak etkileşimin olduğunu varsaymamız için yeterli gözükmemektedir. Osmanlı Devleti’nin ilk dönemleri de dahil olmak üzere dervişlerin, babaların ve abdalların ne kadar etkili olduğuna dair birçok değerlendirmenin mevcudiyeti de tezimizi güçlendirmektedir. Safevi Devleti’nin kurulmasında, Anadolu kökenli Türklerin rolü ve Safevilerin uzunca bir süre bu nüfusun yardımıyla güçlenmesi (Sümer, 1976: 201) Osmanlı ile ilişkilerin çatışmaya dönmesine zemin hazırlamıştır. Safevi etkileri tek bir başlıkta özetlenemeyecek kadar karmaşıktır zira bu etkiler sadece dinsel temelli olmadığı gibi sonuçları da farklı alanlara tesir etmiştir. Savaş’ın bahsettiği gibi Şeyh Safiyüddin’den beri tarikatın, Anadolu’daki kitleleri tesir altına aldığı özellikle Şeyh Cüneyt’ten itibaren siyasi amaçlı bir harekete dönüştüğünü (2013: 99) XVI. yüzyılla beraber sosyal ve siyasi açıdan güç oluşturan Şah İsmail’in Anadolu’daki kitleler üzerinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Türkmen Boylarının Şah İsmail’e olan desteği artınca Osmanlı idaresi ile mücadeleler yaşanmıştır (Yaman, 2011: 81-82). Kızılbaşlar ile savaş için Şeyhülislamlardan fetva alınmıştır ve Kaplan’a göre Osmanlı ile Safeviler arasındaki çatışmada dini söylemlerin öne çıkmasının iki nedeni vardır bunlardan biri tarihte varlığı sürdüren “siyaset-din ilişkisi” diğeri ise Safevi Devleti’nin ordusunun temelini oluşturan Türkmenlerin Anadolu’dan gitmesidir (2019: 33).

Osmanlı’nın büyük bir coğrafyada politik çatışmaların içerisinde kalarak varlığını sağlaması ve her an başka bir güç tarafından zayıflatılma riski söz konusu olmuştur zira Osmanlı Devleti’nin tebâsını oluşturan farklı topluluklar vardır. Bu yönüyle Safevilerin yukarıda bahsi geçen bir güce sahip olması Osmanlı açısından, yaşanan çatışmaların ve nihayetinde Çaldıran Savaşı’nın meydana gelmesini hazırlayan politik ve tarihsel neden olmuştur. Bu noktada din ve onun anlaşılma biçimleri üzerinden oluşan ve gelişen bir

kamplaşma da varlığını sürdürmüştür. Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında yaşanan Çaldıran Savaşının galibi Osmanlı Devleti olmuştur ancak yine de Şah İsmail'in kültürel ve inançsal bir figür olarak uzun yıllar etkisini sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

Şah İsmail (Hatâi), “Yedi Ulu Ozan” olarak kabul edilen isimlerden biridir (Keleş, 2017: 59). Alevilikte oldukça mühim bir yere sahip olan Yedi Ulu Ozan'ın Aleviliğin inançsal ve geleneksel yapısının nesillerce aktarılmasında önemli etkisi olmuştur. Yedi Ulu Ozan kavramı üzerine birçok yorum yapılmış, makale ve eserlere konu olmuştur. Yedinin sembolik manasından başlayarak Ozanların Alevi geleneğindeki etkisinde odaklanılmıştır. Özellikle Hurufilik üzerinde durularak yedinin önemi açıklanmaktadır. Nesimî'nin etkisiyle Bektâşîlik ve Alevilik içinde yaygınlık kazanıldığı kabul edilmektedir (Keleş, 2017: 55-58).

Aleviliği incelerken temel kaynaklara inmek en geçerli yöntem olsa da geçmiş yüzyılların şartlarını hesaba katarsak XIX. yüzyıla kadar Aleviliğin çoğunlukla sözlü bir gelenekle varlığını sürdürdüğünü görebiliriz. Bu nedenle tezimizin ilerideki başlığında Ocak geleneğini temele alarak etrafında örgütlenmiş olan Alevi toplumunu ortak noktaları ve farklılıkları, sürdürülen gelenekleri ve unutulmaya başlayanları ile ele alacağız.

Alevilik adına söz söylerken hangi dönemi temel alarak söylediğimiz çok önemlidir. Özellikle yirminci yüzyıl ve günümüze kadarki dönem, sosyal gerçekliğin birçok yönüyle değişimini mümkün kılan bir süreçtir. Bu nedenle Aleviliğin algılanma ve yaşanma biçimlerine etki eden her unsuru meydana gelen değişimlerle ele almalıyız. Aleviliğin on dokuzuncu yüzyıla gelinceye değin belirli temellere dayanan yapısı, meydana gelen sosyal, siyasi ve ekonomik birçok farklılaşmanın sonucu olarak değişime uğramıştır. Modern Alevilik şeklinde kavramsallaştırılan anlayış biçimleri Aleviliğin temellerinden başlamak üzere kaynaklarına kadar araştırılmasını ve bunların üzerinde büyük yorum farklarının oluşmasını sağlamıştır. On dokuzuncu yüzyıl ve öncesinde kapalı bir toplum ve inanç yapısı arz eden Aleviliğin bilimsel açıdan incelenmesini mümkün kılan sosyal değişim, yakın tarihte meydana gelmiştir. Yıldırım, “Modern Alevilik” kavramını açıklarken Geleneksel Alevilikten farklı yönlerine vurgu yapmıştır. Modern Alevilik; kentseldir, kimlik merkezlidir, cem evi temelinde varlığını devam ettirmektedir (2018b: 83-87). Geleneksel Aleviliğin kurumsal yapısı kırsal hayat ekseninde şekillenmiş olduğundan cemaate kabul edilmek hem inancın hem de sosyal hayatın içine katılımın en önemli şartı olarak görülebilir.

Kent hayatı derneklerin ön plâna çıktığı bir düzene sahip olduğu için kimlik unsurları da inancın algılanışlarını etkilemeye başlamıştır. Aynı ocağa mensup insanlar aynı derneğe üye olmayabilir, farklı ideolojileri benimseyebilir ve ülkenin çeşitli yerlerine yerleşerek yaşamını akrabalarından ve ocağından uzakta sürdürebilirler. Bu sayılan nedenler sonucunda kente gelen nüfus için büyük bir değişimin kapısı açılmıştır.

1950’ler hem çok partili hayatın deneyimlendiği hem de büyük sosyal değişimlerin yaşanmaya başladığı dönemdir. Marshall planının etkisiyle tarımda makineleşme sağlanmış, traktörlerin kullanımıyla köylerin ve şehrin ekonomik yapısını değiştirecek bir dizi problem ortaya çıkmıştır. Öncelikle bu ölçüde makineleşmenin ortaya çıkardığı kırsal işsizlik kentlere yoğun bir göç dalgasını başlatacak (Ahmad, 2016: 94), gelecek her on yılda bu dalga hızla artacaktır.

1960’lara geldiğimizde ise sol ideolojinin dönemin genel siyasi yapısına çeşitli etkileri olmuştur ancak Aleviliğin siyasal alanda temsili üzerindeki etkisi ayrı bir araştırma konusu olarak karşımızda durmaktadır. 1950’lerin ortamında kente göç yaşanırken Aleviliğin kurumsal yapısında değişimler meydana gelmiştir. 1960’larda ise özellikle öğrenci hareketleri içinde Alevilik geleneksel özelliklerinden bağımsız yorumlanır hale gelmiştir. Massicard çalışmasında, 1960’ların siyasal zemininde çeşitli Alevilik yorumlarının sol ideolojiyle kurdukları ilişkileri şöyle değerlendirmiştir:

“Miraslarını tarihsel materyalizme göre yeniden yorumlayan genç Aleviler, Aleviliği devrimci bir öğreti ve zamanından önce ortaya çıkmış bir kolektivizm biçimi olarak görmeye başlarlar. Âşıkların nefeslerindeki mistik izleklerin yerini ideolojik izlekler alır, zaten mevcut olan muhalefet unsurları kolayca sosyalizme uyarlanır. O zaman batını Hakk (Allah) arayışı yerini, hak (hukuk) arayışına bırakır. Kızılbaşların rengi olan kırmızı, devrimin kızılına dönüşür; 16. yüzyılın isyanları sosyalist hareketler olarak yorumlanır. Referans çerçevesindeki bu değişim, yeni olanaklara kapı açar: Yerel ve bölgesel bir hadise olan Alevilik, sosyalizm aracılığıyla evrensel bir boyut alır. Bu şekilde sekülerleşince artık hem dinî hem de ulusal boyutundan koparılabilir” (2007: 60).

1960’lar ve sonrasında meydana gelen sosyal ve siyasi nitelikli değişimler, Aleviliğin özellikle genç nesilde tarihsel kaynaklarından uzak ya da Massicard’ın ifadesinde görüldüğü gibi olduğundan farklı biçimlerde algılanmasına neden olmuştur. Dönemin, Aleviliğin algılanışları ve yaşanma biçimleri üzerindeki tesirini anlatmak üzere kullanılan kavramlardan biri *İdeolojik Alevilik* kavramıdır. İdeolojik Alevilik sadece bu yılları kapsayan

bir algıyı ifade etmemekle birlikte kavramın kullanılma nedeni bu yıllardan başlayan algısal değişimdir. İdeolojik yaklaşım, Aleviliğin tanımlanmasından başlayarak temel özelliklerine uzanan bir yorum farklılığına işaret etmektedir. Dönmez çalışmasında İdeolojik Alevilik mensuplarının geleneksel tanımlarda yer alan kriterlerin dışındaki unsurlardan söz ettiklerini belirtmiştir. Bu tanımlamalarda “...ezilmişlik, haksızlığa uğrama, protesto temelli bir felsefeyi kabullenme ve mevcut düzene karşı çıkma gibi ifadelerle Aleviliğin kapsamının oldukça genişlediği ve bir kültür ve felsefe olarak yorumlandığı görülmüştür” (2016: 215). Yılmaz’da Ankara örneğinde yaptığı araştırmadan yola çıkarak benzer bir sonuca ulaşmıştır: “İdeolojik Alevî kimliği, dinî ritüellerden ve inançlardan koparak, dinî kimlikten ziyade politik-etnik bir kimliğe dönüşmüştür. Alevîliğin bir felsefi düşünce olarak algılanıp Marksist sol söylemlerle aynileştirilmesi ve kutsal dışına itilmesi ideolojik idrak tarzında beliren bir Alevî kimliği ortaya çıkarmıştır” (2008: 234). Yukarıda bahsedilen çalışmaların farklı örneklerde ve zamanlarda yapılan diğer çalışmalar ile benzer sonuçlara ulaşmasının altında yatan en mühim neden 1960 ve sonrasında meydana gelen sosyal ve siyasi değişimlerin eski zamanlara nazaran daha büyük nitelikli olmasıdır. Kent hayatı ve formel eğitimin nüfusun büyük kısmına ulaşması, dünyada meydana gelen öğrenci olaylarının medya yoluyla her bölgeye ulaşması ve Aleviliğin kurumsal yapısında meydana gelen büyük dönüşümler, Alevi toplulukların özellikle genç bireylerinde bir arayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu arayışın günümüze kadar gelen yansımaları birbirinden oldukça farklılaşan Alevilik algılarıdır.

Medya ve daha etkili olmaya başlayan sosyal medya, kuşaklar arasındaki enformasyon farklılığını arttırarak iletişimin daha kısıtlı hale gelmesine yol açmaktadır. Alevilikten anlaşılan her nesilde biraz daha farklılaşmakta ideolojik unsurlar ve kimlik arayışlarının yarattığı farklılaşmalar, kavramın kendisiymiş gibi algılanmaktadır. Günümüzde alanı gittikçe genişleyen kimlik tartışmaları ve söylemler internet ortamında hızlıca yayılmaktadır. Kimi bölgelerde çeşitli Alevi toplulukların online ortamda paylaşımlarda bulunarak iletişim kurdukları ve organize oldukları görülmektedir (Şahin, 2013: 322-323). Bu durumun ortaya çıkardığı bazı hususlar bulunmaktadır. Öncelikle genç kesime yönelik olan paylaşımlar ve sosyal medya grupları, Facebook gibi oldukça yaygınlaşan ve son dönemlerde yaşlı nüfusun arasında da üyeleri olan platformlarda etkinlik göstermektedir. Üyelerinin birbirlerini ‘sanal’ bir bağ ile tanıdıkları; hobilerini, sevdikleri sanatçıları, kişisel ilişkilerini ya da siyasal

tercihlerini ancak yansıtıldığı üzere bilebildiği platformları içeren sosyal medya, çeşitli Alevi toplulukların bağ kurdukları, söylem ürettikleri, birbirlerinden haber aldıkları ve bir yönüyle de uzaklığın yerini yeni ‘kısıtlı’ sosyalleşme biçimiyle aldığı bir ağ sağlamaktadır.

3.1. ALEVİLİĞİN GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN TASAVVUFİ AKIMLAR

Aleviliği meydana getiren inançsal ve tarihsel süreci iyi anlamak adına İslâm’ın tasavvufi yorumlarından ve bu yorumların birbiri ile ilişkisinden kısaca bahsedeceğiz. Tasavvufi akımlar, Anadolu’da ve yakınında bulunan coğrafyalarda İslâmî anlayış üzerinde çeşitli düzeylerde etkili olmuştur. Özellikle Bektâşîliği incelerken üzerinde durmamız gereken menakıbnâmelerin ve içeriğinde yer alan tasavvufî unsurların, dönemin inanç yapısına etki eden önemli kaynaklar olduğundan söz edebiliriz. Tarikatların gelişimiyle Anadolu’nun inanç yapısında oldukça büyük bir değişim meydana geldiği gibi bu durum kurulan ve büyüyen devletlerin yapısında etkili olmuştur. Babinger, çalışmasında dervişlerin ve sufi akımların Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde etkili olduğundan, Mevlevî ve Bektâşîleri örnek göstererek tarikatların sayılarının çokluğundan söz etmiştir . Her yerde zaviyeler inşa ettiklerinden ve Osmanlı yöneticilerinden destek gördüklerinden bahsetmiştir (1996: 17-18).

Tasavvufi hareketlerin incelemek, kendi içinde birtakım zorluklara sahiptir. Öncelikle tarihsel süreci okumak zordur zira tarikatların yapısını anlatan eserler çoğunlukla tarikatın üyeleri tarafından yazılmaktadır. Büyük ölçüde menakıbname türü içinde değerlendirilen eserler, tarihsel süreçten çok inancın bazı yönlerini ve dervişlerin yahut şeyhlerin gösterdiğine inanılan kerametleri içermektedir.

İslam dininin yaygınlaşması üzerinde etkili olan unsurlardan biri tasavvuftur. “İslâm dünyasında ortaya çıkan mistik-derunî ahlakî hayata, ruhanî fikir ve hareketlere tasavvuf adı verilmektedir” (Kara, 2017: 16). Tasavvufun, İslam dünyasında IX. yüzyıldan sonra yaygınlık kazandığını (Şahin, 2018: 15) söyleyebiliriz. Tasavvufun ilk dönemine çoğunlukla zühd dönemi adı verilmiştir (Şahin, 2021: 20).

Zühd hareketleri, sufiliğin ve tarikatların gelişimini anlamak açısından büyük öneme sahiptir. Zühd, İslam Ansiklopedisinde “kulun Hakk’ın dışındaki her şeyi terketmesi” anlamında kullanılan bir kavram olarak yer almaktadır. Temelinde dünya hayatının gelip geçici heveslerine kanmama hedefi vardır. Kalıcı olan ahiret hayatına hazırlanmak için

ibadete sarılmayı ve şan, şöhret gibi dünyevi nimetlerden uzak kalmayı içermektedir (Ceyhan, 2013: 530). Karamustafa tasavvufi geleneğin gelişimi üzerinde durduğu diğer bir çalışmada, sûfilüğün mistik geleneğin ana ögesi olduğundan söz etmiştir. Miladi X. yüzyıla dayanan dönemde zühd hareketlerine dayanan bir dindarlık anlayışının ürünü olarak gördüğü sûfilüğün tarihsel gelişimi üzerinde durmuştur. Abbasi döneminden başlayarak zühdün cemaatler içinde ne ölçüde yaygın olduğundan bahsetmiştir (2020: 3). Bağdat ve Bağdat dışında oldukça etkili olan bu akımların tasavvufi birikime büyük etkileri olmuştur. Örnek vermek gerekirse Horasan'a kadar yayılan sûfilüğün, Melâmetiyye'yi kendine katması (Karamustafa, 2020: 77) söylenebilir. Zühd hareketleri, dönemin inançsal ve sosyal yapısı hakkında değerli veriler sunmaktadır. Farklı tarihçiler ve yazarlar konuya çeşitli şekillerde yaklaşmaktadır. Karamustafa eserinde konudan söz ederken, yeni bir zühd hareketini ele almaktadır. İslâm dünyasında miladi 1200 ile 1500 yıllarına denk düşen dönemde yaygınlaşan bu zühd hareketi, daha önceki örneklerden farklılaşmaktadır. Yoksulluğun bir öğretisi olarak hayatlarında yer aldığı bu zâhidler, yaşamlarını gezgin olarak sürdürmekteydiler ancak bu hareket içinde de çeşitlenmeler vardı. Hareketin ilk döneminde gezginlik, dilencilik ve çilekeşlik ilkelerinin etkisinde yaşarlarken ilerleyen zamanda tekkelerin daha fazla etkili olduğu vurgulanmıştır (2008: 24-26).

İslâm'ın Türk topluluklara, İranlı tüccarlar ve tasavvufi yorumlar vasıtasıyla ulaşması (Ocak, 2016: 121) Anadolu'daki İslâmî yorumların üzerinde oldukça etkili olmuştur. Köprülü, Selçuklular'ın ilk dönemlerinden itibaren Yesevî dervişlerin ve Horasan sufileri olarak anılan Melametiyye'nin Anadolu'ya göç ettiklerinden söz etmiştir (1996: 48-49). Ocak, Kalenderîliğin Türk tasavvuf dünyasını etkilediği tezinden yola çıkarak bir eser kaleme almıştır (2017: 9-10). Hurûfilik ise Fazlullah Hurufî tarafından kurulmuş ve Anadolu'nun inançsal yapısında etkileri olan mistik bir akımdır (Usluer, 2009: 9). Sayıların ve harflerin kutsal kabul edilmesi (Uludağ, 2009: 247) Hurufiliğin temel özelliği olarak görülebilir. Temelde vahdet-i vücud inancından beslenmekte, Batınî etkiler taşımaktadır¹

Türklerin ve genel itibariyle Anadolu'nun İslâmlaşması sürecinin çoğunlukla şifahi yönlü oluşunun etkisiyle tasavvufî hareketlerin büyük bir yayılma alanı bulduğunu görebiliriz. Vefâilik, Kalenderîlik ve Hurufilik gibi birçok akım Anadolu'da önemli bir etki

¹ Ballı, <http://www.emakalat.com/tr/download/article-file/63723>. (Erişim Tarihi: 06.05.2021)

alanı oluşturmıştır. Anadolu'nun siyasi ve sosyal açıdan yaşadığı uzun süren mücadeleler; tasavvufi akımların ve tarikat yapılarının yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktaydı.

3.2. ALEVİLİĞİN GELİŞİMİNDE ETKİLİ OLAN ŞAHSİYETLER

Aleviliğin yapısı ve gelişim koşulları dikkate alındığında bazı isimlerin önemle zikredildiği görülmektedir. Bu isimlerin, Aleviliğin gelişimi üzerinde etkilerinin ne ölçüde olduğuna dair farklı görüşler vardır. Aleviliğin tarihsel kökeni üzerine tartışmaların yoğun olarak tartışıldığı eserlerde, farklı adlardan söz edilmektedir ancak biz burada tarihsel sürecin kaynaklarda yer alan yapısını esas alarak konuyu açıklayacağız.

3.2.1. Hz. Ali

İslâm'ın yayılması ve farklı coğrafyalar ile karşılaşmasının getirdiği bazı unsurlar vardır. Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında tarihte “Dört Halife Dönemi” olarak adlandırılan süreç yaşanmış, İslâmiyet Arap topluluklarının dışına hızla yayılmıştır. Yaşanan siyasi ve sosyal nitelikli farklılaşmalar, sufi akımlar ve bu akımların tarikatlar halini almasıyla birleşince İslâm'ı birbirinden oldukça farklı şekillerde değerlendiren topluluklar ortaya çıkmıştır. Özellikle Abbasi Dönemi'nde yapılan çeviri faaliyetleri ve mezhepsel farklılaşmalar İslâm'ın nasıl anlaşılacağı üzerinde etkili olan dinsel ve felsefi nitelikli tartışmalara ve kutuplaşmalara zemin hazırlamıştır. Siyasal hedefler ve çatışmalar da dâhil olunca bu ayrılıklar iyice keskinleşmiştir. Bu noktada sufi akımların ve bazı tarikatların İslâm tarihindeki kimi isimleri temele alarak inancı yorumladıkları görülmektedir. Hz. Muhammed ve özellikle Hz. Ali'nin bu isimler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Muhammed'in Peygamber olarak İslâm'ın yaşanmasında ve anlaşılmasındaki rolü tartışmasıdır ancak bu akımların bazen genel anlayışın dışında bir değerlendirme yaptıklarını da söyleyebiliriz.

Hz. Ali'nin yaşamını incelediğimizde Hz. Peygamber ile akrabalığı ve İslâmiyet'i erken yaşta kabul ederek inancın gereklerine uygun yetişmiş olması onu ön plâna çıkaran hususlardandır. İslâm'ın yayılması üzerinde önemli bir etkisi olduğu gibi daha sonraki dönemlerde yaşanan mezhepsel ve siyasi nitelikli tartışmaların da odağında (Sachedina, 2014: 3) olduğunu söyleyebiliriz.

Gadîr Hum meselesi, Hz. Ali'nin İslâm toplumundaki rolü üzerine yapılan tartışmaların odağı olmuştur. Özellikle Şîî inançta, Hz. Muhammed'in Veda Haccı sonrasında Gadîr Hum bölgesinde durduğu ve *Sakaleyn hadisi* olarak bilinen sözleri söylediğine inanılmaktadır.

“Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz.” Resûl-i Ekrem konuşmasını bitirdikten sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: “Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!” Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişler. Bunların arasında Hz. Ebû Bekir, Ömer ve o anda Ali'nin imâmeti hakkında bir şiir söyleyen Hassân b. Sâbit de varmış. Medine'ye hareket edilince yolda, hatta bazılarına göre daha orada, “...Bugün sizin için dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslâm'ı beğendim...” meâlindeki âyet (el-Mâide 5/3) nâzil olmuş (Fığlalı, 1996: 279).

Zikredilen olaya dayanılarak Hz. Ali'nin velayetine inanılmıştır. Halife olduğu dönem ciddi bir muhalefetle ve çeşitli sorunlarla geçen Hz. Ali, Sıffin Savaşı'ndan sonra daha büyük sorunlarla karşılaşmıştır (Wellhausen, 1963: 47). 661. yılında İbn Mülcem tarafından Hz. Ali'nin şehit edilmesi (Lewis, 2009: 89), Kerbela olayı gibi hadiselerin İslâm toplumlarında ortaya çıkardığı endişe ve hüznün de velayet inancının belirli bölgelerde desteklenmesini arttıran bir faktör olarak görülebilir. Önceki başlıkta ele aldığımız tarihsel sürecin bu noktada daha fazla anlam kazandığını görebiliriz. Emevi döneminde Arap olmayan topluluklara yönelik politikaların yarattığı rahatsızlık (Lewis, 2009: 98-99) ve Abbasilerin de yönetime geçince yaptığı bazı uygulamalardan duyulan endişeler, önce küçük toplulukların kendi içine kapanarak dini anlayış biçimlerini farklılaştırmıştır. Sonraki dönemlerde ise vahdet-i vücud anlayışının yaygınlaşması ve Batınî hareketlerin güçlenmesi sonucu birtakım inançsal ve toplumsal hareketler yaşanmıştır. Özellikle Anadolu'nun İslâmlaşması sırasında sufi akımların ve protesto niteliğinde toplumsal hareketlerin dönemsel olarak etkili olduğunu görebiliriz.

Hz. Ali'nin vefatından sonra, zamanla bir inançsal figür olmanın ötesine geçerek siyasi bir figür olarak algılanmaya başladığı görülmektedir. Anadolu Aleviliğinde özellikle On iki imam inancının gelişimine paralel olarak daha çok ön plâna çıktığını görebiliriz.

“Alevi-Bektaşî yolunun en temel şahsiyeti” (Yaman, 2011: 199) olarak kabul edilmiştir. Türklerin İslâmlaşma sürecinde tasavvufî akımlardan, Abbasi Devleti’nden ve İran kültüründen bir ölçüde etkilenmesinin etkisiyle Hz. Ali’nin, Alevi olmayan topluluklar üzerinde de etkili olduğunu söyleyebiliriz.

3.2.2. Ahmet Yesevî

Türklerin Müslüman olma sürecine odaklandığımızda ön plâna çıkan bazı hususlar vardır. Öncelikle vurgulanması gereken bu sürecin kısa olmadığı, sosyal ve siyasi gerçekliklerden etkilendiğidir. Türklerin İslâm’ı benimsemeye başladığı ilk dönemlerde bazı sufî akımların oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu akımlar Anadolu ve çevresini etkilemeye başlamış, İslâm anlayışlarının çeşitlenmesine yol açmıştır. Bazı şeyhler, dervişler ve babalar karşımıza çıkmakta, dönemin inanç algısını biçimlendirmektedir Hoca Ahmet Yesevî, önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. “Pîr-i Türkistan” olarak anılmaktadır. Türkler arasında adı en iyi bilinen ve en çok saygı duyulan şahsiyetlerdendir (Baş, 2011: 49). Hayatı ile ilgili bilinenlerin ciddi bir kısmı söylenceler yoluyla günümüze geldiğinden tarihsel verilerle uyuşmayan birtakım hususlar bulunsa da (Birdoğan, 2015: 93) ondan sonra yaşamlarını sürdüren müridlerin, Yesevî tarikatı vasıtasıyla fikirlerini yaydıklarını görmekteyiz.

Divân-ı Hikmet’te şiirler halinde İslâm inancının bazı hususlarından tasavvufî bir üslup ile söz edilmektedir. Nefis terbiyesi, ilâhî aşk gibi tasavvufî anlayışın temelinde olan inanç unsurlarından Türkçe olarak söz edilmesi (2016 : 68-75) Ahmet Yesevî ve müridlerinin vasıtasıyla Türkler arasında yayılmasına fırsat tanımıştır. Menkıbelere konu olan yaşamıyla İslâmın inançsal ve ahlakî öğretilerinin yayılmasında etkili olmuş olan Yesevî’nin doğum yılı tam olarak bilinmese de kendisine izafe edilen “Fakr-nâme” adlı eserden hareketle 1093 yılında doğduğu kabul edilmelidir (Bice, 2016: 55). Eğitim hayatına Yesi’de başlamış ve Aslan Baba’ya intisab etmiştir (Eraslan, 1989: 160) . Menakıbnamelere göre Ahmet Yesevî, Maverâünnehir bölgesinde Yusûf Hemedânî’ye intisap etmiş ve Buhara’da bulunmuştur (Bice, 2016: 73). Türklerin çoğunlukla bulundukları bölgelerde irşad faaliyetlerini sürdürmesi ve Yesevi tarikatı vasıtasıyla İslamlaşma sürecinin önde gelen isimlerinden olması, dönemin inanç anlayışı üzerindeki etkisi, Ahmet Yesevî’yi çalışma alanımız için oldukça değerli kılmaktadır. Yesevîliğin, Haydariye tarikatının oluşmasına etki ettiği gibi

Bektaşîlik üzerinde de etkisinin olması (Baş, 2011: 49) Ahmet Yesevî ve devamında gelen isimlerin önemini oldukça arttırmaktadır. Anadolu'nun İslamlaşma sürecinin büyük ölçüde sufi akımlar ve tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmesi Yesevîlikten başlayarak tüm tasavvufî hareketleri incelememizi gerektirmektedir.

3.2.3. Hacı Bektâş-ı Velî

Aleviliğin Anadolu'daki serüvenini anlamlandırabilmek için Hacı Bektâş-ı Velî'den söz etmemiz gerekmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî'nin kişiliği çerçevesinde oluşan ve netleşen Bektâşîlik tarikatı (Schimmel, 2012: 356) temelinde üretilmiş eserlerden, hayatına dair bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Hacı Bektaş Veli üzerine yapılan çalışmaları incelersek hakkında edinilen bilgilerin farklı nitelikler taşıdıklarını görebiliriz bunun nedeni yaşadığı döneme nitelik verilerin yetersiz olmasıdır. XIII. yüzyılda yaşadığına dair (Öz, 1997: 64) görüşler vardır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin, Babai Ayaklanması sırasında Anadolu'da olduğuna dair saptamaların kaynaklarda yaygın olarak yer alması (Yazıcı, 2013: 2609) doğum tarihi ve yaşamı hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatıyla ilgili bilgilerin menkıbevi olaylar ile sunulduğu bir kaynak olan *Vilâyet-nâme*'de İbrâhîm- al-sânî'nin oğlu olarak dünyaya geldiği, Lokmân-ı Perende'den ders aldığı anlatılır (Gölpınarlı, 2017:1-5). Elvan Çelebi'nin eserinde birkaç yerde adı geçen Hacı Bektaş-ı Velî (1995: 169170), yarı efsanevi bir kişilik olarak kabul edilmektedir zira kaynaklarda ya kısaca ele alınmış ya da çeşitli amaçlarla olduğundan farklı değerlendirilmiştir. Melikoff'un deyimiyle Hacı Bektaş Veli tarihsel açıdan yaşamış biri olsa da onu yaşatmaya devam eden asıl unsur söylencedir (2010 :94). Osmanlı dönemine ait tarihsel kaynaklar içinde yer alan *Âşıkpaşazade Tarihi*'nde Hacı Bektâş ile ilgili bazı değerlendirmeler vardır. Dervişlerden söz ettiği kısımda Geyikli Baba, Yunus Emre gibi isimlerden oldukça olumlu ifadeler kullanmış (2011: 204) ancak Hacı Bektâş ile ilgili ifadelerinde bu tutumu göstermemiştir. Hacı Bektaş Veli'yi "...bir meczup, saf bir aziz" (2011: 207) olarak nitelemiştir. Ocak ise, "Horasan Erenleri" adıyla bilinen dervişlerden olduğu Moğol istilasından dolayı yaşanan göçte aynı mektebe mensup Yesevî veya Haydarî dervişlerden biri olarak Anadolu'ya gelmiş olmasını muhtemel görmüştür (1999: 158). Dönemin tasavvufî akımlarının birbirine benzeyen ve bazen karışan yönleri düşünüldüğünde bazı kaynaklarda Yesevî başkalarında

ise farklı akımlarla zikredilmesi normal karşılanabilir zira bu akımların birbirini etkilemesi de tarihsel ve sosyal yönleriyle mümkündür.

Aleviliğin tanımlanması ve yapısal özellikleri üzerinden yapılan kimi tartışmaların Hacı Bektâş-ı Velî üzerinden gittiğini görebiliriz zira Hacı Bektâş-ı Velî'nin inançsal yapı üzerinde ne ölçüde etkili olduğuna dair kaynak bulmak oldukça zordur. Hacı Bektâş'a atfedilen bazı eserler olsa da vefatından sonraki yüzyıllarda yazıya geçmesi, yaşadığı dönemin çeşitli siyasi mücadelelere sahne olması gibi nedenlerle bilgilerimizin güvenilirliği sınırlanmaktadır.



4. ALEVİLİKTE DEDELİK KURUMU VE OCAK SİSTEMİNİN ANALİZİ

Alevilik temelde ocak çerçevesinde örgütlenmiş, dede-talip ilişkileriyle geleneksel süreçte varlığını sürdürmüş bir inanç sistemi olmuştur. Ocak, Aleviliğin inanç dokusunu etkilediği kadar sosyal yapısını da etkilemiş, Aleviliğin tüm unsurlarıyla nesilden nesile aktarımını güvence altına almıştır. Aleviliğin daha önce söz ettiğimiz gelişim süreci, onu kendi içinde tüm inançsal ve sosyal gerçekliğini etkileyen bir yapı haline getirmiştir. Bu nedenlerle Aleviliği, kurumsal yapısının odak noktasını oluşturan ocak sistemi çerçevesinde ele alacağız. Ocak sistemi, Alevilerin soy ve ikrar temelinde bağlı olduğu bir inançsal yapıdır. Bu bağı yüzyıllarca güçlü kılan unsurlar ise cemin talipler ile dedeyi bir araya getiren ve aralarında bağlılığı sağlayan kaynak olmasıdır.

Dedeler Alevilikte, “Evlad-ı Resûl” olarak görülmüşlerdir (Çelik ve Kırteke, 2017: 116) ve taliplerin birbiri ile inançsal ve sosyal ilişkilerini düzenlemekte otoritelerdir. Alevilikte dinî önderler dedelerdir ve Aleviliğin inançsal temellerini oluşturan bilgileri kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Cem, Alevilikte temel bir ibadet olarak benimsendiğinden ocak sistemi ve dedelik kurumu ile bağlantısını açıklamak gerekmektedir. Alevilikte her insan bir ‘can’ olarak kabul edilir ve temel ibadet olarak benimsenmiş ceme katılır. Aleviliğin geleneksel dokusu düşünüldüğünde cemin hem bir ibadet olması hem de taşıdığı kültürel kodları ve yerine getirdiği sosyal işlevleri nedeniyle oldukça mühim bir yeri vardır. Cem ibadeti sayesinde bir araya gelip aynı ibadetin parçası olan *can*lar hem birbirlerinden razı olmuş hem de aynı lokmayı beraberce paylaşmış ve bunu nesilden nesile aktarabilmiştir. Cem, talipler arasında meydana getirdiği sosyal işlevler nedeniyle de sosyolojik açıdan dayanışma ve birliği sağlama işlevlerini yerine getirmiştir. Ocak kurumu, cem ibadetinin sürdürülmesini sağlayarak devamlılığını sağlamıştır. Alevilik, dedelik kurumu aracılığıyla varlığını sürdürmüştür. Arı’nın tezinde belirttiği gibi, Alevilerin geleneksel yapısında meydana gelen sosyal ve dinsel içerikli problemlerin çözümü, büyük ölçüde dedelerin sorumluluğundadır. Geleneksel süreçte Aleviliğin yaşandığı topluluklarda bireylere Alevi kimliğini veren dedelerdir. Aleviler (talipler), belli bir yaşa geldiğinde dedesinin yanına gelir ikrar verir ve görgü cemine katılır. Talipler bu görevlerini yerine getirince “Alevi kimliğini” kazanmaktadır (2019: 2).

Akın makalesinde, Alevi inancına mensup toplulukların tarihte farklı adlandırmalarla anılmasına rağmen “bu toplulukların kendi dinî, sosyal, kültürel, hukukî ve ekonomik yaşantılarını ocak kavramı içerisinde” değerlendirdiklerini belirtmiştir (Akın, 2017: 240). Bunun nedenleri arasında yukarıda saydığımız unsurların dışında nedenler de sayılabilir. Ocak sisteminin inançsal dayanağını oluşturan temellerden biri dedelerin soyunun Ehl-i beyte dayandığı inancıdır. Bir kişinin dede olmasının temel şartı budur. Zira dedeliğin bir soy takip ettiğine inanılır, ocakların kendine ait bir şeceresi vardır. Alevilikte dedelerin dışında kalan talipler, yolun gereklerini yerine getirerek toplumun bir üyesi kalmaya devam ederler. Keleş, ocakların talipleri, tek bir sülale ya da topluluktan oluşmadığını her ocağın, farklı coğrafyalara dağılmış olduğunu ve belirli toplulukların dini hizmetlerini görmekle yükümlü olduğunu belirtmiştir. Bir ocağın farklı bölgelerde yerleşmiş ve farklı isimlerle anılan talip grupları olabilmektedir (2016: 16).

Aleviliğin kurumsal yapısı içinde ocak sistemi birçok farklı alana ayrılan, işlevleri ve amaçları yönüyle temelde birleşen bazı unsurlara sahiptir. İnançsal yapıyı oluşturan musahiplik, düşkünlük gibi kurumların tümü dedelik kurumu ve ocak sistemi çerçevesinde devamını sağlamak ve işlevlerini yerine getirmektedir.

“Aleviliğin manevi örgütlenmesi biri birinden bağımsız ele alınamaz. Bu ilişkiler sarmalı, ister ocaklar düzeyinde olsun isterse de manevi önderlerin (pir ve mürşitlerin) taliplerle olan ilişkileri anlamında olsun, ‘yol’ hudutları içerisinde herkes biri birine karşı sorumluluklar taşımakla mükelleftir. ‘El ele, el Hak’a’ şeklinde ifade edilen bu yapı, ocakları ve ocakların sorumluluklarını da kendi içerisinde ifade etmektedir. Kimi ocağa mürşitlik, kimi ocağa ise düşkünlük alanlarında sorumluluklar verilmesi, bu sorumlulukların taksim edilmesinin en iyi örneklerindendir” (Çelik, 2019: XII).

Gelişim sürecini ele aldığımızda, on beşinci yüzyıl ve sonrasında Aleviliğe etkilerinden yukarıda söz ederken vurgulamadığımız bir unsur da ocak sisteminin gelişiminin çoklukla bu yüzyıllarda olduğu yönünde bir kanaat olmasıdır. Aleviliği, geçmiş Türk gelenekleriyle ilişkilendiren görüşlerde ise ocak geleneğinin kökleri daha eskiye dayanmakta, Türklerin boy yapısı ile ilişkilendirilmektedir. Türk boylarının bazıları hem tarihsel süreçte ön plâna çıkmış hem de ocak olarak kabul edilmişlerdir. Örnek vermek gerekirse Dedekargın Ocağının aynı zamanda Dedekargın Boyu olmasını söyleyebiliriz (Dedekargınoğlu, 2012: 17). Akın’ın görüşüne göre en geç on beşinci yüzyılın sonunda ocak kavramı kullanılmıştır (2017: 260).

On altı ve yirminci yüzyıllar arasında Aleviliğin sosyal yapısında büyük bir değişim olmadığını görebiliriz. Geleneksel süreçte küçük farklılıklar söz konusu olsa da yukarıda ana noktalarına değindiğimiz şekliyle Alevilikte yaşatılan kurumsal yapı varlığını bu şekilde sürdürmüştür.

4.1. SOSYAL DEĞİŞİME SÜRECİNDE DEDELİK KURUMU VE OCAK SİSTEMİNİN ANALİZİ

Kurumsal yapısı XX. yüzyıla kadar benzer biçimde kalan Alevilik özellikle 1950’ler koşullarında değişime uğramıştır. Bunun en mühim nedenleri, kentleşme sürecinin ortaya çıkardığı yoğun göçtür. Kentleşme sonucu nüfusun dağılmasıyla Aleviliğin kurumsal yapısında yer alan eskiden var olan unsurlarda değişimler meydana gelmiştir. Belli bir ocağa mensup insanların genellikle bir arada yaşadığı kırsal hayatın kendine özgü sosyal kontrol mekanizmaları zayıflamaya başlamış, Aleviliğin kurumsal yapısı içinde yer alan musahiplik, her hafta yapılması uygun görülen cem gibi inançsal temellerin yerine getirilmesi imkânı azalmıştır. Meydana gelen sosyal değişim, inanç yaşamını etkilediğinden ve kente gelen Alevi toplulukların birbirinden farklılaşmasından ötürü Aleviliğin yorumlanmasında ve sürdürülmesinde birbirine taban tabana zıt denilebilecek kabuller ortaya çıkmaya başlamıştır.

Shankland, 1998 ile 1990 yılları arasında tezi için Türkiye’de bir köyde Alevilik üzerine çalışmıştır ve gözlemleri Aleviliğin sosyal yönlerindeki değişimi anlamak adına önemli veriler içermektedir. Köyde kaldığı sürede yaşanan göçler ve hane sayısının azalması araştırmasını sürdürmesini zorlaştırmıştır (1999: 319-320). Bu durum bize ocak sisteminin ve dedelik kurumunun yapısında meydana gelen değişimin, neden hızlandığını gösteren bir unsurdur. Göçün yoğun bir şekilde gerçekleşmesi, toplumların hem sosyal yapısını hem de sosyal örgütlenme biçimlerini etkilemektedir. Shankland çalışmasında, dedelerin rollerinde bir değişim olduğunu vurgulamıştır. “...Alevî toplumlar değişime uğradıkça dedenin hakem rolü de azalmaktadır, fakat dedeler Alevî kültürünün mevcudiyeti ve hızla sistemleştirilmesi sürecinde önemli semboller haline gelmişlerdir” (1999: 321). Aleviliğin anlaşılma biçimleri ve yorumları farklılaştıkça araştırmacılar meydana gelen değişimi çeşitli şekillerde değerlendirmeye başlamışlardır. Kimi yazarlar ocak sisteminin ve dedelik kurumunun rolleri ve işlevlerinde azalma tespit ederken kimileri ise farklı roller ve işlevler kazandıklarını öne

sürmektedirler. Kentleşme sürecinden en çok etkilenen dedelik kurumu ve ocak sistemi olmuştur zira Aleviliğin inanç esaslarının öğretilmesinden hukuksal işlevlerine kadar geniş toplumsal ihtiyaçlara cevap veren bu yapının kentte sürdürülmesi oldukça zordur. Arı'nın gözlemlediği gibi, dedelerin geleneksel süreçte inançsal bilgiyi öğreten kişiler olmaları ancak günümüzde eğitimin yaygınlaşmasıyla bireylerin birçok bilgiye kendi başına ulaşabilir hale gelmesi sonucunda dedelerin toplum içindeki ayrıcalıklı konumları zayıflamıştır (2019: 169).

Dedeler geleneksel süreçte sadece bir inanç figürü değil aynı zamanda toplumsal ve idari açıdan otoritedir. Dedeler, musahiplik ve düşkünlük kurumlarıyla beraber taliplerin hayatlarının düzenlenmesi ve geleneğin sürdürülmesinde kaynak kişilerdir. Taliplerin yaşamlarını sürdürürken her konuda başvurdukları dedelerden uzaklaşması (Yaman, 2011: 256) ve inancın gereklerini öğrenmelerini mümkün kılan ocak sisteminin zayıflaması Alevi topluluklar için ciddi bir değişimin yolunu açmıştır. Geleneksel süreçte dedelerin sahip oldukları statü değerini yitirmiş, dedelerin otoriteleri zayıflamıştır (Yılmaz, 2008, 235-236). Aleviliğin geleneksel yorumlarının etkili olduğu çevrelerde dedelik kurumu, Aleviliğin en mühim unsurlarından olsa da dedeliğin işlevini kaybetmesi, Aleviliğin işlevlerini kaybetmesiyle bağlantılı olarak görülmüştür (Dönmez, 2016: 132-133). Birçok araştırmacı, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaptıkları araştırmalarda benzer sonuçlara ulaşarak dedelik kurumunun zayıfladığını (Türkdoğan, 2004: 63; Cengiz, 2000: 154-155; Yıldırım, 2010: 247) ve cemlerin eski sıklıkta ve düzende yapılmadığını ortaya koymuştur (Sinanoğlu, 2017: 21). Cemin Alevi inancındaki merkezi konumu ve dedelerin toplum karşısındaki otoritesini sağlamasını mümkün kılan süreç dikkate alındığında büyük kentlerde bu durumu sürdürmek mümkün gözükmemekte, Aleviliğin kurumsal yapısının dönüşüme zayıflamakla beraber insan ilişkilerinin de dönüşüme uğradığı görülmektedir.

Ocak sistemi, taliplere hayatlarını sürdürürken karşılaşılabilecekleri sorunlarla ilgili çözüm sunabilecek önemli bir unsurdur ancak kente gelmek ve aynı ocağa mensup diğer taliplerle ayrı yaşamak, Alevilerin hayatında daha önce yaşanmadığı kadar büyük bir değişime neden olmuştur. Dedekargınoğlu'nun belirttiği gibi günümüzde taliplerin önemli bir kısmı ocakları ve dedeleri tanımamaktadır (2012: 132). Özellikle büyük şehirlere ve yurtdışına taşınan bazı Alevi toplulukların bu geleneksel süreçten tamamen uzaklaştıklarını

görebiliriz. Toplumsal hayatta yeri büyük olan önemli bir sistemin ya da kurumun işlevsiz hale gelmesi, bireylerin uyum problemleri yaşamasına neden olabilir. Bu durum Alevi toplulukların genelini ilgilendiren bir sorun olunca bu sefer kurumun alternatifi olarak görülen yapılar ön plâna çıkmaya başlamıştır. Alevi derneklerinin kurulması da bu döneme denk gelmektedir. Kentte yaşayan ve örgün eğitime belirli ölçülerde katılan, siyasi bir takım söylem ve ideolojilerden etkilenen, köyüyle bağı zayıflamış kitleler için bu noktada dernekler önemli bir alternatif olarak görülebilmektedir. Bazı derneklerin yönetiminde Dede soylu isimlerin yer alması da bu uygulamanın yaygınlaşmasına destek sağlamaktadır. Yeni bir sosyalleşme olanağı sağlayan bu yapı aynı zamanda Aleviliğin algılanma biçimlerini ve kimlik tartışmalarını da etkilemektedir. Kentte Aleviliğin sosyal konumu ve niteliğinden çok örgütlenme biçimi değişmiştir.

5. ALEVİLİKTE CEM VE KIRKLAR KAVRAMININ ANALİZİ

Alevilikte ana ibadet olarak kabul edilen cemler, Aleviliğin inançsal unsurlarının önemli bir kısmını yansıtmaktadır. “Geleneksel öğretisinde, inancı şekilsel kalıplardan hakikate (öze) taşımayı amaçlamış olan Alevi inancı, bu manada da cem ibadetinin erkânlarına da farklı tasavvufi anlamlar yüklemiştir” (Dönmez ve Çelik, 2018: 1). Cemler bazen kaynaklarda erkân adıyla yer almaktadır örnek vermek gerekirse musahiplik erkânı/cemi yaygın olarak görülebilir. Cemlerin yapılmaları bölgeden bölgeye değişiklikler içerse de genel itibarıyla birtakım kurallar söz konusudur. Perşembeyi cumaya bağlayan akşamlar cemlerin yapılması ve “her talibin 48 cumaya katılması haktır” görüşü Alevilikte benimsenmiştir (Dönmez ve Çelik, 2018: 7). Burada bazı cemlerden kısaca söz ederek, Aleviliğin inançsal ve kurumsal yapısına etkisini vurgulayacağız. Cemlerin isimlerine ya da içeriklerine baktığımızda bölgesel bazı farklılıklar görülebilir; ancak temelde benzer amaçların ön plâna çıktığını belirtebiliriz. Öncelikle “Abdal Musa cemi” ele alınabilir. Yılın ilk cemi (Dönmez ve Çelik, 2018: 8) olarak icra edilen bu cemde toplumun bir araya gelmesi amaçlanmaktadır (Yılmaz, 2011: 203). Görgü ceminin uygulanışı ya da anlaşılması üzerinde bölgesel farklılıklar bulunabilir. Rençber Adıyaman örneğinde görgünün, taliplerin ikrar vermesi ya da ikrar vermiş olan taliplerin görgüleri için yapılan bir erkân olduğunu belirtmiştir (2013: 229). İkrar veren taliplerin bir yılda kurallara uyup uymadığının sorgusu olan (Dönmez ve Çelik, 2018: 8) görgü cemleri, Aleviliğin özellikle geleneksel süreçte kurumsal yapısının sağlam bir şekilde kalmasına hizmet etmiş, bireyler arasında güveni sağlamıştır. Cem birçok inançsal ve sosyal yönü bünyesinde barındırmaktadır. Aleviler her yıl bir kez görgüden geçmek ve topluma karşı sorumluluğunu yerine getirmek durumundadır. Kendisinden şikayetçi olanı, cemdeki insanlar haklı bulursa, şikayet edilen kişi onları razı etmek durumundadır, küskün kalmaya devam edip barışmazlarsa görgüleri yapılmaz (Yaman, 1998: 7).

Cemlerin ve Kırklar inancının temellerini *Buyruk* adlı eserlerde görmekteyiz. *Buyruk* Anadolu’da birçok metne verilmiş bir ad olarak karşımıza çıkmaktadır. *Buyruk* metinleri Alevi yazılı kaynakları içinde oldukça önemli bir yer tutmaktadır. “...Alevî inanç ve uygulamalarının en temel yazılı referansları” (Yıldırım, 2020: 21) olarak kabul edilirler.

Alevilik adına söylenen inançsal ve kurumsal unsurların büyük oranda *Buyruklar* üzerinden yorumlandığını görebiliriz. *Buyrukların* birçok nüshası olduğu gibi tüm metinler aynı değildir (Yıldırım, 2020: 48-49) ancak metinlerde yer alan (*İmam Cafer Sadık Buyruğu* olarak adlandırılan *Buyruklar*) Kırklar cemi, musahiplik gibi bölümler Aleviliğin inançsal dayanaklarının sistemleşmesinde önemli görülmüştür. Literatürde yer alan birçok çalışmanın temel aldığı kaynak *İmam Cafer Sadık Buyruğu* olsa da *Şeyh Sâfi Buyruğu* da çok önemli bir eserdir. Aşağıda *İmam Cafer Sadık Buyruğu*'nun içeriğinde yer alan kavramlardan bahsedilecektir. Öncelikle *Şeyh Sâfi Buyruğu* ele alınacaktır.

Şeyh Sâfi Buyruğu, Taşgîn'in çalışmasıyla sunulmuştur. Daha önce birçok çalışmada kısmen ele alınan *Buyruk*, Alevî yazınsal kaynaklarının önemli bir parçasıdır (2013: 7). Eserin içeriğini ele aldığımızda tasavvufî kavramlar yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Besmele ile başlayıp devam eden eserde, tasavvufî yolculuğun önemli basamakları olan şeriât, tarikat, marifet ve hakikâten bahsedilmektedir.

“Ve ruh dahi dördtür.

Ve nefis dahi dördtür.

İmdi hal ehlinin dahi makamı dördtür.

Evvel makam şeriattır, avam için.

İkinci makam tarikattır, iptida için.

Üçüncü makam hakikattir, münteha içindir.

Dördüncü makam hakikattir, intiha için (Taşgîn, 2013: 17).

Sonraki sayfalarda sayılan makamların içeriğinden bahsedilerek, kişinin bu makamlardan geçmek için neler yapması gerektiği söylenmektedir. Tasavvufî mânâda “kâmil” insan oluşun yolunu anlatmaktadır.

İmam Cafer Sadık Buyruğu metinlerinin, cemin inançsal dayanağı olduğuna inanılmıştır. Metinler çok sayıda el yazmasından oluşsa da metinler arasında çoğunlukla küçük değişiklikler vardır. İçinde Aleviliği kendine has kılan unsurların birçoğuna rastlayabiliriz. Kırklar cemi inancı, musahiplik gibi Aleviliğin temel kurumsal yapılarını içeren, inançsal olduğu kadar tarihsel belge niteliğini de taşımaktadır.

Kırklar kavramı Alevilik açısından oldukça mühimdir. Esasında “kırk” başka birçok inançta bulunan, Akın’ın eserinde gördüğümüz şekliyle mitolojik ve teolojik açıdan çeşitli yorumlarla ilişkili olan bir kavramdır (2020: 9-12). Konuyu daha iyi açıklamak adına Akın’ın eserinden hareketle, Türklerin mitolojik kaynaklarına odaklandık.

Ögel’in Türk Mitolojisini incelediği eserinde yer alan birçok unsur Türklerin hayatlarında Müslüman olmadan önce de “kırk” kavramının farklı biçimlerde yer aldığını göstermektedir. Ögel’in, Oğuz Destanı’nı ele aldığı kısma baktığımızda Oğuz Han’ın doğuşundan itibaren önemli birçok olayda ve durumda “kırk” sayısını görmekteyiz, örnek teşkil etmesi bakımından şu parçaları gösterebiliriz:

İlk örnekte Oğuz Han’ın doğduktan kısa süre sonra yürüyüp konuştuğundan bahseden kısımda, kırk gün vurgusu önem taşımaktadır.

“... Ansızın dile geldi, söyler konuşur oldu!

Kırk gün geçtikten sonra, yürür oynaşur oldu!” (Ögel, 2014:131).

İkinci örnekte ise Oğuz Han yönetimi eline almış, halk ile buluşmuştur.

“... Emir verdi Oğuz Han, kendinin iç iline,

Toplandı halk sözleşti, koştı onun eline.

Oğuz kırk masa ile, sıra dizdirmiş idi,

Türlü şaraplar ile, aşlar pişirtmiş idi.” (2014: 134).

Üçüncü örnekte ise Oğuz Han’ın yaptığı akından bahsedilmektedir.

“...Oğuz yola çıkarak, bayraklarını açtı,

Muz-Dağ eteklerini, kırk günden sonra aştı”(2014: 136).

Ögel, Buyan Han’dan bahsettiği kısımda “Han’ın kırk kızı olduğundan ve bu kadınlardan doğan kırk kızdan bugün de Kırk-Kız (Kırgız) denen kavmin meydana geldiğinden” söz etmiştir (2014: 442). Oğuz Han’ın hayatında ve başarılarından bahsederken kırk sayısının sürekli vurgulanıyor olması Türk destanlarında ve mitolojisinde kırkın

önemini göstermektedir. Bu durum sadece Türk kültüründe yer alan bir unsur olmayıp çeşitli kültürlerde farklı biçimlerde yer almaktadır. İslâmî referanslar yahut yakın coğrafyadaki diğer inanışlar da büyük ölçüde kırk kavramından bahsetmektedir.

“Hazreti Muhammed’in adının başında ve ortasında bulunan mim harfinin sayısal değeri 40’tır. Bu nedenle Peygamber’in kendisine has bir sayı olduğu düşünülür, ayrıca cennetsel adı Ahmed’de bulunur - ...Bu dinsel bağlantılar Müslümanları deyişleri ve Peygamber’in sözlerini 40’lı gruplar halinde toplamaya teşvik etmiştir: hadis’ler (Peygamber’in sözleri) genellikle bu biçimde toplanır ve bu hadis’lerden birisine göre Peygamber, "Halkım arasında her kim din hakkındaki 40 hadis’i ezberlerse Kıyamet Günü din bilginlerinin ve hukukçuların yanı sıra yeniden dirilecektir," demiştir. Böyle bir grup, örneğin, Peygamber’in ilahi merhamet ya da yazmanın önemi gibi belli bir konuya ilişkin söylediği 40 deyişi ya da aynı isimli 40 kişinin aktardığı 40 hadis’i ya da 40 farklı yerden toplanan 40 hadis’i içerebilir, vs. Erbain denilen böyle "kırklı" derlemeler usta kaligraflarca sanatsal işlenmiştir.” (Schimmel, 1998: 270-271)

Akın’a göre yukarıda bahsedilen erbain kavramı tasavvufi anlayışta önemli bir kavram olup, “erbaine girmek” ya da “erbain çıkarmak” olarak isimlendirilen anlayış, tasavvufun temelinde yer alan “benlik”ten yani nefsin isteklerinden uzaklaşma yahut onu terbiye etme isteğine dayanmaktadır. Türk tasavvufi geleneğinde “çile çıkarmak” kavramıyla özdeşleşmiştir (2020: 13-14). Akın eserinde kırkların, Aleviliğin inanç temelinde ibadetlerin dayanağını oluşturduğunu ve Aleviliğin ezoterik bir yapıya sahip olduğunu belirterek, sözlü geleneğin inanç yapısı üzerindeki etkisine değinir. Kırklar kültürünün Alevi deyiş ve gülbankları üzerinden nesilden nesillere aktarılışından bahseder. Taliplerin kırkları cem üzerinden öğrendiğini belirtir (2020: 77-78). *Buyruk* metninde Hz. Peygamber’in Miraç’a gittiğinden bahseden bir bölüm vardır. Burada Hz. Muhammed’in önüne bir aslan çıktığından söz eder. Bir ses duyar, aslanın ondan bir nişan istediği söylenir, Hz. Muhammed yüzüğünü çıkarır ve aslana verir, yüzük aslanda nişan kalır. Hz. Muhammed yoluna gider. Sidret’ül Muntaha’ya varır. Miraç’tan dönerken bir kubbe görür, kapısına gider. Kırklar orada sohbet ederler. Hz. Muhammed içeride otuz dokuz sahabe görür, birisi Pars’a gitmiştir, ona Selman-ı Farisi demektedirler (Vaktidolu, 1996: 13-16). Hz. Ali’de o meclistedir, Hz. Muhammed onun yanına oturur ve onlara kim olduklarını sorar. “Biz Kırklarız” derler. Selman-ı Farisi döner, bir üzüm tanesi getirir, Kırklar bu üzümü Hz. Muhammed’in önüne koyar. Ondan üzüm tanesini paylaşmasını isterler. Kırk kişi olduklarından nasıl böleceğini düşünür, o sırada Cebrail cennetten nurdan yapılmış bir tabak ile gelir, tabağı Hz. Muhammed’in önüne bırakır ve “şerbet eyle ey Muhammed” der. Kırklar şerbetten içer, “Ya

Allah” diyerek semaha girerler, Kırkların semahı ilahi bir nur içinde sürer (Bozkurt, 2018: 25-27). Hz. Muhammed Kırklara, pirlerini ve rehberleri sorar. Kırklar “Pirimiz Şah-ı Merdan Ali’dir, rehberimiz Cebrail Aleyhisselâm” derler. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin orada olduğunu anlar. Hz. Ali, Hz. Muhammed’in yanına yürür, Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin parmağında Miraç’a giderken aslanın ağzına verdiği yüzüğü görür (Vaktidolu, 1996: 19-20). Farklı yazmalar bir araya getirildiğinden çeşitli anlatımlar söz konusu olsa da genel itibariyle Kırklar cemi inancının çerçevesi böyledir. Kırkların cemi inancı *Buyruk* metinleri vasıtasıyla günümüze ulaşmış, sadece cemi değil Aleviliğin geleneksel yapısını da etkilemiştir.

Miraç, İslâm inancının çeşitli yorumlarında farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Yıldırım, miracın Alevi inancındaki önemli bir yerini şöyle anlatmaktadır: Miraç, temelde insanın Hakk’a ulaşmasını anlatır. Miraç konusunda Alevi inancının diğer tasavvufi anlayışlardan farkı, “*miraca toplumsal bir karakter kazandırmış olmasıdır*”. Cemin aslı unsuru Miraç’tır. Cem ibadeti, temelde Hz. Muhammed’in Miraç yolculuğunu *tekrar* ve *taklit* etmektir (2018b: 147). Cemlerde *on iki hizmet* vardır. Bu on iki hizmet farklı kaynaklarda çeşitli isimlendirmelere sahip olsa da temelde hizmetlerin aynı doğrultuda olduğunu söyleyebiliriz. Yaman’ın eserinden hareketle, on iki hizmet sahipleri şöyle sıralanabilir: **dede**, cemi yönetmekle görevlidir. Talipleri arasındaki sorunları çözer, özellikle geleneksel süreçte Alevilikle ilgili bilgilerin taşıyıcısıdır. **Rehber**, cemde görgüsü yapılan kişilere yardımcıdır. **Gözcü**, cemde düzeni sağlamaktan sorumludur. **Çerağcı**, meydanın aydınlatılması görevini üstlenir. **Zakir**, deyişleri söyler. **Süpürgeci**, hizmetlerin sonunda süpürge çalar. **Saka**, su dağıtır. **Sofracı**, kurban işine bakar. **Pervane**, cem evine gelenlerle ilgilenir. **Peyik**, cem’in yapılacağını duyurur. **İznikçi**, cem evinin temizliğiyle ilgilenir. **Kapıcı**, cemin yapıldığı yerin kapısında durur (2011: 233).

Cemlerin yapıldığı mekanlar süreç içerisinde değişiklikler yaşasa da çoğunlukla bir köy evi ya da cem evinde yapılmaktadır. Cem yapılan mekana kırklar meydanı veya meydan evi denmektedir. Kapıdan girilirken duaların okunduğu ve cemin icra edildiği yerdir (Tekin, 2011: 314). Cemlerde okunan dualar ve deyişler vardır. Okunan duaların bir kısmına gülbank adı verilmektedir. Örnek teşkil edebilmesi açısından cem birleme gülbankına yer vermekteyiz:

“Bişmişah Allah Allah! Akşamlar hayr ola, hayırlar feth ola. Müminler şad ola, meydanlar abad ola, sırlar mestur ola. Hakk-Muhammed-Ali erenler Ceminde hizmet edenleri, Cemde bulunan bacılar kardeşler cümle muhibi Ehl-i Beyt’le birlikte didarlarından, katarlarından ayırmaya.

On İki İmam, On Dört Masum-u Pâk, On Yedi Kemerbestin hizmetleri üzerimizde ola. Kutb-ü’l ârifin, gavsul vasilin, Seyid Muhammed Hünkâr Hacı Bektaş Velî muin ve destgırarımız ola. Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar ve rical-el gayb erenleri, sefa nazarlarını esirgemeye. Cenab-ı Hakk cümlemizin münkür munafık şerrinden, adu mekrinden hıfz-ı emande eyleye. Dertlerimize derman, gönüllerimize iman, hastalarımıza şifa, borçlarımıza eda nasip eyleye. Güruh-u Naci’ye ve zümreyi Salihini katılmak müyesser eyleye. Namerde muhtaç eylemeye. Vaktimiz hayır gele. Dil bizden, nefes Hazreti Şah-ı Merdan Ali’den ola. Oturan, duran kovusuz gaybetsiz evine varıp yastığına baş koya, sağ yatan selamet kalkan Ali yoldaşı, Hızır kılavuzu ola. Gerçek erenlerin dem’ine hû.” (Öz, 2013: 62-63).

Cemler, geleneksel özellikleri düşünüldüğünde Aleviliğin inançsal ve kurumsal yapısının temel taşıdır. Talip ile dedenin ve musahiple musahibin bir araya gelmesini sağlayarak dinsel ve sosyal açıdan birçok işlevi yerine getirmektedir.

5.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE CEM VE CEMEVLERİNİN ANALİZİ

Alevilikte cem, inancın sürdürülmesinde en mühim noktayı temsil etmektedir. Alevi inancında cem temel ibadet olarak görülmekle beraber, görgü ve musahiplik cemlerini ele aldığımızda Alevi topluluklarının sosyal düzenlerini ve aralarındaki adaleti sağlamak gibi önemli toplumsal işlevlere de sahip olduğunu görürüz. Geleneksel özellikleri dikkate alındığında Alevi toplulukların inanç aktarımlarının sağlanabilmesi için cemlerin düzenli olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Alevi bir ailede doğan çocuk için inancının ya da Alevilikteki adıyla yolunun kurallarını öğrenip içselleştirdiği ve sosyalleşerek toplumsal hayatın bir parçası olduğu yer cemdir. Cem, geleneksel süreçte üstlendiği sosyal ve eğitsel işlevini (Yaman, 2011: 231) yitirmektedir. Alevi toplulukların inanç eğitimi, aralarındaki adaleti, düzeni ve sosyal dayanışmayı sağlamakta başat role sahip olan cemin, kent ortamında düzenli ve kurallarına uygun şekillerde yapılamaması neticesinde talipler arasındaki bağ gittikçe zayıflamıştır. Aras, Pazarcık’ta yaptığı araştırmada yaklaşık elli yıldır musahiplik cemi yapılmadığını tespit etmiştir (2017: 597) bu çarpıcı örnek, cem ibadetinin Alevi inancının sürdürülmesi için ne ölçüde elzem olduğu dikkate alınırsa daha önemli hale

gelecektir. Alevilik için kent ortamında meydana gelen değişim öncelikle sosyal hayatı etkilese de günümüze yaklaştıkça inanç alanındaki tesirleri artmıştır.

Cem için söylenebilecek hususların en önde geleni “rıızalık” kavramıdır. Ceme gelen razıdır ve razı olunandır (Dönmez ve Çelik, 2018: 19). Kul hakkı ile ceme girilemeyeceğinden, Alevi toplumu içindeki sorunların hem çözümünü hem de önlemini cem yoluyla mümkün kılmıştır. Düşkünlük kurumunun işlevselliğini yitirmesiyle beraber hukuksal işlevi de zarar gören cemin artık kısıtlı bölgelerde daha az taliple ya da daha kalabalık ve farklı ocaklardan kimselerle yapıldığı görülmektedir. Katılım değiştiği gibi içerik ve fonksiyonları da değişen cemin metropollerde ya da nüfusun dağıldığı şehirlerde neredeyse hiç yapılmadığı fark edilmektedir. Kent ortamında cemin yapılabilmesi oldukça zorlaşmaktadır. Öncelikle bazı gerekliliklerin sağlanmasında zorluklar yaşanmaktadır. Talipler aynı şehirlerde yaşamamakta, kimisi geleneksel kaynaklardan tamamen koptuğu için mensup olduğu ocağı dâhi tanımamaktadır. Geleneksel özelliklerin korunmaya çalışıldığı küçük şehirlerde bile göçlerin yaşanması ve yeni neslin algılarının farklılaşması, Cemlere katılımın azalmasında etkili olmaktadır. Arı, Adıyaman’da yaptığı çalışmada taliplerin ocaklardan uzaklaşmaya başladıklarını ve bazı taliplerin ocakla ilgili bilgilerinin zayıf olduğunu belirtmiştir (Arı, 2019: 178). Adıyaman Türkiye’nin nüfus yoğunluğu açısından önde gelen şehirlerinden hem coğrafi olarak uzak hem de geleneksel özelliklerini bir nebze sürdürebilmesi açısından yüzölçümü büyük olmayan bir şehirdir ancak buna rağmen ocak sisteminin zayıflamaya başladığı ve dolayısıyla cemlerin bu durumdan etkilendiğini görebiliriz. Alevilikte inançsal yapının korunmasını mümkün kılan en mühim hususlar ocak sistemi ve dedelik üzerinden varlığını sürdürdüğünden ocakla bağın azalması inancın diğer unsurlarına etki etmektedir. Cem evlerinin farklı işlevleri bulunmaktadır. Kentleşme sürecinde yaşanan yoğun göçün etkisiyle birçok cem evi kurularak hem inançsal hem de sosyal birçok işlevin yerine getirilmesinde rol oynamışlardır. Rençber’in vurguladığı gibi cem evlerinin üstlendiği sosyal ve kültürel işlevler cem evlerinin içeriğinde bir değişim yaratmaya başlamıştır (2018: 120-121). Alevilikte önemli birtakım inançsal ve geleneksel hususların öğretilmesinde de işlev üstlenen cem evlerinde, konferanslar ve sosyal etkinlikler gerçekleştirilmektedir (Üçer, 2018: 76). Sosyal, kültürel ve eğitsel açıdan birtakım faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde cem evlerinin rolünün artması, farklı ocaklardan gelen

Alevi topluluklarının da cem evleri ve dernekler bünyesinde bir araya gelme ihtimalini arttırmıştır. Geleneksel süreçte ocak bünyesinde toplanan, inançsal ve kültürel hususlarının gereklerini ocak sistemi içinde öğrenen topluluklar için yeni bir sosyal bağın ve aidiyet hissinin, cem evleri vasıtasıyla kurulmaya başladığı görülmektedir.

Geçmiş zamanlarda dedeler, taliplerini iyi tanır ve dinî hayatın anlaşılmasında en önemli yardımcıdır; ancak günümüze yaklaştıkça dedeler cem evi dedelerine dönüşmeye başlamışlardır ve taliplerin dedelere giderek danışması gerekmektedir, günümüzde taliple dedeyi biraraya getiren dernekler olmaktadır (Yılmaz, 2008: 234). Bazı derneklerin faaliyetleri çoktan mürşid ocağı dedelerini geçmeye başlamış, medyatik olmanın gücüyle daha fazla tanınan kişiler haline gelmişlerdir. Bu durum dedelik kurumunu ve ocak sistemini zayıflattığı gibi cemin nasıl yapılacağı hususunu ortaya çıkarmıştır zira eğer dedelerin bulunmadığı bir cem düşünülürse bu durumun Aleviler arasında nasıl karşılanacağı da ayrı bir tartışma konusu yaratacaktır. Dönmez yaptığı araştırmada dedelerin gençlere Aleviliği bütünüyle anlatamadıklarını ve dedelerin köydeki cemleri şehirdekine tercih ettiklerini, şehirde cemin *sembolik* hale gelmeye başladığını saptamıştır (2003: 279). Dedeler ile yapılan mülakatların sonuçlarından da anlaşılabileceği gibi bu temel sorunların kolayca çözülmesi imkânı gözükmemektedir. Cem evleri tarihsel sürece baktığımızda Alevi topluluklar içinde bir sorun ya da tartışma yaratmamıştır. Köylerde genelde meydan evinde/cem evinde yapılan cem için kentte ise bu durum önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Cem evlerini kim yapmalıdır? Dernekler vasıtasıyla yapılan cem evlerinde cemleri kim yönetmelidir? Dedelerin yaşamadığı ya da ocak farklılıklarının bulunduğu bir bölgede cemleri kim yönetmelidir? Bu sorular ve daha fazlası kentlerin ortaya çıkardığı değişimin, Aleviler arasında farklı yansımalarıdır ve cevapların farklılaşması da Aleviler arasındaki birlik hissi ve ortak değerlere sahip olma bilincini azaltmaktadır. Cem'in Aleviler arasında değişen yorumlara sahip olması, meydanın etki alanının genişlemesiyle birleşince yeni kuşakların geleneksel bilgilere ulaşma oranı azalmaktadır.

6. ALEVİLİKTE MUSAHİPLİK KURUMUNUN ANALİZİ

Musahiplik, Aleviliğin hem inançsal hem de sosyal yönünü açıklamamızda bize en çok yardımı olacak kavramlardan biridir. Alevilikte bireylerin bireyler ile ilişkilerini düzenleyen ana husulardan biri olan Musahipliğin, kökenine dair farklı yorumlar bulunmaktadır.

“Farklı coğrafya ve orjine bağlanmakla ve bu hususta geçmişte Türk kavimleri arasında var olduğu bilinen anda (yeminli dostluk andlaşması), biste (kardeşlik, ortaklık), alplik, nögerlik (arkadaşlık), gibi adet ve uygulamalara dikkat çekilmekle birlikte, genellikle Musâhiplik kurumu, zamanında Anadolu coğrafyasında çok önemli fonksiyonlar icrâ eden Fütüvvet ve Ahilik geleneğiyle bağlantılı görülmektedir” (Üçer, 2011: 234).

Musahipliği ortaya çıkaran şartlar için birçok tez ileri sürülmüştür. Bunlardan bazıları; Türklerin Müslüman olmadan önceki toplumsal ve dini hayatı, Anadolu’ya göç sürecinin etkileri, Anadolu’da yaşadıkları siyasi ve sosyal içerikli olaylardır (Üçer, 2011: 65). Sayılan tüm unsurların bir ölçüde etkili olduğunu varsayabiliriz, Türklerin İslâmlaşma sürecinin daha önce vurguladığımız gibi kendine has bir gerçekliğe sahip olmasından ötürü İslâmî hayat teşekkülü de bu şartların etkisiyle mümkün olmuştur. Yesevîlik, Kalenderîlik ve Vefâîlik gibi sufi akımlardan etkilenecek, sosyal ve tarihsel şartlarının etkisiyle İslâm’ı çeşitli şekillerde yorumlamışlardır (Üçer, 2011: 229).

Musahiplik, *Buyruk* metinlerinde Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin musahip olması üzerinden anlatılmak suretiyle temellendirilmiştir (Bozkurt, 2018: 28-35). *Buyruk*’ta musahiplik net bir şekilde yer alıp, mutlaka musahip tutulması gerektiği ve “musahipten dönülmeyeceği” yazmaktadır. Musahipler birbirlerinden razı olmak ve erkânı bilmek zorundadır (Vaktidolu, 1996: 45-47). Musahiplik, Alevilikte evli iki kişinin ölünceye dek kardeş olacaklarına dair dedenin ve diğer taliplerin huzurunda söz vermeleri sonucunda gerçekleşmektedir. Musahiplikte verilen söze ikrar denmektedir ve bu ikrar “ruhlar alemindeki ikrarın devamıdır” (Uğurlu, 2009: 221). Musahip olabilmek için ceme katılmak gerekmektedir ve bu cemlere, musahiplik cemi adı verilmiştir. Musahiplik belirli bir yaş olgunluğuna gelen kişilerin yapması gereken bir görev olarak kabul edilmiştir ancak bu yaş katî kurallarla belirlenmemiştir. Musahip olmanın getireceği sorumluluğa hazır olmak belirleyici olan faktördür (Er, 1998: 39). Musahiplik için “yol kardeşliği” (Özdemir ve Bâki, 2017: 60), “ahiret kardeşliği” ve “malı mala canı cana katmak” (Dedekargınoğlu, 2010: 343) ifadelerinin kullanılması, kurumun Alevi inancındaki sosyal işlevlerini göstermektedir. Musahiplik hayat boyu devam etmekle birlikte musahiplerin birisi ölünce ailesine karşı

sorumluluklar sürmektedir (Yalçinkaya, 1996: 67-68). Musahiplerin çocukları kardeş sayılırlar (Akın, 2017: 243) ve aralarında evlilik yasağı vardır (Özdemir ve Bâki, 2017: 60).

Musahiplik, sosyal dayanışmayı arttıran (Yılmaz, 2008: 234) ve birlik hissini kuvvetlendiren bir uygulamadır. Maddi ve manevi sorunlar yaşandığında insanların birbirine destek olması, aidiyet hissini kuvvetlendirici bir işlev üstlenmiştir. Verilmiş olan sözün ölünceye kadar devam etmesiye güveni sağlamıştır. Kırsal hayatta yaşamlarını uzun bir süre devam ettiren topluluklar için musahipliğin sosyal yönü de en az inançsal yönü kadar önem kazanmıştır. Musahiplik, ocak sisteminin de temel bileşenlerinden birini oluşturur. Bireyler arası ilişkileri düzenlediği için insanların bir arada yaşamını kolaylaştırır.

6.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE MUSAHİPLİK KURUMUNUN ANALİZİ

Aleviliğin geleneksel sürecine odaklandığımızda inançsal bakımdan bir bütünlük arz ettiğini ifade edebiliriz. Bu bütünlüğün devamını sağlayan unsurlardan biri de musahipliktir. Musahiplik kurumu taliplerin hayatlarını daha kolay idame ettirmelerini sağladığı gibi önemli bir sosyal kontrol işlevi de görmektedir. Musahip olan aileler birbirinin problemlerine yardımcı olabilmektedir. İnancın ve kültürün aktarımında cemin önemli bir rolü olduğu gibi musahiplik cemleri vasıtasıyla orada bulunan taliplerin tümü karşısında ilan edilen kardeşlik, ahirete kadar verilmiş söz olarak bağlayıcılığı yüksek bir sorumluluk vermektedir ancak göç ve kentleşme sonucunda çözölen kurumsal yapıdan musahiplik de payını almıştır. Ekonomik nedenler ile büyük şehirlere ve bazen yurtdışına giden Alevi bireyler için artık kendi ailesi dışında kalan Alevi gruplarla sosyal münasebetler azalmıştır. Bu durumdan en çabuk etkilenen ise musahipliktir çünkü musahipliğin sürdürölebilmesi iki ailenin birbiri ile görüşebileceği mesafede yaşaması iletişimi sürdürmek adına önemlidir. Aleviliğin geleneksel yapısı düşünöldüğünde musahiplik kurumunun devamını sağlayabilen bölgelerin küçük şehirler ve çevresi olması daha muhtemel gözökecektir. Er, musahiplerin birbirine ulaşabilecekleri mesafede yaşıyor olmaları gerektiğini vurgulamıştır (1998: 40).

Kentleşmenin bir sonucu olarak talipler bazen musahiplik erkânını, farklı ocak dedeleri önünde yerine getirmektedirler (Dönmez vd., 2019: 261). Saha araştırmaları birbirinden farklı bazı sonuçlar sunmaktadır örnek verilebilmesi adına Adıyaman'dan yola çıkarsak taliplerin musahiplik uygulamasının devamını sürdürmek adına hareket edildiği saptanmıştır (Arı, 2019: 178) ancak yine küçük bir şehir olan Elazığ'da yapılan araştırma da

Yoğunlu, musahipliğin neredeyse kaybolmaya başladığından söz etmiştir (2014: 145). Başka araştırmalar da Yoğunlu'nun tespitlerini doğrulamakta, musahipliğin ya işlevlerini kaybetmeye başladığını ya da büyük ölçüde uygulanmadığını ortaya koymaktadır. Diyarbakır yöresinde yapılmış olan bir tezde musahiplik kurbanı ceminin en son 1960'larda yapıldığı bulunmuştur (Akın, 2017: 253). Şehir hayatında musahipler arasındaki iletişimin kopmasından dolayı musahiplik kurumu zayıflamış (Taş, 2020: 82) ve genç nesillerde bu gelenek uygulanmamaya başlamıştır (Yaman, 2011: 260-261). Dönmez de Malatya'da yaptığı araştırmada gençlere sorduğu sorular vasıtasıyla musahipliğin toplum içinde çoğunlukla sürdürülmediğini tespit etmiştir (2016: 155). Sinanoğlu yaptığı araştırmada kentte yaşayanların çoğunlukla musahibi olmadığını ortaya koymuştur (2017: 21). Kentin getirdiği davranış kalıplarının kırsal hayattan farklı olması ve Alevilik ile ilgili değerlendirmelerin çeşitli Alevi topluluklar arasında değişmesi musahipliğin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Balkanlıoğlu, 2006: 105). Alevilik için bireysel ilişkileri düzenlemesi ve koruması adına önemli bir kaynak olan musahipliğin zayıflaması, Aleviler arasındaki sosyal bağların ve aidiyet duygularının da zayıflamasına sebebiyet vermektedir. Büyük şehirlerde ocağıyla bağlantısını kaybetme noktasında olan, musahibi olmayan ya da pek görüşmeyen insanların Aleviliği algılama biçimleri, kendi akrabalarından dâhi farklılaşmaktadır ve bu durum sosyal değişimin ciddi bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Aleviler sosyal bağlarını güçlendirmek adına daha çok dernekler çerçevesinde örgütlenmeye başladıklarından ocak, dedelik kurumu ve musahiplik çerçevesinde devamlılığını sağlayan geleneksel inançsal yapının algılanma biçimleri de farklılaşmaktadır. Bireyden grup içi ilişkilere kadar örgütlenme ve sosyal ilişkilerin yapısının değişmesi, musahipliğin bilinmesi ve değerlendirilmesi sürecine tesir etmektedir.

7. ALEVİLİKTE DÜŞKÜNLÜK KAVRAMININ ANALİZİ

Alevilikte inancın kurumsal yapıya birçok etkisi söz konusudur. Düşkünlük kurumu inancın üyelerine sorumluluk yükleyerek geleneğin devamını sağlamıştır. Düşkünlük kavramı sosyal hayatı düzenleyici kuralların yaptırım boyutunda yer almaktadır. “Halk Mahkemesi” olarak görülen düşkünlük kurumu, Aleviliğin geleneksel yapısında yargılama fonksiyonuna sahiptir (Coşkun, 2018: 57-58). Burada inanç yoluyla ortaya konması etkisini arttırmaktadır. Düşkün olanın cemlere alınmadığı bir inanç olması, Aleviliğin insana bakışını anlatan önemli bir husustur. Alevilikte inanç birçok kez “yol” kavramıyla ifade edilmiştir ve yolun gerekleri vardır. Bu gerekleri yerine getirmeyenin sosyal ve inançsal bir bedel ödemesi adalet hissini güçlendirdiği gibi inanca bağlılığı da arttırmıştır. Alevilikte yola mensup olan bir can ıkrarının gereklerini yerine getirmez ise düşkün olur (Üzüm, 2012: 207). Düşkünlük, Alevi toplulukların ahlaki değerlerin korunması amacıyla uyguladığı, esas itibarıyla kişilerin birbirlerinden razı olmasını sağlamaya yönelik dini ve sosyolojik yönleri sahip bir kurumdur (Avunduk, 2019: 24).

Çoğunlukla kırsal kesimde yaşayan birisi için toplumun dışında bırakılmanın oldukça büyük bir etkisi olacaktır. Zira yaşamını sürdürebilmek ve inancının gereklerini yerine getirebilmek için toplumun bir üyesi olarak kalmak zorundadır. Kişi kurallara riayet etmeyip düşkün olduğunda toplumsal ve inançsal müeyyide ile karşılaşmaktadır ancak pişman olup kötü davranışından dönerse pir düşkünlüğün kaldırılması için gerekli adımları atabilmektedir. Cem sırasında düşkünlük kalkmaktadır (Savuran, 2010: 20). Kimi eserlerde “düşkünlük erkânı” olarak anlatılmaktadır ve düşkün olan kişinin yeniden kabul edilmesi için gereklidir (Üzüm, 2012: 207). Türkiye’de Hıdır Abdal Sultan Ocağı, düşkün ocağı olarak tanınmaktadır. Dedelerin düşkünlük konusunda danıştıkları bu ocakta dedeler verilen cezaların uygulanması yahut iptali konusunda söz hakkına sahiptir (Yıldız, 2016: 354). Alevilikte kurumsal yapının tüm hususlarıyla birbirine bağlı oluşunun sonucu olarak düşkünlük konusunun da ocak yapısı üzerindeki tesirini bu şekilde görebiliriz. Düşkünlüğün uygulanmasındaki temel husus cemdir. Yaman, düşkünlerin ceme alınmayacağından bahseder. Haram kazanan, yalancı şahitlik yapan, hırsızlık yapan, ailesine evlatlık görevini yapmayan, insanlara kötülük eden, komşusuna zarar veren, yetim hakkı yiyen düşkündür.

Böylece cemde bulunan insanlar zararlı kişilerden uzak olmaktadır (1998:7). Cemin hukuksal işlevlerinin müeyyide boyutunu oluşturarak sürekliliği sağlayan düşkünlük kurumu, Alevi toplulukların güven ve adalet hislerini güçlendirmiştir. Cem, Alevi inancının tüm göstergelerini içinde barındırarak, eğitsel ve hukuksal yönleriyle, özellikle geleneksel süreçte Aleviliğin inançsal devamlılığını sağlamış, günümüze kadar gelen bir yol açmıştır. Düşkünlük ise cemin uygulanmasını ve Alevi topluluklarının inanç aktarımını sağlamaya hizmet etmiştir.

7.1. SOSYAL DEĞİŞME SÜRECİNDE DÜŞKÜNLÜK KAVRAMININ ANALİZİ

Geleneksel yapısı düşünüldüğünde Alevi inancı taliplere net bir insan tasavvuru sunmuştur. İnsan nereden gelir, neden gelmiştir ve nasıl yaşamalıdır? Tüm bu soruların cevabını cem, musahiplik ve genel itibariyle dedelik kurumu ile sunmuştur. Kurallar bellidir; ikrar verilir, hakka riayet edilir, görgüden geçilir, musahip tutulur ve düşkün olunmaz çünkü kurallara uymadan ne inancın ne de sosyal hayatın bir parçası olunamaz. Bu durum bireyin toplumun bir parçası olabilmesi konusunda önemli bir sosyal kontrol sağladığı gibi diğerlerine karşı da hakkının korunmasını mümkün kılmıştır. Kent ortamında bunun sağlanması ve sürdürülmesi ise zorlaşmıştır. Kentlere göç farklı toplumsal ilişkiler kurulmasını gerektirmektedir. Aleviliğin geleneksel yapısının sürekliliğini sağlayan önemli bir husus olarak düşkünlüğün, kalabalık kent ortamında işlevselliğini korumasını sağlamak için gerekli sosyal ilişkiler ağını ve örgütlenme biçimini mümkün kılmak gerekmektedir ve bu durum sadece nüfus artışı göz önünde bulundurduğumuzda bile büyük bir engelle karşılaştığımızı göstermektedir. Yurt dışına yapılan göçleri ve nüfusun dünyanın kimi bölgelerine dağıldığı gerçeğini düşününce sosyal değişimin Alevilik kurumları üzerindeki önemli etkisini daha net anlamaktayız.

Düşkünlük kurumu, dedelik kurumu ve ocak sistemine bağlıdır ve bu nedenle Dedelik kurumunun zayıflamasıyla birlikte düşkünlük kurumu işlevini yitirmektedir (Coşkun, 2018: 158) ve günümüze yaklaştıkça kent ortamında Aleviliğe ilişkin yapılar çözülmeye başlamıştır (Yaman, 2011: 264). Yapılan saha araştırmalarında düşkünlük kurumunun ya tam anlamıyla uygulanmadığı² ya da işlevselliğini yitirerek kaybolduğu

² Irmak ve Hamarat, <http://www.dergipark.org.tr/tr/download/article-file/462051>. (Erişim Tarihi: 04.08.2020).

ortaya konulmuştur (Halis, 2019: 71). Görgü cemlerinin düzenli olarak yapılması sonucunda düşkünlük kurumu gücünü koruyacağından (Yılmaz, 2008: 236) cemlerin olması gerektiği gibi düzenli olarak yapılmaması kent hayatında Aleviliğin kurumsal yapısını zayıflatmaktadır.

Geleneksel süreç temel alındığında dede önemli bir otoriteydi ancak günümüzde bu konu da çeşitli çevrelerde tartışılmaya başlamıştır ve bu durum düşkünlüğün uygulanmasında bazı problemlere neden olmaktadır (Dönmez, 2016: 148). Dedeler tarihsel süreçte inancın ana öğelerini anlatan kişidir ve günümüzde yazılı eserlerin ulaşılabilirliği artarak bireylerin anlatılanları sorgulamasına yol açmaktadır (Savuran, 2010: 91). Düşkünlüğün uygulanmasında ana husus dedenin yol göstericiliği olduğundan dedeler hakkında farklı değerlendirmelerin oluşması kurumun devamını sağlayacak fikir birliğini ve aidiyet hissini zayıflatmaktadır. Düşkünlük önemli bir yaptırımdır ancak uygulanabilmesi için sosyal ilişkilerin yakın olduğu ve bir ölçüde dışa kapalı bir toplumsal hayat gereklidir. Günümüze yaklaştıkça bunun imkan dahilinde olmaktan çıktığını görebiliriz. Bu durum sadece kent ortamının değil aynı zamanda nüfus artışının bir sonucudur. Nüfusun bu şekilde artması ve dağılması hem aidiyet duygularını hem de sosyal kontrolü zayıflatmaktadır. Toplumsal ilişkilerdeki dönüşüm etkisini inancın yaşanmasında da göstermektedir. Düşkünlük kurumunun etki alanını daraltarak büyük şehirlerde kaybolmasına neden olan en önemli faktör de bu toplumsal ilişkilerin dönüşümüdür. Bazı bölgelerde aynı ocağa mensup kişiler zamanla birbirini tanımayacak kadar uzaklaşmışlardır. Hem göç hem de bireyselleşmenin getirdiği davranış kalıpları Aleviliğin geleneksel yapısından farklı özelliklerin ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

8. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME KAVRAMLARININ ANALİZİ

Tarihte kentler farklı birçok amaçla kullanılan yerleşim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modernleşme sürecinde kentlerin yapısı ve işlevleri değişime uğramıştır. Modern kentler özellikle sahip oldukları nüfus yapısıyla göze çarparlar. Kısa bir tanım yapmak istersek kent; tarım dışı üretim yapılan, teknolojinin yaygınlaştığı, nüfusun yoğun ve heterojen olduğu yerleşim yeridir (Erkan, 2002: 18-19). Modern kentler nüfus yoğunluğuyla ve dağılımıyla karakterize edilebilir zira hem ekonomik hem de sosyal faaliyetler gereği nüfusun çoğunlukla kentlere toplandığını görmekteyiz.

Kente dair çalışmalar, sosyolojinin kısa tarihsel serüveninde oldukça büyük bir öneme haizdir ve sosyoloji teorilerinde kentleşme süreci, sanayileşme ve modernleşme ile ilişkilendirilerek kent *sosyolojik bir analiz nesnesine* dönüştürülmüştür (Esgin, 2016: 17-18). Tarihte insanın yaşadığı neredeyse her yerde ilkel ya da gelişmiş bir ekonomik faaliyetin olduğunu görmekteyiz ancak tarım ve ticaret gibi faaliyetlerin artmasıyla kentler gelişmeye başlamıştır. Bu yönüyle kentler, “...verili değil, toplumun kendisi için ürettiği yapay bir mekândır” (Şentürk, 2016: 80-81) ve bu yapay mekânı şekillendiren dönemin şartları olmuştur. Modern kentler, tarihteki kentlerden birçok açıdan farklılaşmıştır, tarihte savunma ya da ticaret amaçlı kullanımlar daha yayginken modern kentler daha çok fabrikaların olduğu dolayısıyla üretim ve tüketimin sürekliliğini ve artışını içeren bu nedenle de sadece ekonomiyi değil diğer kurumsal yapıları da etkileyen bir noktaya gelmiştir. İnsan ilişkileri ve sosyal hayatın her alanı modern kent ortamına göre şekillenmiştir. Öyle ki Turner, Sosyolojinin temelini, kentleşmenin ortaya çıkardığı nüfus baskısının yarattığı sorunlardan duyulan endişeye dayandırmıştır (2014: 331-332). Önceki yüzyıllarda tahayyül edilemeyecek miktarda büyük bir nüfus hareketliliği ortaya çıkmış ve bu durum ülkelerin yapısını ve yakın tarihini şekillendiren unsurlardan biri olmuştur. Kentleşme süreci, nüfusun yapısından ortalama yaşam süresinin artışına kadar etki eden değişimleri ortaya çıkardığı gibi iş bölümü ve uzmanlaşma sayesinde teknoloji alanında ilerlemeler yaşanmıştır. Sayılan bu unsurlar ülkeden ülkeye farklılıklar göstermiştir (Güvenç, 2002: 22-23). Üretim, tüketim, dağıtım gibi süreçlerin ağırlıkla kent temelinde yaşanmasına neden olan süreç, hem nüfusun

daha çok kentlerde toplanmasına zemin hazırlamış hem de çeşitlilikleri bir araya getirdiğinden kentlerin heterojen bir görünüm almasına fırsat vermiştir.

Kentlere gelen insanların, kentin yapısına ve değişen unsurlarına uyum sağlaması belirli bir zaman almaktadır bu durum kentleşme ve kentlileşme kavramları arasında farklar olmasına neden olmaktadır. Wirth'ün, “Kentlerdeki yaşam biçimlerinin yapısını belirleyen nitelikler bütünü...” (2002: 84) olarak gördüğü kentlileşme, bireylerin yaşamında, kırsal hayattakinden farklı unsurların bulunduğu ve benimsendiğine işaret etmektedir. Kentler, bireylere iş bölümü ve uzmanlaşma temelinde gerçekleşen olanaklar sunmaktadır.

Kentleşmenin ülkemizdeki ilk görünümünden olan gecekondu gerçeği, üzerinde durulması gereken bir husustur. Gecekondular genelde köyden kente göç etmiş, maddi durumu iyi olmayan ve hemşerileriyle birlikte ve bazen onların da yardımlarıyla yaşamını sürdüren kişiler için şehrin merkezinden uzak bölgelerde kısa sürede yapılan evler olmaktadır. Bölgeden bölgeye değişse de sayılan özellikler çoğunlukla geçerli olmakta, 1950'lerden sonra yaşanan göçte genel seyir gecekondulaşmanın artışı yönündedir. Kırsal bölgelerde tarımda makineleşmenin ve nüfus artışının etkisiyle işsizlik yaşandığından göç etmek zorunda kalan ancak kentin ekonomik yapısı içinde henüz tutunamayan kesim için hızlı göçün de etkisiyle altyapısı yetersiz olan kentlerde, gecekondu bir gereklilik halini almıştır. Kıray araştırmasında Ankara'daki gecekondularda yaşayan kişilerin %70'inin topraksız ve işsiz oldukları için kente göç ettiklerini belirtmiştir (1982: 278). Kentlere göç önce ekonomik nedenli olsa da 1980'lerden sonra özellikle medyanın gelişmesiyle sosyal hayatın değişmeye başlaması, eğitim oranlarının ve fırsatların artışı gibi faktörler de şehre göçü destekleyen unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal yapının tüm kurumsal alanlarında etkisini hissettiren bu değişimler fertlerin inançlarına bakışlarını etkilemiş, eğitim oranları yükselen gençlerin yaşam tarzları ve hayatı anlamlandırma biçimleri değişmiştir. Kentlerin görünümü ülkeden ülkeye farklılıklar göstermekle beraber aynı ülke içinde de kendine özgü yönleri olan kentler bulunmaktadır. 1980'lerden sonra ekonomik yapının ve medyanın gelişimiyle beraber dünyanın genelinde kentlere göçün seyrinde değişimler yaşanmıştır. Ekonomik açıdan büyük fırsatlar sunan ülke ve kentler farklı kültürden birçok insan tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Hemen her eğitim seviyesinden insan kendi koşullarına uygun şekillerde kısa ya da uzun süreli olacak şekillerde başka ülkeleri okumak

ya da çalışmak için tercih etmiştir. Ülkemizde ise 1980 öncesi ve sonrasında özellikle Almanya'ya işçi göçleri yaşanmıştır. Göçlerin yapısı sadece ülkeler arasında değil ülkelerin kendi içinde de yaşanmış, ilk dönemlerde en yakın kentlere yerleşen aileler artık İstanbul, Ankara ve İzmir gibi en büyük kentleri tercih etmeye başlamışlardır.

8.1. KENTLEŞME SÜRECİNDE ALEVİLİK KURUMLARININ ANALİZİ

Aleviliği oluşturan kurumsal ve inançsal unsurların özellikleri incelendiğinde karşımıza çıkan yapı kendi içinde bir bütünlük göstermektedir. Dedelik kurumu ve düzenli olarak yapılan görgü cemleri vasıtasıyla hem inançsal hem de sosyal açıdan birlik ve dayanışma sağlayan Aleviler için kent ortamı kendine has koşullarıyla, inancın geleneksel yapısının sürdürülmesinin önüne geçmektedir. İlk dönemlerde ve küçük kentlerde yaşamlarını sürdüren Aleviler, birbirlerine yakın mahallelerde ve semtlerde oturmak suretiyle bu sorunu çözmeye çalışmışlarsa da zamanla büyük kentlere ve yurt dışına taşınan kişilerde geleneksel Alevi anlayışı zayıflamaktadır. Yılmaz, Ankara örneğinde yaptığı çalışmada geleneksel Alevilik anlayışının gecekonduların yoğun olduğu bölgelerde daha fazla sürdürüldüğünü tespit etmiştir (2008: 235). Modernleşme süreci, kent yaşamının getirileriyle birleşince bireysel özelliklerin ve farklılıkların ön plâna çıktığı bir sosyal hayat oluşmuştur, bu durum sosyo-ekonomik özelliklerin değişimiyle karşılıklı ilişki halindedir.

Kentleşme süreci Türkiye'nin her bölgesinde değişimler meydana getirmiş ve nüfusun her kesiminin hayatında belirli düzeyde etkili olmuştur ancak Alevi toplulukların bu durumdan en çok etkilenen gruplardan oldukları görülmektedir zira Alevilik, geleneksel süreçte kapalı toplum özelliğine sahiptir ve çoğunlukla şifahî olarak aktarılan bilgiler yoluyla sosyokültürel yapısını korumuştur (Dönmez, 2003: 285). Musahiplik ve düşkünlük kurumları vasıtasıyla aidiyet ve güven hissi içinde yaşamlarını sürdüren, inancının yapısı hakkındaki bilgileri bizzat ocağından ve dedesinden alan fertlerin, kent hayatında farklı fikir ve ideolojilerle karşılaşması sonucu meydana gelen inançsal, sosyal ve siyasal değişim günümüzde birçok tezin konusu olmuştur. Aleviliğin kurumsal yapısında meydana gelen çözülme bazı çevreler için endişe yaratmakta ve çeşitli tepkiler gelmektedir. Aleviliğin ne olduğu ya da olmadığı üzerine yapılan tartışmalar hem tarihsel yorumlamaların hem de kimlik tartışmalarının bir bileşeni haline gelmiştir.

Alevilik üzerine geliştirilen söylemler kent hayatının sağladığı olanaklarla mümkün olduğu gibi kentin ortaya çıkardığı bazı değişimler de Alevilik söylemlerini yönlendirmektedir. Geçmiş dönemler incelendiğinde Aleviliğin “sır” bir inanç olarak görülerek Alevi olmayan kişilere anlatılması doğru karşılanmazdı ancak günümüze yaklaştıkça Aleviler görünür olmayı, fikirlerini ve inançlarını anlatmayı tercih etmeye başlamışlardır. “Aleviliğe ilişkin “sır”lar açığa çıkarak fâş olmuş” (Subaşı, 2019: 255) ve bu durum Aleviliğin değerlendirilme biçimlerinin geleneksel süreçten gittikçe uzaklaştığını göstermiştir. Modernleşme ve kentleşme, Alevilerin geleneksel kaynaklarından ve otoriteden uzaklaşmasına neden olarak toplumsal örgütlenme açısından yeni yapıların oluşumuna olanak sunmaktadır (Üçer, 2011: 190-191). Alevilik anlayışlarının çeşitlenmesine yol açan başat süreç kentleşmedir ve kent ortamı Aleviliği farklı söylemlerle irtibatlandırma imkanı sunmaktadır. Okan, çeşitli Alevilik anlayışlarının kişilerin deneyimleri ve bakış açısıyla ilişkili olduğunu ve Alevi olmanın ifade ettiği *anlamların farklılaştığından* bahsetmiştir (2004: 116). Bireyler aldıkları eğitim ve gördükleri farklı yaşam tarzlarıyla, geleneksel özelliklerini en iyi koruyan toplumlarda bile değişebilirler. Bizim toplumumuz ise kentleşme süreci, başlamasından bu yana ortaya çıkardığı büyük değişimler ile bireylere farklı düşüncelerin yolunu açmaktadır. Aleviliğin tarihte sahip olduğu özelliklerin tam olarak bilinemediği noktaları da hesaba katarsak “istenilen” bir Alevi kimliğini, gerçekliğine uygun incelemediğimiz tarihî bir dönemle bağlantısını kurarak tasarlayabiliriz. Özellikle genç kesimin bir kısmında bu durumun birtakım sonuçlarını görmekteyiz.

Kurumsal açıdan düşünüldüğünde ise Alevi topluluklar arasında modernleşmenin etkisiyle artan bireysellik ve geleneksel cemaat yapısının zayıflaması sonucu kent ortamında bir araya gelmek zorlaşmaktadır (Yılmaz, 2008: 204). Geleneksel süreçte dedelik ve musahiplik kurumlarıyla inançsal ve toplumsal düzenini sağlayan Alevi topluluklar için kent hayatında dernekler ve cem evleri ön plâna çıkmıştır (Yıldırım, 2018b: 85-86). Öyle ki Taşgın “Dernekler etrafında şekillenen cem evlerinin yeni bir sürekle meydana getirdiğini” söylemiştir (2013: 49). Dedelik de kentleşerek, “ocak dedeliğinden kurum dedeliğine” dönüşmüş, dedeler cem yürüttüğü kurumlar ile nitelenmeye başlanmıştır (Yaman, 2012: 29).

Dernek ve vakıflar çatısında örgütlenmeye başlayan Alevilik için bir diğer önemli husus bu kurumların birbiri ile rekabeti olmaktadır, yaşanan rekabetin de etkisiyle Alevilik kent hayatında siyasallaştırılmaktadır (Dönmez, 2003: 284). Dedekargınoğlu'nun ifadesiyle “İnanç anlayışı ile ideolojik anlayış birbirine karışmıştır” (2010: 346). Bu durum Aleviler arasında bazı fikir ayrılıklarının büyümesine neden olmuştur. Dönmez araştırmasında “kimlik Aleviliği” kavramını kullanarak, alan araştırmasında karşılaştıkları bir grubun, Aleviliği anlayış biçimine değinmiştir. Bu grup Aleviliği bir hayat tarzı olarak görmektedir. Daha çok genç kuşakta olan bu anlayış geleneksel kabulden oldukça uzaktadır (2016: 21). Dönmez'in bu vurgusu çokça önem taşımaktadır çünkü Aleviliğin farklı şekillerde anlaşılmasını ve yayılmasını mümkün kılan sosyal değişme süreci çeşitli söylemlerle vücut bularak, çoğunlukla gençlere etki eden medya/sosyal medya gibi kaynaklardan yayılmaktadır. Yılmaz da Ankara örneğinde kimlik Alevilerinin büyük bir kitle oluşturduğundan söz etmiştir, bu grupta Alevi kimliğini sembollerle ifade etme ve sürdürme davranışını gözlemlemiştir (2008: 234). Gençler arasında bu durum yaygınlaşsa da orta yahut ileri yaştaki insanların çoğu için zihinlerinde yer alan belli bir inançsal ve tarihsel kabuller dizisi mevcuttur. Kaynakların daha ulaşılabilir hale gelmesi, eğitim sürelerinin uzaması gibi unsurlar, ideolojik arayışlar ile bir araya gelerek genç kuşak için yeni kabullerin ihtimalini arttırmaktadır. Tüm bu temel nedenler kuşaklar arasında neredeyse tanımında dâhi bütünleşmesi mümkün olmayan Alevilik algılarını ortaya çıkarmaktadır. Araştırmacılar için, değişen söylemler ve tarih yorumları çerçevesinde gruplaşan çeşitli Alevi kitleler göze çarpmaktadır. Aleviliğin gelişim sürecini dikkate aldığımızda, ocak sistemi sayesinde her talibin inançsal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapı vardır. Kent hayatında ise bu sistemi devam ettirebilmek için gerekli nüfus yapısı olmadığı gibi çeşitlilikler arttığı için aynı ocağa mensup insanlar dâhi birbirinden farklılaşmıştır. Kent hayatında farklı ocaktan ya da bölgeden olan başka bir Alevi bireyle ortak sosyal payda oluşturabilmenin imkanları, dernek faaliyetleri sayesinde sağlanmaktadır. Derneklerin söylem ve ideoloji düzeyinde çeşitlilikler sağlaması da kentli genç Alevilerin kimlik arayışlarını etkileyen hususlardan biri olabilmektedir.

SONUÇ

Sosyal değişme kavramı, özelde sosyolojinin, genelde ise sosyal bilimlerin en önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal değişme sonucunda sosyal yapının unsurlarında meydana gelen farklılaşmalar, çeşitliliğe neden olmaktadır. Nüfus artışı ve hareketliliği düşünüldüğünde dünyanın neredeyse tüm ülkelerinde eskiye nazaran hızlı ve kapsamlı sosyal değişimler yaşanmaktadır. Toplumların yakın tarihlerine baktığımızda karşımıza çıkan kentleşme, sanayileşme ve modernleşme olguları kurumsal yapıların ve insan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine neden olacak kadar büyük ölçekli değişimlerdir. Üretimin, tüketimin ve dağıtımın yapısı değiştirdiği gibi eğitimin, siyasi yapıların ve nüfusun bölgelere dağılımının da büyük ölçüde değişime uğradığı görülmektedir. Nüfusun kentlere yoğun göçü, çeşitliliklere neden olduğu gibi eğitimin yaygınlaşması ve uzaması gibi hususlar ile birleşince siyasi alanda yeni talepler doğmaya başlamıştır. Öncelikle ulus devletlerin yükselişi ve 1960'lara gelindiğinde ise yaşanan öğrenci hareketleri dünyanın çeşitli bölgelerinin artık daha fazla etkileşimde bulunduğunu gösteren veriler olmuştur. 1980'lerle beraber medyanın gelişimi ve neoliberal politikaların yaygınlaşmasının sonucu olarak "tüketim toplumu" haline gelen toplumlarda kurumsal yapılar bu değişimlerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Daha önce siyasallaşan genç kesimin apolitik düzleme geçtiği ve kimlik tartışmalarının etnik ve dinsel unsurlar temelinde sunulmaya başladığı bir dönem olan 1990'ları, meydanın daha fazla gelişmesiyle birlikte internetin de adından söz ettirmeye başladığı 2000'ler izlemiştir. Artan bireysellik, akıllı telefon, sosyal medya, sanal ticaret gibi elli yıl öncesinde tahmin edilmesi ve benimsenmesi mümkün olmayan birçok teknolojik ve sosyal unsur, yaşadığımız dönemin oldukça önemli bileşenleridir.

XXI. yüzyıl internetin yaygınlaşması ve her alana dâhil olmasıyla gelerek, daha önceki değişimlerin ötesine geçmiştir. Medya şekil değiştirerek daha güçlenmiş ancak sosyal medyanın ön plâna çıkmasıyla neredeyse her yaştan ve eğitsel çevreden insan fikirlerini, kabullerini ve inançlarını yayabilir duruma gelmiştir. Bu durum büyük bir bilgi kirliliğine neden olmuş, iletişim kolaylaştığından fazla güçleşmeye başlamış ve hatta kişisel hayatlara sirayet ederek güven temelli sosyal bağlar kurmayı zorlaştırmıştır. Bireysel ilişkilerden toplumsal ilişkilere genişleyen bir dezenformasyon ağı oluşmaya başlamıştır. İdeolojik farklılaşmalar ve kimlik tartışmalarının da bu durumdan etkilendiğini ve bilimsel bilgiden daha çabuk yayılarak benimsendiğini görmekteyiz. Tüm bu sayılan unsurların iyi tarafları da

bulunmaktadır. Günümüzde bilimsel çalışmaları inceleyebileceğimiz imkânlar arttığından araştırmaların kapsamı ve içeriği daha iyi düzeye ulaşabilmektedir. Farklı fikirlerin ve disiplinlerin verilerine ulaşılabilirdiğinden multidisipliner çalışmalar için daha fazla olanak sağlanabilmektedir. Önceki ya da eş zamanlı çalışmaların sonuçları karşılaştırılabilmektedir ve bu durum günümüzde özellikle sosyal bilimlerin avantaj sağladığı bir husustur.

Aleviliğin bilimsel açıdan doğru anlaşılabilmesini mümkün kılan en mühim hususlardan biri, meydana gelen sosyal değişimin kapsamlı şekilde ele alınmasıdır; zira Alevilik günümüzde kurumsal yapısı ve nüfus özellikleri bakımından ele alındığında geçmişten oldukça farklı birtakım özelliklere sahiptir. Toplumumuzun tarihsel süreçte geçirdiği büyük değişimlerden biri olan kentleşme, 1950'lere kadar çoğunlukla kırsal bölgelerde ve tarımsal üretimle hayatlarını sürdüren nüfusun, tarımda makineleşmenin ve nüfus artışının etkisiyle kentlere yönelmesini anlatan süreçtir. Kente gelmek sadece mekânsal bir değişime neden olmamış, aileden ekonomiye kurumsal yapının neredeyse tamamını etkilemiştir. İnsan ilişkileri de farklılaşmış, günümüze yaklaştıkça iş hayatının da tesiriyle daha resmi ve kısa süreli sosyal ilişkiler kurulur hale gelmiştir. Hayatın her alanında bu düzeyde değişimin, inancın algılanış biçimlerini etkilememesi mümkün değildir. Aleviliğin yorumlanışlarını farklılaştıran önemli hususlar yaşam şartlarının değişmesi ve nüfusun yapısıyla açıklanabilir. Çeşitliliğin artışıyla beraber yaşam deneyimleri birbirinden oldukça farklılaşan fertlerin, eğitim ve medya sayesinde bireyselleşmiş söylemler ve davranışlar geliştirdiği görülmektedir. Nüfusun artışıyla beraber sosyal kontrolün azalması ve aidiyet hislerinin zayıflaması, genç neslin kimlik arayışıyla birleşince inancın ve ibadetlerin nasıl konumlandırılacağı sorusu gündeme gelmektedir.

Alevilik konusuna yaklaşımları şekillendiren birtakım unsurlar vardır. Bu unsurlardan biri alan üzerinde çalışan araştırmacıların, konuyu incelerken temel aldıkları metotlardır. Edebiyat, Tarih ve Sosyoloji gibi disiplinlerden gelen bilim insanları, konularını çalışırken metotlarının gerekleriyle hareket etmektedir. Elde edilen bulgular alanın yapısından ve kısıtlılıklardan etkilendiğinden üretilen bilgilerin kapsamı sorunu ortaya çıkmaktadır. Alevilik üzerine yapılan çalışmaların belirli bir dönemi veya bölgeyi içermesi de literatürdeki bilgilerin yapısını etkilemektedir. Tarihsel süreçte Aleviliğin oluşumuna katkı sunan unsurların bütünsel bir yorumunu çıkarmak oldukça zordur zira kullanılan

kavramların mahiyeti dâhi dönemsel niteliklidir. Bugün Alevilik adı altında değerlendirdiğimiz kavramlar geçmişten farklılaşan yorumlara işaret etmektedir.

Çalışmamızda Aleviliğin tanımından tarihsel sürecine, yapısından mahiyetine kadar farklılaşmış birtakım kabuller ile değerlendirildiği son yetmiş yıllık süreçte meydana gelen sosyal değişimi açıklama amacıyla farklı disiplinlerden okumalar yaptık. Bulduğumuz sonuçlar ise yukarıda kısaca ifade edilen tarihsel süreçle önemli boyutlarda ayrılıklar içermektedir. Geleneksel süreçte ocak sistemi içinde yolun/erkânın amaçlarını ve gereklerini öğrenen talipler ve öğreten dedeler inancın nesilden nesile aktarılmasını sağlamışlardır. Kente gelen Aleviler ise temelde bu bağın zayıflamasının sonuçlarıyla karşılaşmışlardır. Yurtiçinde ve dışında önemli bir Alevi nüfus kentlerde ve birbirlerinden farklı bölgelerde yaşamaya başlayınca görgü cemi ve musahiplik gibi temel inançsal ve sosyal nitelikli kontrol mekanizmalarından uzaklaşmışlardır. Aleviliğin değerlendirilme biçimi farklılaştıkça kurumsal yapısının ifade ettiği anlamlar da farklılaşmıştır. Bu duruma aynı konunun farklı bölgelerde ve yaş aralıklarında farklı şekillerde değerlendirilmesini örnek gösterebiliriz.

Özellikle genç kesimin bir kısmında medya ve sosyal medyanın etkisiyle Aleviliği, geleneksel süreçten oldukça farklı şekilde değerlendirme eğilimi görülmekte ve bu durum saha araştırmalarının ekseriyetinde saptanmaktadır. Aleviliğin tarihini, başlangıç noktasını ve günümüzde yer aldığı konumu değerlendirirken yazılı bilimsel kaynaklardan daha çok kimlik tartışmaları ve medya vasıtasıyla yayılan fikirler ön plâna çıkmaktadır. Bu durum, Aleviliğin tarihsel sürecinden oldukça uzak değerlendirmelerin, inancın esas unsurları gibi algılanmasına zemin hazırlamaktadır. Aleviliğin günümüzde incelenmesini mümkün kılan en önemli hususlardan biri sosyal değişimin etkilerinin saptanmasıdır. Kurumsal yapısı incelendiğinde kırsal hayatın gereklerine göre oluşmuş Alevilik için kent yaşamı, farklı zorunlulukların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kent hayatı aileden eğitime, siyasetten ekonomiye tüm sosyal kurumların etkilendiği büyük bir değişimi meydana getirmiştir. Bu değişimin Aleviliğin algılanması ve yaşanması sürecindeki rolü büyüktür. Tezimizde ilgili sürecin analizini yapan birçok esere yer vererek, konunun geniş bir analizini sunma gayreti içinde olduk. Sosyal değişimin önemli faktörlerinden biri olan teknoloji faktörü, Aleviliğin anlaşılma biçimleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Tarihsel süreci analiz ettiğimizde Aleviliğin geleneksel yapısını oluşturan dedelik kurumu ve ocak sistemi etkisini kaybetmeye

başladıkça Alevilik adına yazı yazan kişilerin ön plâna çıktığı görülmektedir. Dernekler ve vakıfların da faaliyetleriyle internet ortamında yayılan bilgiler, canlı yayınlanan konferanslar ya da üretilen söylemler Aleviliğin temel kaynaklarından daha çok okunur ve dinlenir hale gelmiştir. Bu durum Alevilerin inancı yorumlama biçimlerini değiştirmiş ve Aleviler arasında birlik hissini azaltmıştır.

Aleviliğin inançsal ve tarihsel konumunu tartışan birçok yayında, birbirine benzer biçimde davranılarak aynı kaynaklardan yararlanılmıştır. Söz gelimi heterodoks–ortodoks kavramları temelinde gerçekleştirilen tartışmalar, eserlerin çoğunda çeşitli yorumlarla ancak benzer biçimde yer almaktadır. Bu durum eserlerin ya birbirlerine çok yakın varsayımlar ile yola çıkmasına ya da tarihsel sürecin gerekli düzeyde dikkate alınmaması nedeniyle oldukça farklı kabullerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Konunun tek zeminde ve aynı yöntemlerle aydınlatılamaması da eserlerin nasıl değerlendirileceği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Aleviliğin yazılı kaynakları olsa da çoğunlukla sözlü kültür unsurlarıyla taşınması, tarihsel sürecin çeşitli spekülatif yorumlarla okunmasını kolaylaştırmaktadır. Aleviliğin yazılı kaynakları arasında sayılan *Buyruk* metinleri, çoğunlukla geç dönemlerde yazıya geçirildiğinden hangi zaman dilimini ve bölgeyi yansıttığından emin olmak çok zordur. Bölgeden bölgeye ve ocaktan ocağa değişen farklılıkları saptamak için gerekli olan tarihsel veri yeterli değildir. Süreci net şekilde aydınlatamamak yukarıda bahsedilen karmaşalara sebep olmaktadır.

Aleviliğin yurt içinde ve dışında çok sayıda bilimsel araştırmaya konu olması bize, özellikle son dönemlerde farklılaşan yorumları okuyabilme imkânını sunmaktadır. Bu yorumların, araştırmaların yapısına ve bulgularına etki etme ihtimalini azaltmak adına yakın dönemlerde farklı araştırmaların bulguları ile karşılaştırılması gerekmektedir. Yukarıda sayılan nedenler ve araştırmaların değerlendirilme süreci oldukça uzun bir dönemi almakla beraber eserlerin çoğunlukla belirli bir düzlemde yazıldıkları görülmüştür. 1960’lardan günümüze uzanan kimlik tartışmaları ve tarihsel temel arayışı, Alevilik araştırmalarının önemli bir kısmında etkisini göstermiştir. Belirli bölgeleri içeren alan araştırmaları oldukça nitelikli veriler sunsa da kısıtlı bir örneklem içerdiği için genel yapıyı açıklamakta yeterli değildir. Bazı temel benzerlikler olsa da teorik çalışmaların ve alan araştırmalarının bulguları farklılaşmaktadır. Teorik çalışmalar daha çok Edebiyat ve Tarih alanlarından gelen

araştırmacılar tarafından yapıldığından ekseriyetle matbu ya da yazma eserler özelinde çıkarım yapılabilmektedir. Sosyoloji alanında ise saha çalışmaları daha yoğun bir şekilde yapılmaktadır; ancak bu çalışmaların genellikle tek konu üzerine gerçekleştirilmesi (siyaset, aile, göç, kentleşme gibi) bütünü görmeyi zorlaştırmaktadır. Türkiye'nin neredeyse her bölgesinde yaşayan Alevi nüfus üzerine çalışma vardır ancak bunlar üzerine değerlendirme ve karşılaştırmalar pek fazla yapılmamaktadır. Araştırmaların yukarıda söylendiği gibi tek yöne vurgu yapması bunun bir nedeni olsa da örneklem seçimleri, çalışmaların yapıldıkları yıllar arasında ciddi farklılıklar oluşturması da birer etkidir. Zikredilen tüm hususlar dikkate alındığında, yetişmiş önemli bir araştırmacı kitlesi ve nitelikli eserler olsa da değişim sürecine genel bir açıklama getirmek için yeterli veri bulunmamaktadır. Bu nedenle kurumsal yapı ve insan ilişkileri özelinde farklılaşmalara ve bunlar üzerine çeşitli değerlendirmelere yer verilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ahmad, Feroz (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmed Yesevî Açıklamalı Divân-ı Hikmet (2016). Sadeleştiren: Ahmed Eğilmez Rıdvanoğlu. Takriz: Uğur Göksu. İstanbul: Sağlam Yayınevi.

Akbulut, Ahmet (2018). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*. Ankara: Otto Yayınları.

Akın, Bülent (2020). *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kırklar*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Altınok, Baki Yaşa (2012). *ALEVİLİK Hacı Bektaş Velî – Bektaşilik*. Ankara: Helke Yayıncılık.

Atsız, Nihal (2011). *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Babinger, Franz ve Fuad Köprülü (1996). *Anadolu'da İslamiyet*. Çev. Ragıp Hulusi. Haz. Mehmet Kanar. İstanbul: İnsan Yayınları.

Baha Said Bey (2000). *Türkiye'de Alevî-Bektaşî, Ahi ve Nusayrî Zümreler*. Haz. İsmail Görkem. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bal, Hüseyin (1997). *Sosyolojik Açıdan Alevi-Sünni Bütünleşmesi*. İstanbul: Ant Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi (2013). *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi (1585- 1586)*. Haz. Coşkun Çakır. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Barthold, Vasilij V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Bender, Cemşid (1995). *12 İmam ve Alevilik*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Bice, Hayati (2016). *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi.

Bilgiseven, Âmiran Kurtkan (1988). *Köy Sosyolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Bilton Tony, Kevin Bonnett, Pip Jones, Tony Lawson, David Skinner, Michelle Stanworth, Andrew Webster (2009). *Sosyoloji*. Editör: Bülent Özçelik. Çev. Kemal İnal. Ankara Siyasal Kitabevi.

Birdoğan, Nejat (2015). *ALEVİLİK Anadolu'nun Gizli Kültürü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Birge, John Kingsley (1991). *Bektaşilik Tarihi*. Çev. Reha Çamuroğlu. İstanbul: Ant Yayınları.

Bozkurt, Fuat (2018). *Buyruk İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Salon Yayınları.

Bruinessen, Martin (2000). *Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. Çev. Hakan Yurdakul. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, Faik (1998). *Ali'siz Alevilik İslam'da Özgürlük Arayışı I*. İstanbul: Berfin Yayınları.

Çamuroğlu, Reha (2008). *Değişen Koşullarda Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çınar, Erdoğan (2017). *Aleviliğin Gizli Tarihi Demirin Üstünde Karınca İzi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Dedekargınoğlu, Hüseyin (2012). *Dede Garkın Süreğinde Cem*. Ankara: Yurt Kitap- Yayın

Dindi, Emrah (2011). *Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kur'an Anlayışı*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Dönmez, Mehmet (2016). *Sosyal Bütünleşme Sürecinde Malatya Aleviliği*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.

Dressler, Marcus (2016). *Türk Aleviliğinin İnşası Oryantalizm, Tarihçilik, Milliyetçilik ve Din Yazımı*. Çeviren: Defne Orhun. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Eliade, Mircea ve Ioan P. Couliano (1997). *Dinler Tarihi Sözlüğü*. Çev. Ali Erbaş. İstanbul: İnsan Yayınları.

Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Elvan Çelebi (1995). *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye (Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi)*. Haz.İsmail E. Erünsal ve A.Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Er, Piri (1998). *Geleneksel Anadolu Aleviliği*. Ankara: Ekip Grafik Matbaa.

Erkan, Rüstem (2002). *Kentleşme ve Sosyal Değişme*. Ankara: Bilim Adamı Yayınları.

Eröz, Mehmet (1990). *Türkiye 'de Alevîlik ve Bektâşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

----- (2014). *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Fichter, Joseph H. (2012). *Sosyoloji Nedir*. Çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık.

Giddens, Anthony ve Philip W.Sutton (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. Çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınları.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

----- (2017). *Manânıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Veli Vilâyet-nâme*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

----- ve Pertev Naili Boratav (2017). *Pir Sultan Abdal*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (2002). *Kültürün Abc'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Faroqhi, Suraiya (2017). *Anadolu'da Bektaşilik XV. Yüzyıl Sonlarından 1826 Yılına Kadar*. Çev. Işıl Karaelmas Erdem. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Hacı Bektaş Velî Makâlât. (1990). Hazırlayan: Esat Coşan. Sadeleştiren: Hüseyin Özbay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hacı Bektaş Veli Makâlât. (2011). Hazırlayan: İsmail Kaygusuz. İstanbul: Demos Yayınları.

Hizmetli, Sabri (1991). *İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

İbn Battûta (2018). *İbn Battûta Seyahatnamesi I*. Çev. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn Fadlan (2019). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

İbn Haldun (2013). *Mukaddime 1*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İnalcık, Halil (2016). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnan, Abdulkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İrat, Ali Murat (2009). *Modernizmin Erittikleri “Sünniler, Şiiler ve Aleviler”*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Kafadar, Cemal (2010). *İki Cihan Âresinde*. Çev. Ceren Çıkm. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Kaplan, Doğan (2019). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kara, Mustafa (2017). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karakaya-Stump, Ayfer (2016). *Vefailik, Bektaşilik, Kızılbaşlık Alevi Kaynaklarını ,Tarihini ve Tarihyazımını Yeniden Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karaman Hayrettin, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut (2017). *Kur’ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Karamustafa, Ahmet T. (2008). *Tanrının Kural Tanımaz Kulları İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

----- (2020). *Tasavvufun Oluşumu*. Çev. Nagihan Doğan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaya, Yaşar (2005). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. İstanbul: Turan Yayıncılık.

Kehl- Bodrogi, Krisztina (2017). *Kızılbaşlar/ Aleviler Anadolu'da Yaşayan Ezoterik Bir İnanç Topluluğu Üzerine Araştırma*. Çev. Oktay Değirmenci ve Bilge Ege Aybudak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keleş, Ruşen (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keser, İnan (2002). *Nusayrîler / Arap Aleviliği*. İstanbul: Chivi Yazıları Yayınevi.

Kıray, Mübeccel Belik (1982). *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.

Kızılbaşlar Tarihi –Tarih-i Kızılbaşan-. (2016). Çeviren: Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Kızılbaşlığın Tarihi Târih-i Kızılbaşîyye (2015). Çeviren: Şefaattin Deniz ve Hasan Asadi. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Korkmaz, Abdullah ve Bekir Kocadaş (2015). *Toplumsal Sapma / Sapmanın Teorik Temelleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Köprülü, Mehmet Fuad (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Haz. Orhan F. Köprülü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Lewis, Bernard (2009). *Tarihte Araplar*. Çev. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

Massicard, Elise (2007). *Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması*. Çev. Ali Berkay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Melikoff, Irene (1993). *Uyur İdik Uyardılar Alevilik- Bektaşilik Araştırmaları*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi.

----- (2010). *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

----- (2011). *Kırklar'ın Cemi'nde*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları.

----- (2012). *Türk- İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*. Çev. Armağan Sarı. Ankara: Elips Kitap.

Montesquieu (2016). *Kanunların Ruhu Üzerine*. Çev. Doruk Can Koçak. İstanbul: Doruk Kitap.

Ocak, Ahmet Yaşar (1999). *Türkiye’de Tarihın Saptırılması Sürecinde Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2002). *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2014). *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emîrci Sultan Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

----- (2016). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15.– 17. Yüzyıllar)*. İstanbul: Timaş Yayınları.

----- (2017). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Süfilik: Kalenderîler XIV-XVII. Yüzyıllar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Okan, Murat (2004). *Türkiye’de Alevilik Antropolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ortaylı, İlber (2020). *Orta Asya’nın Bozkırlarından Avrupa’nın Kapılarına Türklerin Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*. I.Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Öz, Baki (1997). *Alevilik Tarihinden İzler*. İstanbul: Can Yayınları.

----- (2001). *Alevilik Nedir?*. İstanbul: Der Yayınları.

Öz, Sevgi (2013). *Alevî Bektaşî İnancında Gülbank/ Dua ve Deyişler*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Özdemir, Ali Rıza ve İsmail Bâki (2017). *Alevîlik Bildirgesi / Alevi Dedelerinin Ve Kanaat Önderlerinin İmzalarıyla*. Ankara: Kripto Kitaplar Yayınevi.

Özkırımlı, Atilla (1996). *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevîlik- Bektaşîlik*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Uğurlu, Ali Rıza (2009). *Aşk-ı Muhabbet*. İstanbul: Seçil Ofset.

Uludağ, Süleyman (2009). *Dört Kapı Kırk Eşik İslâm Toplumlarında Sûfî Gelenekler ve Derviş Tipleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Usluer, Fatih (2009). *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Üçer, Cenksu (2011). *Alevîlikte Musahiplik*. Ankara: Araştırma Yayınları.

Ünsaldı, Levent ve Ercan Geçgin (2015). *Sosyoloji Tarihi Dünya 'da ve Türkiye 'de*. Ankara: Heretik Yayınları.

Üzüm, İlyas (2012). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Radloff, Wilhelm (2008). *Türklük ve Şamanlık*. Çev. A.Temir, T.Andaç ve N.Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi.

Rençber, Fevzi (2018). *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlikte Cem ve Cem Evleri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları.

Savaş, Saim (2013). *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Schimmel, Annemarie (1998). *Sayıların Gizemi*. Çev. Mustafa Küpüşoğlu. İstanbul: Kabalcı Yayınları.

----- (2012). *İslâmın Mistik Boyutları*. Çev. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

----- (2019). *İslâmın Kısa Tarihi*. Çev. Şebnem Andaç. İstanbul: Alfa Yayınları.

Sevim, Ali (1988). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Shankland, David (2003). *Alevis in Turkey The emergence of a secular Islamic tradition*. New York: RoutledgeCurzon.

Sinanoğlu, Ahmet Faruk (2008). *Türk Kültüründe Alevi-Bektaşî Olgusu (Malatya Örneği)*. İstanbul: İq Kültür Sanat Yayıncılık.

Soyyer, Yılmaz (2016). *Şu Bizim Bektaşîler*. İstanbul: Post Yayın Dağıtım.

Subaşı, Nejdî (2019). *Alevî Modernleşmesi –Sırrı Fâş Eylemek-* . İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Sümer, Faruk (1976). *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü (Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)*. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları.

Şahin, İlkey (2013). *Online Alevî Topluluklar Ritüel Desenli Bir Gruptan Mit Desenli Bir İnanç Topluluğuna*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Şahin, Haşim (2018). *Dervişler ve Sufî Çevreler Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufî Şahsiyetler*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

----- (2021). *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Toplumunda Dinî Zümreler (1300- 1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şener, Cemal (1996). *Yaşayan Alevilik*. İstanbul: Ant Yayınları.

Şentürk, Ünal (2016). *Güncele Dipnotlar Bireyden Topluma Sosyolojik Dönüşümler*. Editör: Ali Esgin. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Şerîf er-Radî, (Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed) (2012). *Hazret-i Ali Nehc'ül Belâğâ*. Haz. Abdalbâki Gölpınarlı. İstanbul: Derin Yayınları.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed Bin Cerîr'üt-Taberî (2010). *Tarih-i Taberî*. Çev. Faruk Gürtunca. İstanbul: Sağlam Yayınevi. C:IV.

Tam Hüsniye (2012). Haz. Ali Adil Atalay Vaktidolu. İstanbul: Can Yayınları.

Taşgın, Ahmet (2011). *Şeyh Sâfî Buyruğu [Bisâtî]*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

----- (2013). *Dile Gelen Alevilik Bildiriler*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Tatar, Hüsniye Canbay (2018). *Postnişin Mücadelesi Değişen Dünyada Din*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tekin, Nergishan (2011). *Türklük ve Alevilik- Bektaşilik*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.

Tezcan, Mahmut (1984). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.

Turner, Bryan S. (2014). *Klasik Sosyoloji*. Çev. İdil Çetin. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (2004). *Alevi-Bektaşî Kimliği -Sosyo-Antropolojik Araştırma-*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Vaktidolu, Ali Adil Atalay (1996). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Can Yayınları.

Varlık, Ali Ağa (1997). *Alevi - Bektaşiliğin Dayanakları*. İstanbul: Can Yayınları.

Yalçınkaya, Ayhan (1996). *Alevilikte Toplumsal Kurumlar Ve İktidar*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Yaman, Ali (2011). *Geçmişten Bugüne Alevilik- Kızılbaşlık*. İstanbul: Nokta Kitap.

Yaman, Mehmet (1998). *Alevilikte Cem*. İstanbul: Ufuk Reklamcılık&Matbaacılık.

Yazıcı, Mehmet (2011). *Alevilik - Alevi Deyişlerinin ve Gülbanklarının Sosyolojik Analizi-*. İstanbul: Çıra Yayınları.

Yıldırım, Rıza (2018a). *Aleviliğin Doğuşu Kızılbaş Sufiliğinin Toplumsal ve Siyasal Temelleri (1300-1501)*. Çev: Barış Yıldırım. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2018b). *Geleneksel Alevilik İnanç, İbadet, Kurumlar, Toplumsal Yapı, Kolektif Bellek*. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2019). *Hacı Bektaş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

----- (2020). *Menâkıb-ı Evliyâ (Buyruk) Tarihsel Arka Plan, Metin Analizi, EdisyonKritik Metin*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yinanç, Mükrimin Halil (1944). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yörükân, Yusuf Ziya (2002). *Ebü'l Feth Şehristânî: "Milel ve Nihal" üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tedkikinde Usûl*. Haz. Murat Memiş. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Wellhausen, Julius (1963). *Arap Devleti Ve Sukutu*. Çev. Fikret İşıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Xemgin, Ethem (2011). *Aleviliğin Kökenindeki Mazda İnancı ve Zerdüşt Öğretisi*. İstanbul: Berfin Yayınları.

TEZLER

Akın, Bülent (2017). *Diyarbakır Yöresi Alevi Ocakları: Tarih, İnanç ve Gelenek*. (Doktora Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aktaş, Fatih (2019). *Türkiye'de Kentleşmenin Ortaya Çıkardığı Gecekondulaşma Olgusuna Yönelik Çözüm Önerileri*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Aras, Bahtiyar Murat (2017). *Pazarcık Türkmen Alevileri*. (Doktora Tezi). Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arı, Yılmaz (2019). *Alevilikte Dini Otorite Değişim ve Süreklilik (Adıyaman Örneği)*. (Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Avunduk, Gül (2019). *Alevi Bektaşî Kültüründe Cem Töreni (Sivas Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balkanlıoğlu, Mehmet Ali (2006). *Aleviliğin Günümüzdeki Problemleri*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Cengiz, Recep (2000). *Çamiçi Beldesinde Dini Hayat; Alevilik Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, Hasan (2019). *Alevilikte Gönül Eğitimi ve Model Kişilik Olarak Hüseyin Doğan Dede*. (Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Halis, Erdal Eren (2019). *Kentleşme Sürecinin Alevi Kültür Ve Değerlerine Etkisi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keleş, Ali (2016). *Alevi Müzik Uyanışının Eğitim Bileşeni: Şahkulu Dergahı ve Erdal Erzincan Müzik Merkezi*. (Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.

Odabaşı, Gülbahar (2016). *Alevi Geleneğinde Cem İbadeti*. (Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Salman, Cemal (2015). *Göç ve Kentleşme Sürecinde Alevi Kimliğinin Kültürel- Siyasal Değişimi ve Dönüşümü*. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.

Savuran, Ömer Faruk (2010). *Anadolu Aleviliğinde Düşkünlük Kurumu ve Günümüzdeki İşlevselliği*. (Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şentürk, Ünal (2006). *Parçalanmış Aile Çocuk İlişkisinin Sebep Olduğu Sosyal Problemler (Malatya Uygulaması)*. (Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Taş, Neşe (2020). *Kentleşme Sürecinde Alevi Ritüelleri ve İnanç Pratiklerindeki Değişmeler (İstanbul-Sivas Örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Tol, Uğraş Ulaş (2009). *Alevilerin Sürdürülebilirlik Krizi / The Sustainability Crisis of Alevi*. (Doktora Tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünlü, İhsan (2013). *Alevilikte Dedelik ve Ocak Anlayışı “Tercan Örneği”*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, Erdal (2010). *Tunceli Aleviliği*. (Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Hulusi (2008). *Sosyal Değişme Sürecinde Alevilik (Ankara Örneği)*. (Doktora Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yoğunlu, Abdulvahap (2014). *Kentleşme Sürecinde Alevilik: Elazığ Yıldızbağları Mahallesi Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MAKALELER

Ahmet Refik (1932). Osmanlı Devrinde Rafizîlik ve Bektaşîlik. İstanbul: *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*. C.IX, S.2, ss.21-59.

Akın, Bülent (2017). Alevilikte “Ocak”: Kavramsal Çerçeveye ve Tarihi Arka Plana Yeni Bir Bakış. İzmir: *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*. C.17. S.2. ss:239-264.

Arslan, Hatice (2015). Başlangıcından Günümüze Arap Alevîliği - Nusayrîlik. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi: *Mizânü'l- Hak İslamî İlimler Dergisi*. S.1. ss :101-111.

Aslan, Cahit (2018). Nusayriler’ de “Amcalık” Kurumu ve İşlevleri / “Unclehood” Institution and its Functions in Nusayris. *Antakiyat / Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1. S.2. ss: 202-214.

Baş, Eyüp (2011). Ahmed Yesevî’nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.52. S.2. ss.21-53.

Benli, Yusuf (2008). Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler. *Hikmet Yurdu*. S.1. ss: 31- 69.

Biçer, Bekir (2018). Türklerin Müslüman Olması Meselesine Yeni Bir Bakış Denemesi, *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. S.3, ss.99-137.

Bulut, Halil İbrahim (2011). Tarih, İnanç, Kültür ve Dinî Ritüelleriyle Nusayrilik. Editörler: Kemal İnâat ve Muhittin Ataman. *Ortadoğu Yıllığı*. İstanbul: Açılım Kitap. S.7. ss: 579-614.

Coşkun, Hasan (2018). Tokatlı Alevi Dedelerinin Düşkünlük Anlayışına Sosyolojik Bir Bakış. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*.C.13.S.25. ss:145-160.

Çelik, Hasan ve Seda Kırteke (2017). Alevi/ Kızılbaşlık’ta Ocak Kültü. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S:81, ss: 115-132.

Çift, Salih (2009). Bektâşî Geleneğinde Vahdet-i Vücûd ve İbnü’l Arabî. Ankara: *Tasavvuf / İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. S.23. ss:257-279.

Dedekargınoğlu, Hüseyin (2010). Derlemeler.. Dünkü ve Bugünkü Alevilik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi*. S.56. ss:327- 348.

Dönmez, Mehmet (2011). Hatay Yöresi Aleviliğinde Kadın. *Istanbul Journal of Sociological Studies - Sosyoloji Konferansları*. S.43. ss:265-278.

----- ve Hasan Çelik (2018). Alevilikte Cem İbadetine Yüklenen Anlamlar ve Cem İbadetinin Manevi Makamları. *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*. C.2, S:2, ss:1-21.

Dönmez Mehmet, Serkan Balcı, Hasan Çelik (2019). Alevilikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulanmasındaki Yaş İle İlgili Genel Değerlendirmeler. Muş: *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C.7. S.1. ss:255-263.

Günaltay, Şemsettin (1943). Selçuklular'ın Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu. Ankara: *Belleten Dergisi*. C.VII, S.25, ss.59-99.

Işık, Caner (2015). Güruhu Nâciye'den Aleviliğe. *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. S.10. ss:23-52.

Karadeniz, Yılmaz (2014). Safevi Devleti'nin Kuruluşu Meselesi: Kızılbaşların Ortaya Çıkışı. Amasya: *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.3. ss:53-67.

Keleş, Reyhan (2017). Yedi Ulu Ozan'ın “Yedi” Sembolizmi. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S.83. ss:49-79.

Maden, Fahri (2013). Evliya Çelebinin Seyahatnâmesinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. S.68, ss:89-128.

Rahimli, Günel (2017). Halk İslamı ve Kızılbaşlık. Ankara: *Akademik Hassasiyetler*. C.4. S.8. ss:57-69.

Rençber, Fevzi (2013). Anadolu Aleviliğinde Görgü Cemi: Adıyaman Örneği. Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c.34, s.34. ss:197-231.

Sinanoğlu, Ahmet Faruk (2017). Kentleşme Sürecinde Alevi-Bektaşiliğin Yapısal Kurumlarının Değişimi ve Tarihsel Arka Planı. Malatya: *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.8, S.2, ss: 9-22.

Subaşı, Nejdett (2001). Modern Alevilik Sınırları Zorlayan Söylem Arayışları. *İslâmîyat*. C:4, S:4, ss:147-164.

Şahin, İlkay (2013). Metodolojik Bir Analiz: Kızılbaş Alevi Yazınının Teolojik Orijin Arayışı. Ankara: *Toplum Bilimleri Dergisi*. C.7.S.13. ss:25-44.

Turan, Osman (1946). Türkler ve İslâmiyet. Ankara: *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*. C.IV. ss:457-485.

Üçer, Cenksu (2005). Geleneksel Alevîlikte İbadet Hayatı Ve Alevîlerin Temel İslâmî İbadetlere Yaklaşımları. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. C.5. S.3. ss:161-189.

----- (2018). Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. S:88, ss:59- 84.

Yaman, Ali (2012). Geçmişten Günümüze Alevi Ocaklarında Değişime Dair Sosyo-Antropolojik Gözlemler. Ankara: *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*.S.63.ss:17-38.

Yazıcı, Mehmet (2013). Tamamlanmamış Tarihi Bir Portre: Hacı Bektaş-ı Veli. Ankara: *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. S:8/9, ss:2601-2619.

Yıldız, Harun (2014). Hüsnîye’de Mezhebî Motifler. Samsun: *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S.36. ss: 5-30.

Yılmaz, Hulusi (2011). Geleneksel Cem Uygulamaları Ve Cem Uygulamalarının Kentsel Dönüşümünde Rol Alan Aktörler: Dernek Ve Vakıflar. Ankara: *Alevilik Araştırmaları Dergisi*. S.2. ss:197-212.

KİTAP BÖLÜMLERİ

Beşirli, Hayati (2017). Toplumsal Değişme ve Temel Kavramlar. *Değişim Sosyolojisi*. Editörler: Zahir Kızmaz ve Hayati Beşirli. İstanbul: Lisans Yayıncılık.ss: 14-35.

Dönmez, Mehmet (2003). Aleviliğin Kentsel Dönüşümünde Dedelik Kurumunun İşlevsel Krizi. *Toplumsal Yapı*. Editör: Yaşar Kaya. İstanbul: Turan Yayıncılık.

----- (2004). Alevilik ve Tasavvuf. *Alevilik*. Hazırlayanlar: İsmail Engin ve Havva Engin. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Esgin, Ali (2016). “Aşına Olanın Bilinmezliği: Kentin ve Kentsel Gündelik Hayatın Sosyolojisi Üzerine”. *Toplumsal Analizlerin Ekseninde Kent Fragmanları*. Editör: Özgür Sarı- Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınları, ss:17-60.

Gezik, Erdal (2015). “Bu “Yol” Nereden Gelir? Anadolu Aleviliğinin Başlangıcını Aramak”. Editörler: Yalçın Çakmak- İmran Gültaş. *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik TarihKimlik- İnanç- Ritüel*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss:259-267.

Karamustafa, Ahmet T. (2015). “Anadolu’nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu”. Editörler: Yalçın Çakmak- İmran Gültaş. *Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik TarihKimlik- İnanç- Ritüel*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss:43-54.

Köprülü, Mehmet Fuad (2013). “Bektaşîliğin Menşeleri Küçük Asya’da İslam Batinîliğinin Tarihîsel Gelişimi Hakkında Bir Deneme”. Hazırlayan: Gülağ Öz. *Temel Kaynaklardan Alevilik – Bektaşîlik*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları, ss: 83-98.

Kutlu, Sönmez (2012). Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi Ya Da Metadoksi. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Editör: Hasan Onat ve Sönmez Kutlu. Ankara: Grafiker Yayınları. ss:577-606.

Onat, Hasan (2012). Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine. *İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. Editör: Hasan Onat ve Sönmez Kutlu.ss:559-570.

Sachadina, Abdülaziz (2014). Allah’ın Velisi ve Peygamberin Vasisi: Oniki İmamcı Şii İncasında Ali Bin Ebî Tâlib. *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*. Haz. Ahmet Yaşar Ocak. Ankara: Türk Tarih Kurumu.ss:3-24.

Shankland, David (1999). Günümüz Türkiye’si Alevîlerinde “Dede” ve “Talip” Arasında Değişen Bağ. *Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Türkiye’de Alevîler Bektaşîler ve Nusayrîler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.ss:319-327.

Wirth, Louis (2002). Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme. *20. Yüzyıl Kenti*. Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan. Ankara: İmge Kitabevi.ss:77-106.

ANSİKLOPEDİLER VE SÖZLÜKLER

Ceyhan, Semih (2013). Zühd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.C.44. ss:530-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Devellioğlu, Ferit (2017). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Haz. Aydın Sami Güneyçal. Ankara: Aydın Kitabevi.

Eraslan, Kemal (1989). Ahmed Yesevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.2. ss:159-161. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Fırlalı, Ethem Ruhi (1996). Gâdir-i Hum. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.13. ss:279-280. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Marshall, Gordon (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Öz, Mustafa (2007). Râfızîler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.34. ss:396-397. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Üzüm, İlyas (2002). Kızılbaş. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.25. ss:546-557. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yavuz, Yusuf Şevki (1992). Bezm-i Elest. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.6. ss:106-108. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldız, Harun (2016). Düşkünlük. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.Ek-1. ss:353-354. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNTERNET KAYNAKLARI

Ballı, Hasan Hüseyin (2011). Hurûfilik Nedir?. *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*. c.4, s.2, ss:31-48. (<http://www.emakalat.com/tr/download/article-file/63723>). (Erişim Tarihi: 06.05.2021).

İrmak, Yılmaz ve Handan Hamarat (2018). Bingöl Aleviliğinde Dedelik Musahiplik Düşkünlük ve Cem. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.8, S:15, ss.211-232. DOI: 10.29029/busbed.396201. (<http://www.dergipark.org.tr/tr/download/articlefile/462051>). (Erişim Tarihi: 04.08.2020).